

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Πτυχιακή Εργασία

**Οι αντιλήψεις και οι εμπειρίες των σύγχρονων
εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης γύρω από το
θέμα του σχολικού εκφοβισμού**

Καρασαντέ Ευγενία

1^η Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Μιχαλοπούλου Αικατερίνη

2^η επιβλέπουσα καθηγήτρια: Τσιλιμένη Τασούλα

ΒΟΛΟΣ, 2017

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας θα ήταν αδύνατη χωρίς τη συμβολή και τη βοήθεια κάποιων ατόμων, τα οποία νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω.

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια της εργασίας μου, κυρία Μιχαλοπούλου Αικατερίνη για την καθοδήγηση και την πολύτιμη βοήθειά της σε όλα τα στάδια της εκπόνησης της πτυχιακής μου εργασίας. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την δεύτερη επιβλέπουσα καθηγήτρια της εργασίας μου, κυρία Τσιλιμένη Τασούλα.

Στη συνέχεια, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου, σε όλους τους εκπαιδευτικούς οι οποίοι με προθυμία δέχτηκαν να συμμετέχουν στην έρευνα.

Τέλος θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην οικογένειά μου, στους γονείς μου Δημήτρη και Ζωή και στην αδερφή μου Βάσω, που είναι πάντα δίπλα μου και με στηρίζουν όλα αυτά τα χρόνια με τα λόγια και τις πράξεις τους.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο σχολικός εκφοβισμός δεν αποτελεί ένα νέο φαινόμενο, ωστόσο όμως παρατηρείται σε παγκόσμια κλίμακα και οι επιπτώσεις του είναι ιδιαίτερες επιζήμιες για τα θύματά του.

Καθώς τα περιστατικά του σχολικού εκφοβισμού συμβαίνουν κατά κύριο λόγο στο σχολείο, οι εκπαιδευτικοί είναι αυτοί που κυρίως είναι υπεύθυνοι για τον εντοπισμό, την αντιμετώπιση και την εξάλειψη του φαινομένου. Επομένως, οι αντιλήψεις και οι στάσεις τους απέναντι στο συγκεκριμένο θέμα έχουν ιδιαίτερη σημασία.

Η παρούσα ερευνητική εργασία, στοχεύει στη διερεύνηση των αντιλήψεων και των εμπειριών των εκπαιδευτικών και συγκεκριμένα των νηπιαγωγών, γύρω από το θέμα του σχολικού εκφοβισμού.

Αρχικά, επιχειρήθηκε μία βιβλιογραφική ανασκόπηση του φαινομένου που στόχευε στην θεωρητική κάλυψη των βασικών εννοιών που αφορούν τον σχολικό εκφοβισμό. Στη συνέχεια, η μελέτη στηρίχθηκε σε ποιοτική προσέγγιση με τη χρήση της ημιδομημένης συνέντευξης ως ερευνητικής μεθόδου, μέσω της οποίας επιχειρήσαμε να ανακαλύψουμε τις αντιλήψεις και τις εμπειρίες των εκπαιδευτικών σχετικά με το θέμα. Η ποιοτική ανάλυση των δεδομένων, που προέκυψαν από τις αφηγήσεις των εκπαιδευτικών, καταδεικνύει το γεγονός ότι αν και οι ίδιοι επιστρατεύουν για την ανάλυση του φαινομένου κυρίως την οικογένεια, το σχολείο και τις παρέες των συνομηλίκων, τα προσωπικά τους βιώματα και οι αντιλήψεις τους, είναι αυτά που τελικά καθορίζουν τις απαντήσεις και τις ενέργειές τους. Η παρούσα εργασία τελειώνει με την καταγραφή των γενικότερων συμπερασμάτων που προέκυψαν από την έρευνα, καθώς και με προτάσεις για έρευνες που θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν στο μέλλον σχετικά με το θέμα του σχολικού εκφοβισμού.

«ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ ΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ»

Το παιδί χρειάζεται...

Να το επαινούν για το παραμικρό που κάνει! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΕΙΜΑΙ ΙΚΑΝΟΣ ΚΑΙ ΑΞΙΟΣ! ΜΠΟΡΩ!»**

Να το ακούν προσεχτικά και να συζητούν μαζί του. Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΑΥΤΑ ΠΟΥ ΝΙΩΘΩ ΚΑΙ ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΕΙΝΑΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΑ! ΟΙ ΑΛΛΟΙ ΜΕ ΑΚΟΥΝ!»**

Να του αφιερώνουν ποιοτικό χρόνο και να έχει αδιάσπαστα αφιερωμένη την προσοχή σε αυτό! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΜΟΥ ΑΞΙΖΕΙ ΝΑ ΜΕ ΠΡΟΣΕΧΟΥΝ! ΟΙ ΑΛΛΟΙ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑΙ ΓΙΑ ΜΕΝΑ!»**

Να νιώσει ότι είναι καλοδεχούμενο και ότι το αγαπούν! Είναι σημαντικά οι αγκαλιές, η ζεστασιά και τα χαϊδευτικά ονόματα! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΟΙ ΑΛΛΟΙ ΜΕ ΘΕΛΟΥΝ ΓΙΑ ΠΑΡΕΑ! Ο ΚΟΣΜΟΣ ΜΕ ΣΥΜΠΑΘΕΙ!»**

Να νιώσει ότι το αποδέχονται όπως είναι, με τις μοναδικές του ικανότητες, τα δικά του ταλέντα, τις δικές του προτιμήσεις! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του **«ΕΙΜΑΙ ΜΟΝΑΔΙΚΟΣ! ΕΙΜΑΙ ΚΑΛΟΣ, ΕΤΣΙ ΟΠΩΣ ΕΙΜΑΙ!»**

Να του προσφέρουν αγάπη δίχως όρους! Για αυτό που είναι και όχι για αυτά που κάνει! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΕΙΜΑΙ ΑΞΙΑΓΑΠΗΤΟΣ!»**

Να μάθει την πειθαρχία! Να αυξηθεί η αυτοεκτίμηση του με την επιβολή κανόνων, ορίων και λογικών ποινών! Να μάθει να λέει συνέχεια

στον εαυτό του: **«ΜΟΥ ΑΞΙΖΕΙ ΑΓΑΠΗ, ΑΚΟΜΗ ΚΑΙ ΟΤΑΝ ΚΑΝΩ
ΛΑΘΟΣ!»**

Να μην προσβάλλεται μπροστά σε άλλους και να μην υποτιμάται! Να
μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΤΑ ΚΑΤΑΦΕΡΝΩ ΚΑΛΑ ΣΤΗ
ΖΩΗ!»**

Να έχει χρόνο για να μάθει! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του:
**«ΤΟ ΝΑ ΚΑΝΩ ΛΑΘΗ ΕΙΝΑΙ ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΟ! ΕΤΣΙ ΜΑΘΑΙΝΩ ΚΑΙ
ΠΡΟΟΔΕΥΩ!»**

Να έχει ευκαιρίες να αναλάβει πρωτοβουλίες και ευθύνη, να
δημιουργήσει μόνο του, να πετύχει! Να μάθει να λέει συνέχεια στον
εαυτό του: **«ΜΠΟΡΩ ΝΑ ΤΑ ΚΑΤΑΦΕΡΩ! ΕΧΩ ΘΑΡΡΟΣ!»**

Να το ενθαρρύνουν για υγιεινή ζωή, με καθαριότητα, άσκηση και σωστή
διατροφή! Να το βοηθούν να ντύνεται με τρόπο που νιώθει ελκυστικό
ώστε να έχει θετική εικόνα για την εμφάνισή του! Να μάθει να λέει
συνέχεια στον εαυτό του: **«ΕΙΜΑΙ ΟΜΟΡΦΟΣ!»**

Να μην το μεταχειρίζονται με διακρίσεις και μην το συγκρίνουν με το
άλλο παιδί! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΔΕΝ
ΧΡΕΙΑΖΕΤΑΙ ΝΑ ΓΙΝΩ ΣΑΝ ΚΑΠΟΙΟΝ ΑΛΛΟ, ΑΛΛΑ ΝΑ ΓΙΝΩ Ο
ΚΑΛΥΤΕΡΟΣ ΕΑΥΤΟΣ ΜΟΥ!»**

Να μην το τρομάζουν με καταστροφικά σενάρια για το μέλλον! Να
μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΕΙΜΑΙ ΑΣΦΑΛΗΣ! ΕΧΩ ΠΑΝΤΑ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ!»**

Να έχει κοινωνική ζωή, διασκέδαση και φίλους που του φέρονται καλά!
Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΕΧΩ ΚΑΛΟΥΣ ΦΙΛΟΥΣ ΚΑΙ
ΤΑ ΑΛΛΑ ΠΑΙΔΙΑ ΜΕ ΘΕΛΟΥΝ!»**

Πρεκατέ Β.

Μέντορας “Για την Παιδική Προστασία και Ευημερία”

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	10
----------------------	-----------

Α' ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ

1^ο Κεφάλαιο: Ορισμοί και περιγραφή του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού- bullying

1.1 Ορισμοί του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού.....	11-13
1.2 Περιγραφή του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού.....	14-15
1.3 Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού στην Ελλάδα.....	16-17

2^ο Κεφάλαιο: Τα είδη του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού- bullying

2.1 Η σωματική μορφή του σχολικού εκφοβισμού.....	18-19
2.2 Η λεκτική μορφή του σχολικού εκφοβισμού.....	19-20
2.3 Η συναισθηματική μορφή του σχολικού εκφοβισμού...	20-21
2.4 Η σεξουαλική μορφή του σχολικού εκφοβισμού.....	21-22
2.5 Η ηλεκτρονική μορφή του σχολικού εκφοβισμού.....	22-24

3° Κεφάλαιο: Οι εμπλεκόμενοι στο θέμα του σχολικού εκφοβισμού- bullying

3.1 Τα χαρακτηριστικά των παιδιών- θυμάτων.....	25-26
3.2 Τα χαρακτηριστικά των παιδιών- θυτών.....	26-27
3.3 Τα χαρακτηριστικά των παιδιών-παρατηρητών.....	27-28

4° Κεφάλαιο: Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού σε παιδιά προσχολικής ηλικίας και παράγοντες που συμβάλουν στην εκδήλωσή του

4.1 Ο ρόλος της οικογένειας.....	32
4.2 Ο ρόλος του σχολείου.....	33-34
4.3 Ο ρόλος της ομάδας των συνομηλίκων.....	34-35

Β' ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ

5° Κεφάλαιο: Μεθοδολογία της έρευνας

5.1 Σκοπός της έρευνας.....	36
5.2 Το ερευνητικό ερώτημα και τα υποερωτήματα.....	36-37
5.3 Το δείγμα.....	37
5.4 Η έρευνα	
5.4.1 Το είδος της έρευνας.....	37-38
5.4.2 Η συνέντευξη ως μέσο συλλογής δεδομένων.....	38

5.4.3 Ο τύπος της έρευνας.....	38-39
5.4.4 Προβλήματα στη διεξαγωγή της έρευνας.....	40
5.5 Ανάλυση των δεδομένων.....	41
5.5.1 Δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος.....	41
5.5.2 Ορισμός του φαινομένου από τους εκπαιδευτικούς.....	41-42
5.5.3 Επιμόρφωση των εκπαιδευτικών γύρω από το θέμα	42-43
5.5.4 Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και πως αυτό επηρεάζεται από το φύλο των παιδιών.....	44-45
5.5.5 Εκδηλώσεις του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού σε παιδιά προσχολικής ηλικίας	45-48
5.5.6 Τα ατομικά χαρακτηριστικά των παιδιών και η εκδήλωση του φαινομένου.....	48-50
5.5.7 Ο ρόλος της οικογένειας στην εκδήλωση του φαινομένου.....	50-53
5.5.8 Ο ρόλος του σχολείου στην πρόληψη του φαινομένου.....	53-55
5.5.9 Η συμβολή της παιδικής λογοτεχνίας στην πρόληψη του φαινομένου.....	56-58

6^ο Κεφάλαιο: Τελικές σκέψεις- Προτάσεις

6.1 Συμπεράσματα της έρευνας.....	59-61
6.2 Προτάσεις για μελλοντικές έρευνες.....	62

Βιβλιογραφία.....	64-68
--------------------------	--------------

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού ορίζεται ως η νεανική παραβατικότητα, η οποία εμφανίζεται σε πολλές χώρες του κόσμου και αναφέρεται στη χρήση βίας μεταξύ μαθητών ή συνομήλικων παιδιών. Είναι ένα φαινόμενο που παρά το γεγονός ότι πάντα υπήρχε, συγκεντρώνει το ενδιαφέρον των ερευνητών τα τελευταία κυρίως χρόνια, καθώς συνδέεται και αλληλεπιδρά με το ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον.

Όσον αφορά στις πηγές πληροφόρησής μου, θα λέγαμε πως είναι ιδιαίτερα επαρκείς, χωρίς όμως να μπορούν να χαρακτηριστούν ως απόλυτα πλήρεις για την ανάλυση όλων των πτυχών του θέματος της εργασίας μου. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι ο σχολικός εκφοβισμός είναι ένα νέο σχετικά φαινόμενο με αποτέλεσμα, ειδικά στην Ελλάδα, να μην υπάρχουν πηγές που να αναφέρονται με σαφήνεια στο θέμα αυτό. Οι πηγές στην πλειονότητά τους αναφέρονταν στο θέμα με τους κλασικούς όρους της επιθετικότητας ή της βίας στο χώρο του σχολείου και σε μικρότερη συχνότητα με τον όρο του σχολικού εκφοβισμού.

Αν και έχει αυξηθεί σημαντικά το ερευνητικό ενδιαφέρον γύρω από το σχολικό εκφοβισμό και την αντιμετώπισή του, αυτός παραμένει ένα σημαντικό πρόβλημα με ιδιαίτερη δυναμική γεγονός που εκδηλώνεται μέσα από τα συνεχώς υψηλά ποσοστά αλλά και την εμφάνισή του με νέες μορφές. Για το λόγο αυτό αποτελεί ένα ιδιαίτερα καίριο και ουσιώδες θέμα προς μελέτη και έρευνα.

Στην παρούσα ερευνητική εργασία, διερευνήσαμε τις αντιλήψεις και τις εμπειρίες των σύγχρονων εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης γύρω από το θέμα του σχολικού εκφοβισμού. Στο θεωρητικό μέρος της έρευνας παρατίθενται οι βασικές έννοιες που περιγράφουν το σχολικό εκφοβισμό μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που πραγματοποίησα. Στο δεύτερο μέρος της έρευνας, το ερευνητικό μέρος, αρχικά παρουσιάζεται η αναλυτική περιγραφή της μεθοδολογίας της έρευνας και στη συνέχεια η ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν από τις συνεντεύξεις. Η εργασία ολοκληρώνεται με το τελευταίο κεφάλαιο όπου παρατίθενται τα τελικά συμπεράσματα της έρευνας

Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ

1^ο Κεφάλαιο

ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ

ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ – BULLYING

1.1 Ορισμοί του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού

Ο σχολικός εκφοβισμός - bullying είναι ένα φαινόμενο που εμφανίζεται σε πολλές χώρες του κόσμου και αναφέρεται στη νεανική παραβατικότητα και στη χρήση βίας μεταξύ μαθητών ή συνομήλικων παιδιών. Εμφανίστηκε για πρώτη φορά στη διεθνή βιβλιογραφία από τον Olweus Dan τα έτη 1978 και 1984. Σκοπός του ερευνητή, ήταν η ανάδειξη, ο ορισμός, η περιγραφή και η κατανόηση του φαινομένου. Πολλοί και ποικίλοι ορισμοί έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς, στην προσπάθεια κατανόησης του φαινομένου. Το bullying αναφέρεται ως ένα φαινόμενο νεανικής παραβατικότητας που εμφανίζεται σε πολλές χώρες του κόσμου, σε ένα εύρος συμπεριφορών και χαρακτηριστικό του είναι η χρήση βίας μεταξύ μαθητών ή συνομήλικων παιδιών με στόχο να προκληθεί πόνος ή αναστάτωση. Ο βίαιος αυτός εκφοβισμός που παρατηρείται ανάμεσα στους μαθητές, αναφέρεται στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς (Besag, E.V. 1989 & Olweus, D. 1993) με στόχο άτομα που είναι δύσκολο να υπερασπιστούν τον εαυτό τους (Sampson, R. 2002:13). Εκείνο που διαφοροποιεί το είδος αυτό βίας από τα υπόλοιπα μέσα σε μία κοινωνία είναι ότι η σχολική βία αναφέρεται στην επιβολή της βούλησης ενός μέρους προς ένα άλλο με σκοπό την πρόκληση ζημιάς ή βλάβης μέσα στα πλαίσια, όπως, της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Ένας εξίσου ενδιαφέρον ορισμός είναι εκείνος που αναφέρει ότι η κύρια μορφή με την οποία εμφανίζεται η σχολική βία είναι ο σχολικός εκφοβισμός – bullying, πράξη εσκεμμένη, που αποσκοπεί στην πρόκληση σωματικού ή ψυχικού πόνου και στην υποταγή του θύματος (Παπάνης, Ε. 2008).

Επιπλέον, στη διεθνή βιβλιογραφία συναντάται ο ορισμός σύμφωνα με τον οποίο το bullying είναι μια επιθετική συμπεριφορά η οποία είναι σκόπιμη και περιλαμβάνει έλλειψη ισορροπίας της ισχύς ή της δύναμης. Συχνά, επαναλαμβάνεται πάνω από μία φορά και μπορεί να πάρει πολλές μορφές.

Στους ορισμούς για το bullying θα πρέπει να συμπεριληφθεί και εκείνος που έχει διατυπωθεί από τους Besag και Olweus. Οι ίδιοι περιγράφουν το φαινόμενο ως τη χρήση της δύναμης ή της θέσης κάποιου για να εκφοβίσει, πληγώσει ή ταπεινώσει ένα άλλο άτομο με λιγότερη δύναμη ή χαμηλότερη θέση. Οι ίδιοι αναφέρουν, ακόμη, ότι το bullying πρέπει να διακρίνεται από άλλες ομοιόβαθμες επιθέσεις ή συγκρούσεις. Διότι πάντα προϋποθέτει την ανισομέρεια μεταξύ του ατόμου που εκφοβίζει και του θύματος (Besag, E. V. 1989 & Olweus, D. 1993).

Στη διεθνή βιβλιογραφία, σημαντική θέση καταλαμβάνει ένας πιο γενικευμένος ορισμός που περιγράφει το φαινόμενο του εκφοβισμού (bullying) ή θυματοποίησης (victimization), όπως διαφορετικά είθισται να αναφέρεται ο εκφοβισμός. Ο ορισμός αυτός διατυπώνεται από τον Olweus και αναφέρει ότι το φαινόμενο του εκφοβισμού ή θυματοποίησης αποτελεί μορφή επιθετικής συμπεριφοράς που εμφανίζεται κυρίως στη σχολική πραγματικότητα με σοβαρές επιπτώσεις για την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού και του εφήβου και τη διαδικασία της μάθησης. Συγκεκριμένα, ένας μαθητής εκφοβίζεται ή θυματοποιείται όταν εκτίθεται επανειλημμένα και για αρκετό χρονικό διάστημα σε αρνητικές πράξεις άλλου ή άλλων μαθητών, που εκδηλώνονται ως μορφές βίας ή επιθετικής συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τον Olweus λοιπόν, τα στοιχεία που μπορούν να χαρακτηρίσουν μία επιθετική ενέργεια ως σχολικό εκφοβισμό είναι: 1) η σκοπιμότητα που έχει ο θύτης να βλάψει το θύμα, 2) η επανάληψη και η διάρκεια της εκφοβιστικής συμπεριφοράς και 3) η ανισότητα στη δύναμη μεταξύ του θύτη και του θύματος είτε πρόκειται για ψυχική είτε για σωματική δύναμη.

Πολύ δύσκολο είναι να δοθεί ένας ενιαίος ορισμός που να μπορεί να περιγράψει το φαινόμενο αυτό με ακρίβεια. Οι παράγοντες που επηρεάζουν την ποικιλία και το πλήθος των ορισμών είναι πολλοί και αφορούν κυρίως τα διαφορετικά κοινωνικά, πολιτισμικά και πολιτικά περιβάλλοντα (σχολικά και μη) που χαρακτηρίζουν την κάθε χώρα, στην οποία ζει και αναπτύσσεται το παιδί.

Από την άλλη μεριά οι Tatum & Tatum (1992) έδωσαν έναν διαφορετικό ορισμό, ο οποίος εστιάζει περισσότερο στη σκοπιά του θύτη. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτόν λοιπόν, σχολικός εκφοβισμός είναι η σκόπιμη και συνειδητή επιθυμία που έχει κάποιος να βλάψει κάποιον άλλο και να τον υποβάλλει σε κατάσταση πίεσης. Η συμπεριφορά αυτή μπορεί να εμφανίζεται περιστασιακά ή και για μεγάλο χρονικό διάστημα (Tatum & Tatum, 1989, 1992).

1.2 Περιγραφή του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού

Ο όρος «εκφοβισμός και βία στα σχολεία» (school bullying) όπως και ο όρος «θυματοποίηση» χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν μια κατάσταση στην οποία ασκείται εσκεμμένη, **απρόκλητη, συστηματική και επαναλαμβανόμενη βία και επιθετική συμπεριφορά με σκοπό** την επιβολή, την καταδυνάστευση και πρόκληση σωματικού και ψυχικού πόνου σε μαθητές. Μπορούν να πάρουν λεκτική, ηλεκτρονική, σωματική, σεξουαλική και συναισθηματική μορφή (Ε.Ψ.Υ.Π.Ε - 2010, σελ. 14). Ο εκφοβισμός στο χώρο του σχολείου αποτελεί ένα παγκόσμιο φαινόμενο το οποίο παρατηρείται σε όλες τις σχολικές τάξεις (Γκουντσίδου, Β. 2007).

Για πρώτη φορά το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού μελετήθηκε στη Νορβηγία το 1978, ενώ το 1987 εμφανίζεται για πρώτη φορά ο όρος bullying σε επιστημονικά περιοδικά (Μαρκουλάκη, Ε. & Παπαστεφαννάκης, Ε. 2007). Αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα προς επίλυση της τελευταίας δεκαετίας που ανέδειξε η διεθνής εκπαιδευτική ερευνητική σκηνή. Σε παγκόσμιο επίπεδο υπήρχε από τη γέννηση της μαζικής εκπαίδευσης, αλλά πήρε μεγάλες διαστάσεις, στη σημερινή εποχή της παγκοσμιοποίησης και της πολυπολιτισμικής μορφής που έχει λάβει το εκπαιδευτικό μας σύστημα. (Καλλιώτης, Π. 2005).

Βέβαια, μπορεί το συγκεκριμένο φαινόμενο πάντοτε να υπήρχε αλλά, παρατηρείται πως τα τελευταία χρόνια έχει οξυνθεί ιδιαίτερα ενώ παράλληλα κερδίζει και αρκετή προβολή. Επίσης, διαπιστώνεται ότι ο εκφοβισμός και η επιθετική συμπεριφορά μεταξύ των ανηλίκων είναι πλέον ένα φαινόμενο που παρατηρείται συχνά στα σχολεία, τόσο στα αστικά και ημιαστικά κέντρα όσο και στις αγροτικές περιοχές και είναι κάτι που αντιμετωπίζουν με τον έναν ή τον άλλον τρόπο τα περισσότερα παιδιά (Γαρδέλη, Κ., Παπαδημητρίου, Μ. & Νταραδήμα, Α. 2007).

Τα παιδιά λοιπόν, μπορούν να βιώσουν τον εκφοβισμό - bullying είτε από τη θέση του θύτη είτε από τη θέση του θύματος. Οι θύτες, ως εκφοβιστές, αυτό που επιδιώκουν είναι η πρόκληση σωματικού ή και ψυχικού πόνου πράγμα που μπορεί να γίνει με το να προβούν σε βρισιές, προσβολές, ξύλο, σπρώξιμο, κλωτσιές κλπ. ή τη μορφή του έμμεσου εκφοβισμού με περισσότερο συγκαλυμμένο τρόπο. Τα θύματα

από την άλλη, αντιμετωπίζουν τον εκφοβισμό ως μία πράξη η οποία έχει διάρκεια και επαναλαμβάνεται για ένα σεβαστό χρονικό διάστημα. Η πράξη αυτή μπορεί να πάρει τη μορφή σωματικής, λεκτικής, συναισθηματικής απειλής.

Ο σχολικός εκφοβισμός όμως θα πρέπει να περιγραφεί και ως ένα κοινωνικό φαινόμενο, και όχι απλά ως μία μεμονωμένη κατάσταση που βιώνεται και συντελείται μέσα στα πλαίσια του σχολικού χώρου, καθώς η κοινωνία και οι κανόνες που τη διέπουν, είναι άμεσα συνυφασμένη με το σχολείο. Η βία ως κοινωνικό φαινόμενο σχετίζεται έντονα με την κοινωνική ανισότητα, τον κοινωνικό αποκλεισμό και τη διαφορετικότητα. Είναι συνδεδεμένη με την παραβατικότητα, το αδιέξοδο και το φόβο αλλά και με την εκμηδένιση, την απαξίωση του ανθρώπου από τον άνθρωπο (Σώκου, Κ. 2003).

Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού λοιπόν, αποτελεί συνάρτηση των ατομικών χαρακτηριστικών του κάθε παιδιού, των κοινωνικών και πολιτισμικών φαινομένων και καταστάσεων της κοινωνίας, αναπόσπαστο κομμάτι της οποίας αποτελεί το σχολείο. Είναι επίσης συνυφασμένο με τους κοινωνικο-πολιτισμικούς όρους και κανόνες ζωής και συχνά έρχεται ως απάντηση στις κοινωνικοοικονομικές ανισότητες και συγκρούσεις .

1.3 Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα το φαινόμενο της βίας στο σχολικό χώρο άρχισε να ερευνάται σχετικά πρόσφατα, ενώ ελάχιστες είναι οι έρευνες στον ελλαδικό χώρο που αφορούν συγκεκριμένα στον εκφοβισμό στο χώρο του σχολείου. Το γεγονός αυτό οφείλεται κυρίως στο ότι τα περιστατικά εκφοβισμού στα σχολεία τείνουν να διαφεύγουν της προσοχής, να αγνοούνται ή ακόμη και να αποσιωπώνται. Παρά λοιπόν το γεγονός ότι σε πολλές χώρες τέτοια φαινόμενα, εδώ και πολλά χρόνια έχουν παρατηρηθεί, καταγραφεί και αναλυθεί, στη χώρα μας δεν είναι εφικτό κάτι τέτοιο διότι πολλά περιστατικά δεν έχουν καταγραφεί, επομένως δεν επιτρέπεται η διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης και ρεαλιστικής εικόνας του φαινομένου (Μπίτσικα, Π. & Νικολόπουλος, Ι. 2009).

Στην Ελλάδα έρευνες καταδεικνύουν ότι η σχολική βία και ο σχολικός εκφοβισμός εκδηλώνεται μέσω καταστροφών του σχολικού εξοπλισμού, βανδαλισμών, λεκτικής βίας, εκφοβισμού μέσω διάδοσης φημών, αποκλεισμού από τις παρέες αλλά και ξυλοδαρμών.

Η αύξηση του σχολικού εκφοβισμού στη χώρα μας, οφείλεται σε φαινόμενα που παρατηρούνται στην ελληνική κοινωνία όπως είναι αυτά του μετασχηματισμού της οικογένειας, την αύξηση της μονογονεϊκότητας, την ανεργία και το χαμηλό οικονομικό επίπεδο των γονέων, την έλλειψη ελεύθερου χρόνου των γονέων, την αδιαφορία αυτών για τα παιδιά τους αλλά και τις διαρκείς και ασταθείς αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα (Παπάνης, Ε. 2008).

Εκτός, όμως, από τους παραπάνω παράγοντες που φαίνεται να επηρεάζουν άμεσα την αύξηση του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού, υπάρχουν, θα λέγαμε, και τα χαρακτηριστικά του ατόμου που βιώνει ως θύμα το φαινόμενο του bullying. Έτσι, τα ατομικά αυτά χαρακτηριστικά μπορεί να συνδεθούν με την αιτιολογία εκδήλωσής του. Κατά συνέπεια, παιδιά που είναι άλλης εθνικότητας ή θρησκείας, παιδιά που έχουν πιο αναπτυγμένη την μαθητική κουλτούρα (οι λεγόμενοι “ καλοί μαθητές”) αλλά και παιδιά που έχουν κάποια αναπηρία μπορεί να θυματοποιούνται από ομάδες συμμαθητών τους, να απομονώνονται από τις παρέες μέσα στο σχολικό χώρο και να στιγματίζονται (Σπυρόπουλος, Φ. 2012).

Σημαντικός επίσης παράγοντας που φαίνεται να σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό, με την περιγραφή του φαινομένου, είναι ο τόπος στον οποίο βρίσκεται η σχολική κοινότητα. Συγκεκριμένα, το μεγαλύτερο ποσοστό κρουσμάτων παρατηρείται στις αστικές περιοχές και στα μεγάλα σχολικά συγκροτήματα. Ακόμη, η αύξηση των κρουσμάτων σχολικής βίας παρατηρείται σε σχολεία όπου φοιτούν μαθητές των οποίων οι γονείς χαρακτηρίζονται από υψηλό κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Η κατάσταση αυτή των γονέων συνδέεται με τάσεις επιθετικής συμπεριφοράς, έπαρσης και αδιαφορίας προς τους σχολικούς κανόνες (Παπάνης, Ε. 2008).

Όλοι αυτοί οι παράγοντες του φαινομένου που αναφέρθηκαν παραπάνω δείχνουν πόσο σοβαρό είναι το πρόβλημα του σχολικού εκφοβισμού στη χώρα μας. Όλες οι αλλαγές που συντελούνται στη χώρα μας, σε οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό επίπεδο, αντανakλώνται και στο χώρο της εκπαίδευσης και επηρεάζουν και το σχολικό κλίμα. Με αυτό το δεδομένο, εκτιμάται πως στο ζήτημα της σχολικής βίας πρέπει να αποδοθεί μεγαλύτερη κοινωνική σημασία και βαρύτητα και να σχεδιαστεί μια πολιτική πρόληψης και αντιμετώπισης, η οποία θα είναι απόλυτα συντονισμένη (Αρτινοπούλου, Β. 2001: 92).

2^ο Κεφάλαιο

ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ

ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ – BULLYING

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, ο σχολικός εκφοβισμός διαχωρίζεται σε άμεσο και έμμεσο (Kristensen & Smith, 2003). Επίσης, μπορεί να συμβαίνει από ένα άτομο ή από μία ομάδα και ο στόχος του να είναι ένα μεμονωμένο άτομο ή μία ομάδα (Olweus, 2009). Ως περιπτώσεις του άμεσου σχολικού εκφοβισμού ορίζουμε πράξεις σωματικής επιθετικότητας όπως σπρωξίματα, χτυπήματα, μπουνιές, κλωτσιές καθώς επίσης και λεκτικές επιθέσεις όπως βρισιές, προσβολές και απειλές. Ενώ περιπτώσεις έμμεσου σχολικού εκφοβισμού χαρακτηρίζουμε πράξεις όπως το κουτσομπολιό, η κοινωνική απομόνωση, η διάδοση αρνητικών φημών, ο αποκλεισμός μαθητών από δραστηριότητες και οι αρνητικές εκφράσεις του προσώπου και του σώματος (Bennitez & Justicia, 2006).

Εκτός από τις δύο παραπάνω κατηγορίες του σχολικού εκφοβισμού σε άμεσο και έμμεσο έχουν προταθεί στη διεθνή βιβλιογραφία διάφοροι επιμέρους τύποι σχολικού εκφοβισμού, ανάλογα με τη μορφή της επιθετικής συμπεριφοράς. Οι τύποι αυτοί παρουσιάζονται παρακάτω.

2.1 Η σωματική μορφή του σχολικού εκφοβισμού

Πρόκειται για την άσκηση σωματικής βίας που μπορεί να ποικίλλει σε ένταση και συχνότητα (ξυλοδαρμός, σπρωξίματα, κλωτσιές, τράβηγμα μαλλιών), ενώ θεωρείται η συχνότερη μορφή βίας μεταξύ των παιδιών. Παρατηρείται κυρίως στα παιδιά μικρής ηλικίας ενώ επιλέγεται συχνότερα από τα αγόρια ως μορφή εκφοβισμού (Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. 2000: 97).

Έπειτα από μία έρευνα που πραγματοποιήθηκε από το Ε.Κ.Κ.Ε. (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών), διαπιστώθηκε πως το 37 % των μαθητών Δημοτικού στην Αθήνα έχουν υποστεί βία, ενώ το 13% έχουν διαπράξει τέτοιες ενέργειες.

Ο σωματικός εκφοβισμός εκδηλώνεται συχνότερα, με χτυπήματα, σπρωξίματα και τράβηγμα μαλλιών (Πρεκατέ, Β. 2008). Επίσης πολύ συχνά εμφανίζεται μέσω τσιμπημάτων και με δαγκωνιές (Γκουντσίδου, Β. 2007).

Η σωματική μορφή σχολικού εκφοβισμού αποτελεί την πιο κρίσιμη μορφή του φαινομένου. Θεωρείται πως είναι η μορφή εκφοβισμού που μπορεί ευκολότερα να αντιμετωπιστεί, διότι εκδηλώνεται με άμεσες σωματικές πρακτικές και όχι από έμμεσες μορφές εκφοβισμού (Smith, P.K. 2004).

2.2 Η λεκτική μορφή του σχολικού εκφοβισμού

Η λεκτική μορφή του σχολικού εκφοβισμού, εκδηλώνεται με αρνητικά σχόλια και έκφραση προσβλητικών εκφράσεων που μπορεί να έχουν να κάνουν με την εμφάνιση, την καταγωγή, τη σεξουαλικότητα, την κοινωνική θέση ή με οποιοδήποτε άλλο χαρακτηριστικό μπορεί να διαφοροποιείται ένας μαθητής από τους υπόλοιπους. Διαφαίνεται μέσα από αυτή η δύναμη που έχουν οι λέξεις και η γλώσσα, αφού μπορούν να τονώσουν και να εξυψώσουν κάποιον αλλά μπορούν και να τον πληγώσουν θανάσιμα (Clarke, M.J. 2007).

Είναι η πιο επικίνδυνη και πιο συχνή μορφή bullying. Είναι πολύ σύνηθες φαινόμενο σε παιδιά ηλικίας από εννέα έως δεκατριών ετών (Welford, H. 2008) , ενώ υπερέχει στην έκτη τάξη.

Αυτό το είδος του bullying είναι γρήγορο, άμεσο ενώ μπορεί πιο εύκολα να προκαλέσει πόνο στα παιδιά- μαθητές. Οι επιπτώσεις του, μπορεί να είναι πιο καταστροφικές από κάθε άλλο είδος, διότι τα σημάδια του δεν είναι ορατά. Ενδεικτικά, μπορεί να αναφερθεί ότι ο λεκτικός εκφοβισμός συχνά υποβαθμίζει την αυτοπεποίθηση του παιδιού που τον βιώνει, το θύμα χάνει την εμπιστοσύνη του προς τους άλλους και δυσκολεύεται να δημιουργήσει φιλίες (Vardigan, B. 1999).

Ο λεκτικός εκφοβισμός μπορεί να εκδηλωθεί με διάφορους τρόπους. Πολύ συχνά παρατηρείται πως χρησιμοποιούνται παρατσούκλια για τα θύματα, πειράγματα και σαρκασμός (Σπυρόπουλος, Φ. 2012). Επίσης, ο λεκτικός εκφοβισμός εκδηλώνεται μέσω πειρακτικών ονομάτων, απειλών και βρίσιμο (Τσιάντης, Ι. 2008), καθώς και μέσω κοροϊδίας, συκοφαντίας και γελοιοποίησης του θύματος (Παπάνης, Ε. 2008). Επιπρόσθετα, μορφές λεκτικού εκφοβισμού θεωρούνται οι προσβολές (Besag, E.V. 1989 & Olweus, D. 1993), η διάδοση ψευδών φημών (Τσιάντης, Ι. 2008), καθώς και τα και τα ρατσιστικά, ομοφοβικά και σεξιστικά σχόλια, όπως για παράδειγμα για το βάρος κάποιου μαθητή (Welford, H. 2008). Τέλος θα ήταν παράλειψη να μην αναφέραμε ως λεκτικές μορφές εκφοβισμού την ειρωνεία, τα άσχημα σχόλια για την εθνική προέλευση ή την οικονομική κατάσταση ενός μαθητή και της οικογένειάς του (Πρεκατέ, Β. 2008).

2.3 Η συναισθηματική μορφή του σχολικού εκφοβισμού

Αυτή η μορφή του εκφοβισμού, η οποία ορίζεται και ως ψυχολογική φαίνεται να είναι ένας πολύ «επιδέξιος» και «διακριτικός» τρόπος να εκφοβίσει κάποιος μαθητής έναν άλλο, σε σύγκριση με το σωματικό ή/ και το λεκτικό εκφοβισμό (www.educationfamilies.com. 2006). Σημαντικό στοιχείο σχετικά με αυτή τη μορφή bullying είναι το γεγονός ότι συναντάται πιο συχνά μεταξύ των κοριτσιών παρά ανάμεσα στα αγόρια, παρ' όλο που και αυτά κάποιες φορές μπορεί να τη χρησιμοποιήσουν (Alward, M. 2005).

Οι τρόποι με τους οποίους είναι δυνατό να εκδηλωθεί η συναισθηματική μορφή σχολικού εκφοβισμού είναι η αποφυγή συνομηλίκων, η σκόπιμη απομόνωση του μαθητή- θύματος, όπως για παράδειγμα από το παιχνίδι ή τις συζητήσεις, η διάδοση άσχημων φημών ή ψεμάτων με απώτερο σκοπό τον εξοστρακισμό του. Επίσης, ο συναισθηματικός εκφοβισμός συχνά εκδηλώνεται με την εχθρική συμπεριφορά από κάποιο μαθητή ή μια ομάδα μαθητών προς έναν ή και περισσότερους μαθητές με στόχο την απομόνωσή τους (Γιωτάκος, Ο. & Πρεκατέ, Β. 2006: 5). Ακόμη, στο συναισθηματικό εκφοβισμό περιλαμβάνονται το λέρωμα και η καταστροφή των προσωπικών αντικειμένων του μαθητή θύματος, το κρύψιμο των βιβλίων αλλά και ο εκβιασμός για χρήματα (Πρεκατέ, Β. 2007).

Σύμφωνα με όσα παραθέσαμε πιο πάνω, παρατηρούμε πως ο συναισθηματικός εκφοβισμός σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με τη λεκτική επιθετικότητα. Όσον αφορά την προσωπικότητα των μαθητών - θυτών κινούνται στο ίδιο μήκος κύματος με εκείνες τις διαταραγμένες προσωπικότητες που παρουσιάζουν αντικοινωνικές προδιαθέσεις και τάσεις (Jarboe, E. 2008), ενώ σε ότι αφορά τον μαθητή - θύμα παρατηρούμε ότι οι επιπτώσεις του συναισθηματικού εκφοβισμού είναι πολύ σοβαρές καθώς μπορεί να κυμαίνονται από την ταπείνωση που το άτομο μπορεί να βιώσει ως τη σοβαρή ψυχολογική βλάβη και έκπτωση στην κοινωνική του λειτουργικότητα (Αρτινοπούλου, Β. 2009).

Ολοκληρώνοντας, θα πρέπει να τονίσουμε πως ο συναισθηματικός εκφοβισμός, έχει πολύ άσχημες συνέπειες τόσο στην υγεία όσο και στον αυτοσεβασμό του θύματος καθώς οι συνέπειες για το μυαλό και το σώμα είναι τόσο καταστροφικές, όσο αυτές που επιφέρει ο σωματικός εκφοβισμός (Jarboe, E. 2008). Ενώ όταν ένα παιδί πληγωθεί μέσω αυτού, αυτό μπορεί να του αφήσει ένα βαθύ «σημάδι», το οποίο δεν επουλώνεται εύκολα και μπορεί να διαρκέσει μια ζωή.

2.4 Η σεξουαλική μορφή του σχολικού εκφοβισμού

Η συγκεκριμένη μορφή εκφοβισμού περιλαμβάνει ανεπιθύμητο άγγιγμα, απειλές, λεκτική παρενόχληση, προσβλητικά γράμματα και εικόνες αλλά και προσβλητικά μηνύματα με πονηρό περιεχόμενο χωρίς τη θέληση του παιδιού στο οποίο απευθύνονται. Όσον αφορά στη χρήση υβριστικών σεξουαλικών παρατσουκλιών και το ψηλάφισμα, και αυτές οι μορφές αποτελούν εξίσου σοβαρές εκδηλώσεις του σεξουαλικού εκφοβισμού που εμφανίζεται στο σχολικό χώρο.

Κοινό, ωστόσο, χαρακτηριστικό όλων των προαναφερθέντων μορφών είναι το γεγονός ότι οι μαθητές εξαναγκάζονται σε μια σεξουαλική πράξη για την οποία δεν αισθάνονται καθόλου άνετα. Ακόμη είναι πολύ δύσκολο να μιλήσουν γι' αυτή και να γνωστοποιήσουν ότι τους συνέβη. Την κατάσταση αυτή τη βιώνουν σε μεγαλύτερη συχνότητα τα κορίτσια, τα οποία φαίνεται να επηρεάζονται περισσότερο από την σεξουαλική παρενόχληση. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα κορίτσια, σε αντίθεση με τα αγόρια, να υποφέρουν από χαμηλότερο αυτοσεβασμό, φτωχότερη πνευματική και

φυσική υγεία και περισσότερα τραυματικά συμπτώματα καθώς σκέψεις και συναισθήματα αναδύονται από εμπειρίες στις οποίες έχουν βιώσει έντονο άγχος.

Επιπροσθέτως, ο σεξουαλικός εκφοβισμός που λαμβάνει χώρα, δυστυχώς σε αρκετά σχολεία ανά τον κόσμο, είναι δυνατόν να καλύπτει, επίσης, ένα εύρος συμπεριφορών, όπως ένα περιστατικό άτεχνης και λεπτομερειακής ζωγραφιάς στη μορφή γκράφιτι σε κάποιο τοίχο του σχολείου, σε υβριστικά σχόλια, απρεπές άγγιγμα και σοβαρές σεξουαλικές επιθέσεις . Μέσα από μία έρευνα η οποία πραγματοποιήθηκε στην Αγγλία και δημοσιεύθηκε στην αγγλική εφημερίδα «Independent», καταδεικνύεται η συχνότητα και η σοβαρότητα του φαινομένου. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας περισσότεροι από 3.000 μαθητές σε σχολεία της συγκεκριμένης ευρωπαϊκής χώρας αναστέλλουν την παρακολούθηση των μαθημάτων τους εξαιτίας απρεπούς σεξουαλικής συμπεριφοράς απέναντί τους.

Ενώ σύμφωνα με στοιχεία μιας άλλης έρευνας, που πραγματοποιήθηκε από τους Gruber και Finerans, η συχνότητα εμφάνισης του σεξουαλικού εκφοβισμού δεν διαφέρει μεταξύ των δύο φύλων, ενώ το 35% των μαθητών έχουν υποστεί σεξουαλική παρενόχληση (Robinson, J. 2008).

2.5 Η ηλεκτρονική μορφή του σχολικού εκφοβισμού

Τα τελευταία χρόνια η τεχνολογία παρέχει στα παιδιά και στους νέους ένα καινούργιο μέσο εκφοβισμού. Η εκδήλωση του bullying περιοριζόταν στους προαύλιους χώρους κατά τη διάρκεια της σχολικής μέρας. Σήμερα, με τη χρήση της τεχνολογίας επιτρέπεται στους εκφοβιστές να παρενοχλούν τα θύματά τους και μετά το σχολείο, ακόμη και τα σαββατοκύριακα (Jackson, C. 2006:5).

Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός ή cyberbullying, όπως αλλιώς ονομάζεται, περιλαμβάνει τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων, όπως κινητά τηλέφωνα, internet, e-mails κτλ., για την ανάρτηση και διακίνηση προσβλητικών για το θύμα κειμένων, φωτογραφιών ή βίντεο. Κοινό χαρακτηριστικό όλων των παραπάνω εκδηλώσεων,

αποτελεί το προσβλητικό και απειλητικό περιεχόμενο τους με σκοπό την ταπείνωση και την απειλή του παιδιού (Πρεκατέ, Β. 2008).

Παρά το γεγονός ότι έχει πραγματοποιηθεί ελάχιστη έρευνα μέχρι τώρα σχετικά με το cyberbullying ανάμεσα στα παιδιά και τους νέους, η διαθέσιμη έρευνα και εμπειρία αναφέρει ότι ίσως διαφέρει από τις περισσότερες «παραδοσιακές» μορφές του bullying σχετικά με έναν αριθμό χαρακτηριστικών. Τα χαρακτηριστικά αυτά περιλαμβάνουν το γεγονός ότι μπορεί να λάβει χώρα οποιαδήποτε στιγμή κατά τη διάρκεια της ημέρας και της νύχτας, τα μηνύματα και οι εικόνες μπορούν να μεταδοθούν γρήγορα σ' ένα τεράστιο κοινό και τα παιδιά μπορούν να παραμείνουν ανώνυμα όταν εκφοβίζουν ηλεκτρονικά, κάτι το οποίο καθιστά δύσκολο - και κάποιες φορές αδύνατο να τα ανακαλύψουν.

Τέλος, σύμφωνα με το Rigby (2001) ένας άλλος διαχωρισμός του σχολικού εκφοβισμού έχει να κάνει με τον αριθμό των εμπλεκόμενων ατόμων στην διαδικασία του εκφοβισμού, αν δηλαδή πρόκειται για ομαδικό ή ατομικό σχολικό εκφοβισμό. Έτσι, σύμφωνα με το Rigby, υπάρχουν τέσσερις κατηγορίες αναφορικά με τον αριθμό των δραστών ή των θυμάτων. Οι κατηγορίες αυτές έχουν ως εξής.

- **Ένας θύτης- ένα θύμα:** είναι η πιο κλασσική περίπτωση σχολικού εκφοβισμού, στην οποία η δυαδική σχέση ανάμεσα στο θύτη και το θύμα πολλές φορές συνεχίζεται σε βάθος χρόνου. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο Rigby τονίζει τον πολύ σημαντικό ρόλο που παίζουν τα παιδιά θύτες.
- **Μια ομάδα θυτών- ένα θύμα:** η ομάδα των θυτών μπορεί να αποτελείται από δύο άτομα και πάνω, ενώ αυτές των δύο ατόμων θεωρούνται πολύ επικίνδυνες για το θύμα. Στις ομάδες των δύο ατόμων συνήθως έχουμε έναν αρχηγό και έναν βοηθό, ενώ στις μεγαλύτερες ομάδες τα άτομα που την αποτελούν συμμετέχουν στον εκφοβισμό σε διαφορετικό βαθμό και ρόλο ο καθένας.
- **Ένας μαθητής- μία ομάδα θυμάτων:** στη συγκεκριμένη περίπτωση ο θύτης ταπεινώνει και εξευτελίζει μία συγκεκριμένη ομάδα ατόμων. Ο θύτης είναι συνήθως ένα πολύ αυταρχικό άτομο.
- **Μία ομάδα θυτών- μία ομάδα θυμάτων:** στην περίπτωση αυτή ο εκφοβισμός δεν είναι απαραίτητο να προέρχεται από την πιο ισχυρή ομάδα στη πιο αδύναμη. Μπορεί μια ομάδα με κοινά ενδιαφέροντα να επιτίθεται σε μια άλλη ομάδα άλλων ενδιαφερόντων ή μια ομάδα μεγαλύτερων παιδιών να

επιτίθεται σε μια ομάδα μικρότερων παιδιών ή ακόμα μια εθνική ομάδα να
επιτίθεται σε παιδιά άλλης εθνικότητας.

3^ο Κεφάλαιο

ΟΙ ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΟΙ ΣΤΟ ΘΕΜΑ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ-BULLYING

3.1 Τα χαρακτηριστικά των παιδιών-θυμάτων

Τα ατομικά χαρακτηριστικά των παιδιών που εμπλέκονται σε φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού παίζουν καθοριστικό ρόλο στην εμφάνιση τέτοιων φαινομένων, σε συνδυασμό πάντα με τις κοινωνικές επιρροές τις οποίες δέχονται και κοινωνικά ερεθίσματα στα οποία εκτίθενται.

Τα θύματα των φαινομένων σχολικού εκφοβισμού παρουσιάζουν περισσότερο άγχος και ανασφάλεια συγκριτικά με τους υπόλοιπους μαθητές/συμμαθητές τους ενώ παράλληλα είναι ήσυχoi, ευαίσθητοι και εσωστρεφείς χαρακτήρες με λίγους ή και καθόλου φίλους (Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. 2008: 97). Επίσης πρόκειται για σωματικά αδύναμα ή μικροκαμωμένα παιδιά ή για παιδιά με κάποιο χαρακτηριστικό που τα κάνει να ξεχωρίζουν από την πλειοψηφία και από τα προσδοκώμενα στερεοτυπικά χαρακτηριστικά μίας ομάδας. Βασικό χαρακτηριστικό λοιπόν, της θυματοποίησης των μαθητών σε πολλές περιπτώσεις αποτελεί η διαφορετικότητα ή, πιο συγκεκριμένα, η απόκλισή τους από αυτά τα στερεοτυπικά χαρακτηριστικά.

Επίσης, ένα ακόμη χαρακτηριστικό των παιδιών θυμάτων και ίσως το κυριότερο είναι η σωματική ή ψυχολογική αδυναμία τους σε σύγκριση με τους συνομηλίκους τους ενώ άλλα εξωτερικά χαρακτηριστικά τους, όπως είναι το βάρος, το ντύσιμο ή το ότι φορούν γυαλιά φαίνεται να μην είναι σημαντικοί παράγοντες ώστε να συσχετιστούν με την θυματοποίηση (Τσιάντης, Ι. 2008: 4).

Εκτός από την κοινωνική απομόνωση, τα θύματα του εκφοβισμού βιώνουν ανασφάλεια στο σχολείο, συχνά υστερούν σε κοινωνικές δεξιότητες (Banks, R. 1997), έχουν μειωμένη αυτοπεποίθηση και χαμηλή αυτοεικόνα (Κυριακίδου, Μ. 2009).

Σύμφωνα με τον Olweus υπάρχουν δύο κατηγορίες θυμάτων σχολικού εκφοβισμού. Η πρώτη κατηγορία είναι τα παθητικά ή υποτακτικά θύματα, τα οποία εμφανίζονται πιο συχνά και περιγράφηκαν πιο πάνω. Τα παθητικά θύματα είναι ανασφαλή και ανάξια και δεν πρόκειται να αντεπιτεθούν αν τα προσβάλλεις ή τους επιτεθείς. Η δεύτερη κατηγορία θυμάτων αναφέρεται στα προκλητικά θύματα τα οποία συνήθως παρουσιάζουν αδυναμία συγκέντρωσης ή υπερκινητικότητα, ενώ παράλληλα συνδυάζουν αγχώδη και επιθετική συμπεριφορά καθώς και στοιχεία που προκαλούν εκνευρισμό και ένταση στους συμμαθητές τους.

Τελειώνοντας, θα πρέπει να αναφέρουμε πως σύμφωνα με έρευνες τα θύματα δεν ζητούν βοήθεια για δύο κυρίως λόγους. Είτε γιατί φοβούνται, είτε γιατί πιστεύουν πως μία τέτοια κατάσταση δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί (Χαντζή, Χ. Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Α. 2000: 100).

3.2 Τα χαρακτηριστικά των παιδιών- θυτών

Τα χαρακτηριστικά των μαθητών που εκδηλώνουν εκφοβιστικές συμπεριφορές απέναντι σε συμμαθητές τους είναι η αυταρχική προσωπικότητα, η επιθετικότητα ακόμα και απέναντι σε ενήλικες, η παρορμητικότητα και η σωματική δύναμη, η οποία συναντάται κυρίως στα αγόρια (Χαντζή, Χ. Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Α. 2000: 97). Έχουν ελάχιστο άγχος και ανασφάλεια, αισθάνονται την ανάγκη να έχουν τον πλήρη έλεγχο ενώ αδυνατούν να ελέγξουν τις ενορμήσεις τους. Αποζητούν την ανοιχτή και δημόσια διαμάχη με στόχο να επιβεβαιώσουν την υπεροχή τους και να επιβληθούν στην ομάδα των συνομηλίκων τους.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να αναφερθεί, ότι σύμφωνα με το Slee και την έρευνα που διεξήγαγε οι θύτες φαίνεται να χαίρουν κάποιου κοινωνικού κύρους στο σχολείο, δεν είναι αγαπητά παιδιά στους δασκάλους ενώ παράλληλα δηλώνουν ότι δεν είναι ευχαριστημένα στο σχολικό περιβάλλον (Χαντζή, Χ. Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Α. 2000: 100). Η διαπίστωση αυτή του Slee μπορεί να επιβεβαιωθεί και από το γεγονός ότι η δημοτικότητα των μαθητών που εκφοβίζουν βρίσκεται στο μέσο

ή κάτω από το μέσο όρο, ενώ στις μεγαλύτερες σχολικές τάξεις μειώνεται περισσότερο (Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. 2008: 97).

Επίσης, Σύμφωνα με τον Olweus , τα παιδιά-θύτες εμφανίζουν επιθετικότητα, παρορμητικότητα, μειωμένη ικανότητα αυτοελέγχου, θετική αυτοεικόνα και έλλειψη ενσυναίσθησης προς τα θύματα του εκφοβισμού. Τα χαρακτηριστικά των θυτών - bullies συμπληρώνουν και η κακή σχέση που έχουν με τον εαυτό τους αλλά και τους συνομηλίκους τους με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην επικοινωνία μαζί τους (Κυριακίδου, Μ. 2009), ενώ φαίνεται ότι συχνά προέρχονται από οικογένειες όπου οι γονείς «σηκώνουν χέρι» ως τιμωρία και τους παραμελούν.

Η Πρεκατέ αναφέρει επίσης ότι τα παιδιά – εκφοβιστές παρουσιάζουν συνήθως χαμηλές κοινωνικές και επικοινωνιακές δεξιότητες, έχουν ιδιαίτερη ανάγκη για προσοχή, παρουσιάζουν χαμηλές σχολικές επιδόσεις, συναισθηματική ανευθυνότητα και ανωριμότητα και συχνά προέρχονται από οικογένειες που δυσλειτουργούν. Τέλος αναφέρει πως τις περισσότερες φορές πρόκειται για παιδιά που οι «θαυμαστές» που έχουν γύρω τους, αισθάνονται φόβο για αυτά.

3.3 Τα χαρακτηριστικά των παιδιών- παρατηρητών

Οι παρατηρητές αποτελούν ένα ακόμα εμπλεκόμενο στις περιπτώσεις σχολικού εκφοβισμού στο σχολικό περιβάλλον. Οι μαθητές αυτοί επίσης επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό. Έρευνες έχουν δείξει πως τα παιδιά- παρατηρητές είναι παρόντα στο 85% των περιπτώσεων όπου εκδηλώνονται τέτοια φαινόμενα.

Τα συναισθήματα που βιώνουν τις περισσότερες φορές είναι φόβος μήπως πληγωθούν και οι ίδιοι ή αποτελέσουν τον επόμενο στόχο του θύτη αλλά και φόβο μήπως κάνουν κάτι που θα χειροτερέψει την κατάσταση. Το αποτέλεσμα είναι να παραμένουν απλοί παρατηρητές των φαινομένων αυτών, ενώ σπάνια συμμετέχουν ή βοηθούν το θύμα ενεργά.

Αξίζει να αναφέρουμε στο σημείο αυτό μία ενδιαφέρουσα έρευνα, που πραγματοποιήθηκε σε 694 μαθητές που προέρχονται από 5 δημόσια γυμνάσια της

Αττικής, κατά την οποία βρέθηκε πως το 66,9% των παιδιών βρίσκει διασκεδαστικό το να παρακολουθεί να κοροϊδεύουν ένα παιδί που δεν μπορεί να αμυνθεί στο χώρο του σχολείου. Μόνο το 6,6% των μαθητών διαφωνεί με το παραπάνω (Γιαννακούρα, 2011). Όπως φαίνεται λοιπόν, οι παρατηρητές δεν αποτελούν μία ουδέτερη ομάδα παιδιών. Κάποιοι υποστηρίζουν τους δράστες και ενθαρρύνουν τις πράξεις τους είτε επευφημώντας τους είτε παίρνοντας και οι ίδιοι μέρος.

Σύμφωνα με τους Hektner και Swenson (2012) ένας παράγοντας που επηρεάζει τη στάση των παρατηρητών αφορά στην ενσυναίσθηση που αισθάνονται για το θύμα. Μετά από επαναλαμβανόμενα περιστατικά θυματοποίησης, ενδέχεται οι παρατηρητές να σχηματίσουν την αντίληψη ότι το θύμα αξίζει αυτή τη συμπεριφορά, άρα δεν υπάρχει λόγος να κινητοποιηθούν για να το βοηθήσουν (Olweus, 1993). Ένας άλλος παράγοντας είναι, σύμφωνα με τον Olweus (1993), ένα αίσθημα μειωμένης προσωπικής ευθύνης, το οποίο βιώνεται συνήθως όταν συμμετέχουν ή είναι παρόντα πολλά άτομα σε μία αρνητική πράξη και, λόγω του πλήθους τους, επικρατεί η αντίληψη ότι η ατομική ευθύνη διαχέεται.

4^ο Κεφάλαιο

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΣΕ ΠΑΙΔΙΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΣΥΜΒΑΛΟΥΝ ΣΤΗΝ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΟΥ

Η προσχολική εκπαίδευση αποτελεί την πρώτη ευκαιρία αλληλεπίδρασης των παιδιών με ένα μεγάλο αριθμό ομηλίκων, για μεγάλο χρονικό διάστημα, μέσα από παιγνιώδη και βιωματικές δραστηριότητες, οι οποίες λαμβάνουν χώρα τόσο μέσα στην τάξη όσο και στο προαύλιο. Απόρροια των αλληλεπιδράσεων αυτών είναι η σύναψη σχέσεων μεταξύ των παιδιών, οι οποίες έχουν τόσο θετικά όσο και αρνητικά χαρακτηριστικά, τα οποία οφείλονται ακριβώς στο γεγονός ότι μιλάμε για παιδιά προσχολικής ηλικίας.

Στη διάρκεια του παιχνιδιού που αναπτύσσουν τα παιδιά στην ηλικία αυτή είναι λογικό πως αρκετά συχνά υπάρχουν αντιπαραθέσεις και διαμάχες μεταξύ τους. Παρ' όλα αυτά θα πρέπει να τονίσουμε πως υπάρχει διαφορά ανάμεσα στις τυπικές αντιπαραθέσεις και διαφωνίες των παιδιών και τον σχολικό εκφοβισμό όπου η «παρανόχληση» είναι επαναλαμβανόμενη και εσκεμμένη. Εφόσον δηλαδή, οι ενέργειες αυτές επαναλαμβάνονται με συχνότητα προς τον ίδιο αποδέκτη, τότε η συμπεριφορά αυτή δεν αποτελεί ούτε παιγνιώδη αλληλεπίδραση ούτε απλή ανώριμα κοινωνική συμπεριφορά (Βλάχου, Μ., Μπότσογλου, Κ. & Ανδρέου Ε. 2016). Κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες και εάν δεν ληφθεί σοβαρά τόσο από το εκπαιδευτικό, όσο και από το οικογενειακό περιβάλλον του παιδιού, η συμπεριφορά αυτή μπορεί να αποτελεί μία αναδυόμενη συμπεριφορά σχολικού εκφοβισμού με μεγάλη πιθανότητα να αποκτήσει σταθερή μορφή κατά την πρώτη σχολική ηλικία το παιδιού (Storey & Slaby, 2013).

Επιπρόσθετα, θα πρέπει να αναφέρουμε πως κατά τη διάρκεια των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων που ξεκινούν να αναπτύσσουν τα παιδιά με τους συμμαθητές τους σε αυτή την ηλικία, αλλά και κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού τους, ακούγονται πολύ συχνά φράσεις όπως, «δεν σε έχω φίλο», «δεν σε παίζω». Οι φράσεις αυτές, τι περισσότερες φορές διατυπώνονται, ύστερα από κάποιο καυγά ή

μια διαφωνία και στα πλαίσια του αυθορμητισμού που χαρακτηρίζει τα παιδιά αυτής της ηλικίας, Δεν μπορούμε λοιπόν, να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα, ότι αποτελεί πράξη σχολικού εκφοβισμού και συγκεκριμένα, λεκτικού σχολικού εκφοβισμού. Ωστόσο, η συμπεριφορά αυτή μπορεί εν δυνάμει να εξελιχθεί σε πρώιμη συμπεριφορά σχολικού εκφοβισμού, εάν εφόσον επαναλαμβάνεται με συχνότητα, κατευθύνεται προς ένα συγκεκριμένο αποδέκτη και του προκαλεί δυσάρεστα συναισθήματα (Βλάχου, Μ., Μπότσογλου, Κ. & Ανδρέου Ε. 2016)

Είναι γεγονός πως τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, πειραματίζονται σε ότι αφορά τις κοινωνικές τους σχέσεις, εφόσον το νηπιαγωγείο αποτελεί την πρώτη οργανωμένη σχολική δομή στην οποία συναναστρέφονται συνομηλίκους τους. Στα πλαίσια αυτών των πειραματισμών και δοκιμών, είναι πολύ πιθανό να υιοθετήσουν κάποιες «άσχημες» συμπεριφορές, όπως να σπρώχνουν κάποιον συμμαθητή τους, να κάνουν διάφορες γκριμάτσες και μορφασμούς σε κάποιον, ιδίως εάν αντιληφθούν πως ο αποδέκτης των συμπεριφορών αυτών, που συνήθως είναι κάποιο παιδί από την τάξη τους, δεν αντιδρά και το αποδέχεται. Σε μία τέτοια περίπτωση, αν δηλαδή η συμπεριφορά αυτή παρατηρείται συχνά και έχει ένα συγκεκριμένο αποδέκτη μπορούμε να κάνουμε λόγο για πρώιμο σχολικό εκφοβισμό (Βλάχου, Μ., Μπότσογλου, Κ. & Ανδρέου Ε. 2016).

Επίσης, όταν συμπεριφορές πρώιμου σχολικού εκφοβισμού λαμβάνουν χώρα στο σχολείο, μπορεί να παρατηρηθεί το φαινόμενο της μίμησης και από άλλα παιδιά. Αν δηλαδή τα υπόλοιπα παιδιά της τάξης παρατηρούν κάποιον συμμαθητή τους να ασκεί δύναμη και να κυριαρχεί απέναντι σε κάποιο άλλο παιδί κατά τη διάρκεια των αλληλεπιδράσεών τους, τότε είναι πολύ πιθανό να υπάρξει μετάδοση και αναπαραγωγή της συμπεριφοράς αυτής. Για να αποφευχθεί η παγίωση τέτοιων συμπεριφορών είναι απαραίτητη η έγκαιρη παρέμβαση των εκπαιδευτικών στο σχολικό χώρο αλλά και της οικογένειας (Storey & Slaby, 2013).

Αρκετοί ερευνητές φαίνεται να διαφωνούν σχετικά με το αν μπορούμε να μιλάμε για σχολικό εκφοβισμό σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Οι αντιρρήσεις αυτές αφορούν κυρίως στην πρόθεση και τη συναισθηματική επίγνωση, ιδιαίτερα της ενσυναίσθησης, η οποία σύμφωνα με μελέτες δεν έχει αναπτυχθεί σε επαρκή βαθμό σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, ενώ αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του σχολικού

εκφοβισμού (Crick, Ostrov, Jansen, Appleyard & Casas, 2002· Kochenderfer-Ladd & Wardrop, 2011· Monks, Ruiz & Val, 2002).

Σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη σε 200 παιδιά προσχολική ηλικίας, σχετικά με το σχολικό εκφοβισμό στη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα, προέκυψε ότι τα μισά, περίπου το 42% με 54% από αυτά, περίπου το 42% με 54% , πέφτουν θύμα σχολικού εκφοβισμού συστηματικά από άλλα παιδιά (Kochenderfer & Ladd, 1996). Η ίδια έρευνα, έδειξε επίσης ότι το πιο συχνό είδος σχολικού εκφοβισμού που παρατηρείται σε αυτή την ηλικία είναι το άμεσο λεκτικό. Επιπροσθέτως, δεν παρατηρείται κάποια διαφορά στην εκδήλωση ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια. Από την άλλη πλευρά όμως, υπάρχουν ερευνητές που υποστηρίζουν πως οι αναφορές που προέρχονται από παιδιά τόσο μικρής ηλικίας δεν μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστες πηγές, ώστε να καταφέρουμε να έχουμε μια σαφή εικόνα για το φαινόμενο σε αυτή την ηλικία (Ross, 1996).

Στο δημοτικό σχολείο η κορύφωση του σχολικού εκφοβισμού παρατηρείται στην Δευτέρα δημοτικού. Σύμφωνα με τον Olweus (1993), τα υψηλότερα ποσοστά παρατηρούνται σε αυτή την τάξη , καθώς το 1/3 των παιδιών αναφέρει ότι υφίσταται σχολικό εκφοβισμό. Ακόμη, τα ποσοστά είναι ιδιαίτερα υψηλά από την πρώτη έως την τετάρτη δημοτικού. Στις μεγαλύτερες τάξεις του δημοτικού (τετάρτη- έκτη) παρατηρείται μείωση του φαινομένου σε σχέση με το νηπιαγωγείο και τις πρώτες τάξεις (πρώτη- τρίτη), (Rigby, 1996). Κάποιοι ερευνητές υποστηρίζουν επίσης την άποψη, πως η συχνότητα του εκφοβισμού μειώνεται, καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν και αποκτούν περισσότερες κοινωνικές δεξιότητες και μαθαίνουν να αντιμετωπίζουν και να επιλύουν με διαφορετικούς τρόπους τις διαφωνίες και τις συγκρούσεις τους.

Σε ότι αφορά τους παράγοντες που επηρεάζουν την εμφάνιση του σχολικού εκφοβισμού, θα πρέπει να πούμε πως ο σχολικός εκφοβισμός αποτελεί ένα πολυπαραγοντικό φαινόμενο το οποίο δέχεται επιρροές από τις πολύπλοκες σχέσεις ανάμεσα στην οικογένεια, την ομάδα των συνομηλίκων, το σχολείο και την κοινωνία. Το ζήτημα λοιπόν, του σχολικού εκφοβισμού θα πρέπει να εξεταστεί σφαιρικά δίνοντας βαρύτητα σε όλους τους τομείς που φαίνεται να το επηρεάζουν.

Στη συνέχεια θα γίνει μία αναφορά στο ρόλο της οικογένειας, του σχολείου και της ομάδας των συνομηλίκων, ως παράγοντες που επηρεάζουν έντονα το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού.

4.1 Ο ρόλος της οικογένειας

Η οικογένεια αποτελεί τον πρώτο και τον κυριότερο φορέα κοινωνικοποίησης για το παιδί, μέσα στην οποία καλλιεργεί αξίες και δεξιότητες ενώ διαμορφώνει και την προσωπικότητά του. Ο ρόλος της οικογένειας λοιπόν είναι η ένταξη του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο. Αν δεν βοηθήσει το άτομο να το κάνει αυτό τότε παρουσιάζει αντικοινωνική συμπεριφορά και επιθετικότητα, αφού δεν είναι σε θέση να πραγματοποιήσει αυτή την ένταξη μόνο του.

Επίσης τα παιδιά τα οποία μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον βιώνουν καταστάσεις συγκρούσεων και επιθετικότητας, μεταφέρουν στο σχολείο –την ευρύτερη κοινωνική τους ομάδα- την επιθετική συμπεριφορά και είναι αυτά που τώρα τη μεταδίδουν στα άλλα παιδιά (Νέστορος, Ι. 1992: 57).

Θα πρέπει και άλλους λόγους που επηρεάζουν την επιθετικότητα. Η τιμωρία για παράδειγμα και η κακοποίηση είτε από την οικογένεια, είτε από το σχολείο, είτε από τη γειτονιά και τους συνομηλικούς οδηγούν τα παιδιά σε επιθετικές συμπεριφορές. Υπάρχουν βέβαια και οι αποδιοργανωμένες οικογένειες, με τους αδιάφορους γονείς οι οποίοι αγνοούν ή και απορρίπτουν το παιδί. Οι γονείς αυτοί δεν μπορούν να αναπτύξουν δεσμό με το παιδί και υιοθετούν μια απορριπτική στάση απέναντί του. Αυτή η απάθεια, η αποστροφή και η έλλειψη αγάπης που νιώθει το παιδί από τους γονείς το επηρεάζει συναισθηματικά και μπορεί να οδηγήσει στην υιοθέτηση επιθετικής συμπεριφοράς εκ μέρους του παιδιού (Νέστορος, Ι. 1992: 57-61).

Όλες οι παραπάνω συμπεριφορές μπορούν να επηρεάσουν την εμφάνιση επιθετικότητας μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον και κατ' επέκταση στο σχολείο.

4.2 Ο ρόλος του σχολείου

Το σχολείο είναι ένας από τους πρωταρχικούς κοινωνικοποιητικούς φορείς, που οφείλει να παρέχει ένα ασφαλές και υποστηρικτικό περιβάλλον, ώστε οι μαθητές να αναπτύξουν και να αναδείξουν την προσωπικότητά τους. Στην περίοδο της σχολικής ζωής το παιδί πρέπει με τους ενθουσιασμούς του, τις συγκινήσεις του και τις άλλες συναισθηματικές καταστάσεις του να αποκτήσει το συναίσθημα της ασφάλειας και της εμπιστοσύνης, να αναπτύξει θάρρος και πρωτοβουλία και να επιδείξει προθυμία για εργασία με ανάληψη ευθυνών.

Κατά την προσχολική ηλικία τον πιο σημαντικό ρόλο διαδραματίζει οικογένεια, αφού τα θεμέλια της προσωπικότητας του ατόμου τίθενται μέσα στα πλαίσιά της. Το σχολείο, όμως, από την άλλη αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την κοινωνική προσαρμογή και την κοινωνικοποίηση του παιδιού. Αυτό υποστηρίζεται από το γεγονός ότι στο σχολείο και ιδίως στην σχολική τάξη, όπου συνεχίζει να πραγματοποιείται η κοινωνικοποίηση του παιδιού και η διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Παράλληλα ο εκπαιδευτικός οφείλει να συμβάλει με κάθε τρόπο στην προσπάθεια αυτή.

Η βία στα πλαίσια του σχολείου παρατηρείται σε πολλές μορφές από και προς διαφορετικές κατευθύνσεις. Μια από αυτές είναι και η επιθετικότητα που ασκεί ο δάσκαλος προς τους μαθητές του. Στόχος του δασκάλου είναι, όχι μόνο η ματάδοση της γνώσης προς τους μαθητές, αλλά και η μεταβίβαση των πολιτισμικών αξιών και των κυρίαρχων στάσεων και αξιών. Στην προσπάθειά του αυτή ο εκπαιδευτικός έρχεται αντιμέτωπος πολλές φορές με διαφορετικές αξίες και τρόπους συμπεριφοράς. Παράλληλα, η επιθετική συμπεριφορά κάποιων μαθητών εναντίον των δασκάλων, η απείθεια, οι συνεχείς ερωτήσεις και αντιρρήσεις στις απαντήσεις του εκλαμβάνονται σαν αμφισβήτηση του ρόλου που η κοινωνία του ανέθεσε και κατ' επέκταση ως προσωπική προσβολή (Νέστορος, Ι. 1992: 62). Η πικρία και ο θυμός του δασκάλου μπορούν να εκδηλωθούν με ξεσπάσματα θυμού, με σωματική αλλά κυρίως λεκτική επιθετικότητα εναντίον του μαθητή.

Επιπρόσθετα, η αξιολόγηση των μαθητών από το δάσκαλο με μοναδικό κριτήριο την επίδοσή τους στα σχολικά μαθήματα, αγνοεί εντελώς την προσωπικότητα και τα ατομικά χαρακτηριστικά του κάθε παιδιού, Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα παιδιά να μπαίνουν σε κατηγορίες, καλών και κακών μαθητών και να μην αντιμετωπίζονται ισότιμα από τον εκπαιδευτικό. Αυτό που πρέπει να κάνουν λοιπόν οι εκπαιδευτικοί είναι να μην απαξιώνουν, τους μαθητές που είναι «θορυβώδεις», οι οποίοι μάλιστα τις περισσότερες φορές θορυβούν για να εκφράσουν την διαφωνία τους στο σχολικό πλαίσιο.

4.3 Ο ρόλος της ομάδας των συνομηλίκων

Αναπόσπαστο μέρος του σχολικού περιβάλλοντος αποτελούν οι ομάδες των συνομηλίκων, στις οποίες το άτομο αναπτύσσει ρόλους (Βουϊδάσκης, Κ.Β. 1987: 79), και εκδηλώνει συμπεριφορές. Έχουν διεξαχθεί, ωστόσο, έρευνες που αποδεικνύουν ότι η επίδρασή τους στην εκδήλωση βίαιης συμπεριφοράς είναι σημαντική (Αρτινοπούλου, Β. 2001: 147).

Οι σχέσεις που αναπτύσσονται με τους συνομηλίκους είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών, τα οποία θα δυσκολευτούν σε πολλά στάδια της ζωής τους, αν οι σχέσεις με τους συνομηλίκους τους στην ηλικία αυτή είναι προβληματικές (Βασιλείου, Π.Σ. 2005: 84). Συμπεραίνουμε λοιπόν, πως όσο πιο υποστηρικτικές είναι οι σχέσεις με τους συνομηλίκους μας τόσο πιο θετικές κοινωνικές συμπεριφορές θα έχουμε στο μέλλον, ως ενεργά μέλη της κοινωνίας (Μπότσαρη- Μακρή, Ε. 2005: 232).

Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας των Tajfel και Turner (1986), τα άτομα μίας ομάδας διαμορφώνουν αντιλήψεις, στάσεις και συμπεριφορές μεταξύ τους αλλά και με τα μέλη άλλων ομάδων, που προέρχονται από την επιθυμία τους να ανήκουν σε μία ομάδα ανώτερη από άλλες γεγονός που ενισχύει την αυτοεκτίμησή τους. Η θεωρία αυτή πιστοποιείται και στην πράξη, με έρευνα η οποία καταδεικνύει ότι τα μέλη μιας ομάδας κατηγορούσαν τα μέλη της ανώτερης κοινωνικά ομάδας ως εκφοβιστές.

Οι εκδηλώσεις σχολικού εκφοβισμού μπορούν επίσης να συνδεθούν και με μία ακόμη θεωρία η οποία υποστηρίζει ότι μπορεί μέσα σε μία ομάδα να εμφανιστούν

συγκρούσεις και επιθετική συμπεριφορά. Επίσης, πολύ συχνά μέσα σε μία ομάδα παρατηρούνται συγκρούσεις οι οποίες προέρχονται από τη φιλοδοξία κάποιου ή κάποιων μελών να αποκτήσει ιδιαίτερη θέση στη συνείδηση των άλλων (Βουϊδάσκη, Κ.Β. 1987). Επιπροσθέτως, το πνεύμα του ανταγωνισμού που κυριαρχεί στο χώρο του σχολείου, είναι πολύ πιθανό να καταστήσει δύσκολη τη σχολική συμβίωση μεταξύ των ίδιων των συμμαθητών και να οδηγήσει στην αντιπάθεια και στις συγκρούσεις (Βουϊδάσκη, Κ.Β. 1987: 122).

Τέλος, κρίνεται χρήσιμο να τονιστεί ότι σύμφωνα με έρευνες τα θύματα επιρρίπτουν τις ευθύνες στον εαυτό τους και κάνουν περισσότερες εσωτερικές αποδόσεις παρά εξωτερικές, τάση που επιδεινώνεται όταν η ομάδα στοχεύει το θύμα.

Β' ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ

5^ο Κεφάλαιο

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

5.1 Σκοπός της έρευνας

Ο σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση των αντιλήψεων και των εμπειριών των σύγχρονων εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης γύρω από το θέμα του σχολικού εκφοβισμού.

Η ύπαρξη ερευνών στην Ελλάδα, που να αφορούν τον σχολικό εκφοβισμό στην προσχολική ηλικία και την πρώτη τάξη του δημοτικού, είναι περιορισμένες, όπως και οι βιβλιογραφικές αναφορές γύρω από αυτή τη σχολική ηλικία. Το γεγονός αυτό, καθώς και οι ανησυχητικές διαστάσεις που έχει πάρει το φαινόμενο τα τελευταία χρόνια, αποτέλεσαν το έναυσμα για την πραγματοποίηση αυτής της εργασίας.

Επίσης, η ανάγκη για απόκτηση μιας ξεκάθαρης εικόνας σε ότι αφορά τον όρο bullying. Αυτό επίσης, αποτελεί επιτακτική ανάγκη, ώστε οι εκπαιδευτικοί να είναι σε θέση να διακρίνουν, τα φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού, από απλές επιθετικές συμπεριφορές που μπορεί να παρουσιάζουν κάποια παιδιά. Παράλληλα, η γρήγορη αναγνώριση τέτοιων φαινομένων, παίζει καθοριστικό ρόλο στην αντιμετώπιση αυτών.

5.2 Το ερευνητικό ερώτημα και τα υποερωτήματα

Για την επίτευξη της έρευνας χρησιμοποιήθηκε το παρακάτω ερευνητικό ερώτημα:

- Ποιες είναι οι αντιλήψεις και οι εμπειρίες των σύγχρονων εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης γύρω από το θέμα του σχολικού εκφοβισμού;

Ενώ για την καλύτερη ανάλυσή του χρησιμοποιήθηκαν τα παρακάτω ερευνητικά υποερωτήματα:

- Τι είναι για εσάς (τους εκπαιδευτικούς) το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού/ bullying;
- Ποιοι παράγοντες συμβάλλουν στην εκδήλωση του φαινομένου;
- Ποιος είναι ο ρόλος των εκπαιδευτικών στην πρόληψη και την αντιμετώπιση του φαινομένου;

5.3 Το δείγμα

Το δείγμα που επιλέχθηκε για την πραγματοποίηση της παρούσας έρευνας, είναι 16 εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, εκ των οποίων οι 13 είναι νηπιαγωγοί και οι υπόλοιποι 3 δάσκαλοι που συνήθως τα τελευταία χρόνια αναλαμβάνουν την πρώτη δημοτικού. Από τους 16 εκπαιδευτικούς οι 14 ήταν γυναίκες και υπήρξαν μόλις δύο άντρες, ενώ οι ηλικίες τους κυμαίνονταν από 35 έως 50 ετών. Όλοι οι εκπαιδευτικοί εργάζονταν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση πάνω από δέκα χρόνια, οπότε η εμπειρία τους ήταν μεγάλη. Επίσης, η επιλογή του συγκεκριμένου δείγματος έγινε τυχαία, ενώ οι εκπαιδευτικοί προέρχονταν από νηπιαγωγεία και δημοτικά σχολεία του Βόλου και της Λαμίας.

Ο χρόνος που απαιτήθηκε για την κάθε συνέντευξη ήταν κατά μέσο όρο από 7- 16 λεπτά, ενώ πραγματοποιήθηκαν στην διάρκεια 4 εβδομάδων. Ακολούθησε η απομαγνητοφώνησή τους και η ανάλυση των δεδομένων, που παρουσιάζεται πιο κάτω.

5.4 Η έρευνα

5.4.1 Το είδος της έρευνας

Το είδος της έρευνας που επιλέχθηκε ήταν η ποιοτική έρευνα (qualitative research). Η ποιοτική έρευνα είχε επεξηγηματικό χαρακτήρα. Αναφερόταν κυρίως στα «πώς» και «γιατί» ,προσπαθώντας να ανακαλύψει φαινόμενα και σχέσεις μεταξύ

τους, αιτίες, παράγοντες που επηρεάζουν, αντιδράσεις των ανθρώπων και αποτελέσματα από τις δράσεις ανθρώπων (Ζαφειρίου, 2003). Η ποιοτική έρευνα έχει οριστεί ως εκείνη της οποίας « *το ουσιώδες χαρακτηριστικό είναι ότι ενδιαφέρεται για τη συγκέντρωση ποιοτικών και όχι ποσοτικών στοιχείων δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στην υποκειμενική προσέγγιση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Τα βασικά μέσα συλλογής στοιχείων είναι η παρατήρηση και η συνέντευξη* » (Πιέρρος, 2000: 97).

5.4.2 Η συνέντευξη ως μέσο συλλογής δεδομένων ή

Τεχνική της έρευνας/ δειγματοληψία

Ως μέθοδο συλλογής δεδομένων επιλέχθηκε η συνέντευξη, κατά την οποία παρουσιάζονται «*τα αυθόρμητα λόγια των δρώντων προσώπων που αποκαλύπτουν αισθήματα, κρίσεις, αντιλήψεις, αναφορές για πράγματα και πρόσωπα και αποτελούν γνήσια ποιοτικά δεδομένα*» (Πηγιάκη, 1994: 101).

Η ανάλυση των δεδομένων που προέρχονται από μία συνέντευξη δεν μπορεί να γίνει με ποσοτικό τρόπο, αφού σκοπός της είναι να διερευνηθεί ένα φαινόμενο λαμβάνοντας υπόψη την οπτική του συνεντευξιαζόμενου. Πρόκειται δηλαδή για μια καταγραφή της βιωματικής εμπειρίας του ερωτώμενου, καθώς και των απόψεων και αντιλήψεών του. Επιτρέπει τη σε βάθος εξερεύνηση των αιτίων και των λόγων κάποιων στάσεων και συμπεριφορών αφού εμπεριέχει τη δυναμική της συζήτησης (Ζαφειρόπουλος, 2005 :169).

5.4.3 Ο τύπος της έρευνας

Το είδος της συνέντευξης, που χρησιμοποιήσαμε ως ερευνητικό εργαλείο είχε τα χαρακτηριστικά της ημιδομημένης συνέντευξης, σύμφωνα με την οποία υπάρχουν κάποια βασικά θέματα τα οποία σχετίζονται με τα ερευνητικά ερωτήματα αλλά ο συνεντευκτής μπορεί σε κάποιο βαθμό να καθοδηγείται από τις απαντήσεις του ερωτούμενου ενώ επίσης το περιεχόμενο, η σειρά και η διατύπωση των ερωτήσεων εξαρτώνται εξ ολοκλήρου από τον ερευνητή (Cohen, Manion & Morrison, 2007). Στην ημιδομημένη συνέντευξη δεν υπάρχει προκαθορισμένος αριθμός ερωτήσεων αλλά μία λίστα θεμάτων που πιθανόν να καλυφθούν στη διάρκεια της συνέντευξης. Η σειρά των ερωτήσεων διαφέρει από συνέντευξη σε συνέντευξη.

Τα άλλα δύο εναλλακτικά είδη συνέντευξης είναι η εντελώς δομημένη συνέντευξη και η εντελώς αδόμητη ή ελεύθερη συνέντευξη. Στην πρώτη περίπτωση, της εντελώς δομημένης συνέντευξης, ο συνεντευκτής συμπεριφέρεται, όσο είναι δυνατό, σα μηχανή. Χρησιμοποιεί ένα προκαθορισμένο και τυποποιημένο «πρωτόκολλο» συνέντευξης με συγκεκριμένες ερωτήσεις τις οποίες υποβάλλει με την ίδια σειρά, χωρίς να αλλοιώνει τη διατύπωση. Ενώ στην περίπτωση της εντελώς αδόμητης συνέντευξης δεν υπάρχει ακριβές διάγραμμα ερωτήσεων παρά μια ανεπίσημη σειρά ερωτήσεων με μικρό έλεγχο από τον ερευνητή. Δεν υπάρχουν προκαθορισμένες ερωτήσεις και η δομή είναι όσο το δυνατόν πιο «χαλαρή» (Ζαφειρίου, 2003).

Οδηγός συνέντευξης

- 1) Πόσα χρόνια δουλεύετε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση;
- 2) Τι σπουδές έχετε κάνει;
- 3) Ποια είναι η ειδικότητά σας;
  - **Τι είναι για εσάς το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού/ bullying;**
- 4) Γνωρίζετε το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού/ bullying; Πώς θα το ορίζατε;
- 5) Έχετε λάβει κάποια επιμόρφωση σχετικά με το θέμα;
- 6) Σχετίζεται το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού με το φύλο των μαθητών;
- 7) Υπάρχουν διαφορές εκδήλωσης ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια αυτής της ηλικίας;
- 8) Πόσο συχνά αντιλαμβάνεστε ή βρίσκεστε μπροστά σε τέτοιου είδους περιστατικά;
  - **Παράγοντες που συμβάλλουν στην εκδήλωση του φαινομένου**
- 9) Ποιος είναι ο ρόλος της οικογένειας κατά τη γνώμη σας;
- 10) Συνδέεται η προσωπικότητα του παιδιού με την εκδήλωση του φαινομένου;
  - **Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην πρόληψη και την αντιμετώπιση του φαινομένου**
- 11) Ποιος πιστεύετε πως είναι ο ρόλος των εκπαιδευτικών και του σχολείου;
- 12) Πιστεύετε πως υπάρχουν κατάλληλα παιδικά λογοτεχνικά έργα μέσω των οποίων μπορούν τα παιδιά να ευαισθητοποιηθούν σχετικά με το θέμα;

5.4.4 Προβλήματα στη διεξαγωγή της έρευνας

Αρχικά θα ήθελα να αναφέρω, πως οι περισσότερες συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν, εντός της σχολικής αίθουσας την ώρα που οι μαθητές ήταν παρόντες. Αυτό, ανάγκαζε πολλές τον εκπαιδευτικό να διακόψει την συνέντευξη, συνεπώς και τη σκέψη, ώστε να διευθετήσει, διάφορα επεισόδια και διαφωνίες που μπορεί να προέκυπταν μεταξύ των παιδιών. Επιπρόσθετα το γεγονός αυτό, επηρέασε και την ποιότητα του ηχητικού υλικού, αφού υπήρχαν φωνές παιδιών, κλάματα και διάφορες άλλες παρεμβολές. Ως αποτέλεσμα η διαδικασία της απομαγνητοφώνησης ήταν ιδιαίτερα κοπιαστική. Επίσης, δύο συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν, στον προαύλιο χώρο του σχολείου, την ώρα του διαλείμματος, με αποτέλεσμα να προκύψουν παρόμοια προβλήματα με αυτά που περιγράφηκαν πιο πάνω.

Επίσης, κάποιοι εκπαιδευτικοί, 4 στον αριθμό, ζήτησαν να δουν και να διαβάσουν πρώτα όλες τις ερωτήσεις και έπειτα να προχωρήσουμε στη διαδικασία της συνέντευξης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, να αφαιρεθεί η «ζωντάνια», ο αυθορμητισμός και η αμεσότητα των απαντήσεων των συνεντευξιζόμενων, αλλά και να χρειαστεί σχεδόν ο διπλάσιος χρόνος για να ολοκληρωθεί η διαδικασία.

Τέλος, κατά τη διάρκεια μίας συνέντευξης με γυναίκα εκπαιδευτικό, στην ερώτηση, αν έχει ποτέ παρατηρήσει ή εντοπίσει κάποιο φαινόμενο σχολικού εκφοβισμού, η συνεντευξιζόμενη, φορτίστηκε πολύ έντονα συναισθηματικά, λόγω προσωπικών εμπειριών και μου ζήτησε να σταματήσω τη μαγνητοφώνηση. Δεν θέλησε να πει κάτι το οποίο θα καταγραφόταν και αρκέστηκε να πει, ότι δεν έχει παρατηρήσει ποτέ κάποιο φαινόμενο, τουλάχιστον ως εκπαιδευτικός στην τάξη της. Σίγουρα υπήρξε ένα γεγονός, το οποίο με προβλημάτισε έντονα, αφού στο τέλος της συνέντευξης που διηγήθηκε ένα περιστατικό με το παιδί της, το οποίο μου ζήτησε να μην καταγράψω.

5.5 Ανάλυση των δεδομένων

Η ανάλυση των ποιοτικών μας δεδομένων πραγματοποιείται με τη νοηματοδότηση, κατηγοριοποίηση και θεωρητικοποίηση του ποιοτικού υλικού. Στόχος είναι η απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα, ο έλεγχος των ερευνητικών υποθέσεων ή η ερμηνεία και κατανόηση φαινομένων, διαδικασιών και συμπεριφορών (Ιωσηφίδης, 2003: 67). Προϋπόθεση για την ανάλυση του ποιοτικού υλικού είναι η αποτελεσματική διαχείριση των δεδομένων που σύμφωνα με τους Huberman και Miles (1994) περιλαμβάνει τη συστηματική συλλογή, αποθήκευση και ανάκτηση του ποιοτικού υλικού.

5.5.1 Δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος

Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, όλοι οι εκπαιδευτικοί που αποτέλεσαν το δείγμα της έρευνας, εργάζονται στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση πάνω από 10 χρόνια. Μάλιστα ο ένας από του εκπαιδευτικούς, ο πιο έμπειρος, έχει 32χρονη πείρα στο χώρο. Σε ότι αφορά τις σπουδές των εκπαιδευτικών, όλοι οι νηπιαγωγοί έχουν αποφοιτήσει από κάποιο παιδαγωγικό τμήμα προσχολικής εκπαίδευσης σε όλη την Ελλάδα, ενώ το ίδιο συμβαίνει και με τους 3 δασκάλους που έλαβαν μέρος στην έρευνα. Επίσης, 5 από αυτούς έχουν κάνει μεταπτυχιακές σπουδές είτε στην Ελλάδα είτε στην Κύπρο, ενώ μόλις 2 έχουν σπουδές διδακτορικού επιπέδου. Δύο από αυτούς μου ανέφεραν πως έχουν πτυχίο στα αγγλικά ενώ μόλις 1 κάποια επιμόρφωση στους υπολογιστές. Μπορεί να μην αναφέρθηκε από τους υπόλοιπους γιατί από ότι αντιλήφθηκα από την κουβέντα μας, στις μέρες μας είναι κάτι που θεωρείται δεδομένο. Στην ερώτηση που αφορούσε την ειδικότητά τους, οι 13 από αυτούς μου απάντησαν πως είναι νηπιαγωγοί, οι δύο δάσκαλοι ενώ ο ένας από τους 3 δασκάλους μου απάντησε πως είναι ΠΕ70.

5.5.2 Ορισμός του φαινομένου από τους εκπαιδευτικούς

Στην αρχική ερώτηση που αφορούσε αν οι εκπαιδευτικοί γνωρίζουν το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και οι 16 απάντησαν καταφατικά. Η πλειονότητα αυτών ανέφερε πως είναι ένα φαινόμενο ιδιαίτερα διαδομένο, ειδικά τον τελευταίο καιρό, όπου οι αναφορές και από τα ΜΜΕ είναι πάρα πολλές.

Στην ερώτηση που αφορούσε τον ορισμό του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού, 11 από τους 16 εκπαιδευτικούς ανέφεραν πως πρόκειται για μία μορφή βίας κυρίως, η οποία μπορεί να πάρει διάφορες εκφάνσεις, όπως σωματική, λεκτική, συναισθηματική βία. Δύο από αυτούς έδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα στον επαναληπτικό χαρακτήρα του φαινομένου και στο γεγονός πως πρόκειται για εσκεμμένες και συνειδητές πράξεις βίας. Δύο από τους 16 εκπαιδευτικούς όρισαν ως σχολικό εκφοβισμό πράξεις οι οποίες επηρεάζουν αρνητικά το παιδί και τη ζωή του, συγκεκριμένα *«οτιδήποτε μπορεί κάποιον να ενοχλήσει κάποια πράξη ή λόγια που μπορεί να ενοχλήσουν ένα παιδί σε σημείο που να του διαταράξουν την καθημερινότητά του και την ψυχική του ισορροπία»* (Σ7), ενώ ένας εκπαιδευτικός εστίασε στα χαρακτηριστικά του σχολικού εκφοβισμού, που αναφέρθηκαν και από κάποιους άλλους, όχι όμως συγκεντρωτικά, *«Ο σχολικός εκφοβισμός κατά τη γνώμη μου, είναι μια μορφή βίας που έχει 3 κυρίως χαρακτηριστικά ένα, η επιθετική συμπεριφορά είναι συνειδητή, εσκεμμένη, δεν γίνεται κατά λάθος, δύο επαναλαμβάνεται, έχει επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα, διότι αν απλά γίνει μία δύο φορές δεν νομίζω ότι μιλάμε για σχολικό εκφοβισμό και τρία υπάρχει μία, πώς να το πω διαφορά ισχύος ανάμεσα στον θύτη και στο θύμα, δηλαδή μιλάμε συνήθως για ένα αδύναμο παιδί, με χαμηλή αυτοεκτίμηση και αυτό φαίνεται και για ένα παιδί πιο δυνατό, αυτό»* (Σ15).

Τέλος, 3 από τους 16 εκπαιδευτικούς τόνισαν ιδιαίτερα την διαφορά ισχύος, που παρατηρείται ανάμεσα στο θύτη και στο θύμα, δηλαδή πως οι πράξεις εκφοβισμού προέρχονται κυρίως από τους ‘‘δυνατούς’’ της τάξης και απευθύνονται στα πιο αδύναμα και άβουλα παιδιά.

5.5.3 Επιμόρφωση των εκπαιδευτικών γύρω από το θέμα

Στην ερώτηση που αφορούσε την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών γύρω από το θέμα του σχολικού εκφοβισμού, η πλειοψηφία αυτών, και συγκεκριμένα οι 9 από τους 16 εκπαιδευτικούς, απάντησαν πως έχουν συμμετάσχει σε διάφορα σεμινάρια, που πολλές φορές πραγματοποιήθηκαν στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Επίσης, ο ίδιος αριθμός εκπαιδευτικών έχει παρακολουθήσει, διάφορες ολιγόωρες ημερίδες και πάλλι με προσωπική πρωτοβουλία. Ένα από αυτά τα σεμινάρια, είχε διοργανωθεί από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, *«Ε: Έχετε λάβει κάποια επιμόρφωση σχετική με το θέμα;*

Σ: Ναι έχουμε κάνει το σεμινάριο για το σχολικό εκφοβισμό της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης», (Σ7).

Πέντε από τους 16 εκπαιδευτικούς, ανέφεραν, πως συμμετείχαν σε ένα ηλεκτρονικό σεμινάριο το οποίο διοργανώθηκε από το Υπουργείο Παιδείας. Η συμμετοχή των εκπαιδευτικών σε αυτό ήταν υποχρεωτική, ενώ οι διαλέξεις γινότανε εξ' αποστάσεως. Μάλιστα, πολλοί από αυτούς το θεώρησαν ιδιαίτερα χρήσιμο, διότι κατά τη διάρκεια των ηλεκτρονικών διαλέξεων δίνονταν στους εκπαιδευτικούς υποθετικά σενάρια σχολικού εκφοβισμού και οι ίδιοι καλούνταν να προτείνουν τρόπους αντιμετώπισης. Επίσης, τόνισαν πως ήταν ιδιαίτερα σημαντικό, σε ότι αφορά τα είδη, τις μορφές και τους τρόπους εκδήλωσης του φαινομένου, αφού για να μπορέσουν να το αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά, θα πρέπει πρώτα να είναι σε θέση να το εντοπίσουν. Ένας εκπαιδευτικός αναφέρει συγκεκριμένα, *«Ναι, ναι γιατί μας έχουν κάνει και μια, μάλλον σαν σχολείο, όλα τα σχολεία έπρεπε να δηλώσουμε κάποια άτομα τα οποία θα είναι υπεύθυνα για τη σχολική επίθεση, για το σχολικό εκφοβισμό, σε μία πλατφόρμα που έχει φτιάξει το υπουργείο και κάποια στιγμή κάναμε και κάποια ηλεκτρονικά σεμινάρια, οπότε εκεί πέρα υπήρχαν πολύ περισσότερες πληροφορίες, οπότε έχουμε ενημερωθεί ως προς αυτό» (Σ4)*, καθώς επίσης και στη συνέντευξη Σ5, *«να σου πω έχω συμμετάσχει σε διάφορα ηλεκτρονικά σεμινάρια που διοργανώθηκαν από το υπουργείο, εκεί μας υποχρέωναν να συμμετέχουμε,εε, και εκεί μάθαμε αρκετά πράγματα για αυτό».*

Επίσης, δύο εκπαιδευτικοί, τόνισαν πως δεν έχει πραγματοποιηθεί καμία επιμόρφωση πάνω στο θέμα, στην οποία τουλάχιστον να συμμετείχαν οι ίδιοι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στη συνέντευξη Σ15 *«Θα έλεγα πως η επιμόρφωσή μου είναι μερικώς και αποσπασματική, ότι έχω διαβάσει δηλαδή είναι περισσότερο από δικό μου ενδιαφέρον και σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα»*, ενώ τέλος ένας μόνο εκπαιδευτικός, ανέφερε μία πρωτοβουλία που πάρθηκε από εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευση, για την εκπόνηση μίας εργασίας, όπως και ο ίδιος αναφέρει, η οποία πραγματοποιήθηκε στο διαδίκτυο, *«έχουμε κάνει και κάποια σχετική εργασία, εμείς οι εκπαιδευτικοί, με δική μας πρωτοβουλία στο διαδίκτυο, για να μπορούν να γραφτούν και να συμμετέχουν όσο περισσότεροι θέλουν» (Σ2).*

5.5.4 Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και πώς αυτό επηρεάζεται από το φύλο των παιδιών

Σε ότι αφορά το φύλο των μαθητών και στην επιρροή που ασκεί στην εκδήλωση του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού, οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών ήταν ποικίλες. Έτσι, 8 από τους 16 συνεντευξιαζόμενους, υποστήριξαν πως υπάρχουν σαφείς διαφορές ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια, σε όλους τους τομείς συνεπώς και στον τρόπο που εκδηλώνουν τον σχολικό εκφοβισμό. Συγκεκριμένα, ανέφεραν πως τα αγόρια είναι αυτά που εκδηλώνουν πιο έντονα το σωματικό εκφοβισμό, δηλαδή να χτυπήσουν ή να σπρώξουν, σε αντιδιαστολή με τα κορίτσια που είναι πιο επιρρεπή στο λεκτικό εκφοβισμό. Επίσης 2 από τους 8 αυτούς εκπαιδευτικούς δικαιολόγησαν της απάντηση αυτή λέγοντας πως η ελληνική κοινωνία και συγκεκριμένα η οικογένεια είναι αυτή που ενισχύει τέτοια στερεότυπα, ότι δηλαδή τα αγόρια είναι οι δυνατοί άντρες που οφείλουν να είναι αυστηροί με όλους από πολύ μικρή ηλικία, όπως και ο συνεντευξιαζόμενος στην Σ6 «, κοιτάζτε να δείτε έτσι και αλλιώς είναι η νοοτροπία της ελληνικής κοινωνίας της ελληνικής οικογένειας που δεν έχει αλλάξει ακόμα που τα αγόρια μεγαλώνουν για να γίνουν άντρες και σκληροί και αυστηροί και όλα αυτά που σημαίνει ότι και στα αγόρια θα παρατηρήσεις περισσότερη επιθετικότητα με την έννοια της σωματικής βίας ενώ τα κορίτσια εκδηλώνονται αλλιώς πιο πολύ με λεκτική βία ή με απόρριψη γιατί και αυτό είναι ένα είδος bullying όμως και τα κορίτσια που μεγαλώνουν με αγόρια μερικές φορές γιατί βλέπεις και τη σύνθεση της οικογένειας και αυτά μπορεί να εκδηλώσουν κάποια στιγμή επιθετικότητα, πάντα έχει να κάνει με το πιο είναι το οικογενειακό περιβάλλον του παιδιού που έρχεται στο σχολείο».

Έπειτα, 3 από τους 16 εκπαιδευτικούς θεωρούν πως μόνο τα αγόρια εκδηλώνουν επιθετική συμπεριφορά απέναντι σε συμμαθητές τους σε αυτή την ηλικία, ενώ παράλληλα μπορεί να εμφανίσουν οποιαδήποτε μορφή σχολικού εκφοβισμού. Το γεγονός αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στα ερεθίσματα που δέχονται τα αγόρια, τόσο από τα διάφορα παιχνίδια που παίζουν, όσο και από το οικογενειακό περιβάλλον, «Χωρίς να είναι σεξιστικό αυτό νομίζω ότι στα αγόρια παρατηρείται πιο πολύ, δεν έχω ακούσει για κορίτσι να εκφοβίζει συμμαθητές του, τουλάχιστον σωματικά, γιατί το λεκτικό επίπεδο είναι άλλο έτσι η γλώσσα κόκκαλα δεν έχει και κόκκαλα τσακίζει αυτό είναι γνωστό και μπορεί να συμβεί οπουδήποτε και με

οποιονδήποτε, αλλά σωματικά και σωματική βία πιο πολύ στα αγόρια νομίζω παρατηρείται» (Σ11).

Τέλος, 4 από τους 16 εκπαιδευτικούς που ρωτήθηκαν, θεωρούν πως στην προσχολική ηλικία, τα αγόρια και κορίτσια είναι απόλυτα εξισωμένα, καθώς δεν είναι σε θέση να διακρίνουν τις διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα. Αυτό έχει ως συνέπεια, σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς, εφόσον εκδηλώνονται εκφοβιστικές συμπεριφορές να μην χαρακτηρίζονται από τη διάκριση ανάμεσα στο φύλο των μαθητών, όπως αναφέρεται στην Σ7 *«Στο νηπιαγωγείο δεν νομίζω γιατί τα παιδιά ακόμα δεν έχουν ξεχωρίσει το φύλο τους πλήρως, δηλαδή δεν έχουν διαχωρίσει το φύλο τους, στο δημοτικό ίσως τώρα στο νηπιαγωγείο όχι όχι δεν νομίζω».*

5.5.5 Εκδηλώσεις του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού σε παιδιά προσχολικής ηλικίας

Στην ερώτηση που τέθηκε στους εκπαιδευτικούς, σχετικά με το αν έχουν ποτέ παρατηρήσει ή αντιληφθεί κάποιο φαινόμενο σχολικού εκφοβισμού, στο χώρο του σχολείου, από παιδιά προσχολικής ηλικίας, οι απαντήσεις ήταν πολλές και διαφορετικές.

Ένας αριθμός εξ' αυτών και συγκεκριμένα 7 από τους 16 εκπαιδευτικούς, μου απάντησαν πως στο χώρο του νηπιαγωγείου έχουμε να κάνουμε με παιδιά μικρής ηλικίας τα οποία δεν είναι σε θέση ακόμα, να προχωρήσουν συνειδητά σε τέτοιου είδους πράξεις, δηλαδή να κατανοήσουν πως υπερισχύουν, κυρίως σωματικά απέναντι σε κάποιους συμμαθητές τους και να επιβληθούν σε αυτούς με τη βία, όπως αναφέρει και ο συνεντευξιαζόμενος στη Σ11 *«μέσα εδώ στα νήπια δεν μπορώ να πω ακριβώς για εκφοβισμό, τώρα αν κάποιος μαθητής είναι λίγο πιο εύσωμος από άλλα παιδιά και ρίξει κάτω ένα παιδί δεν νομίζω, δεν θα έλεγα ότι είναι ακριβώς εκφοβισμός αυτό, ακόμη τα παιδιά δεν έχουν υπόψη τους πως μπορούν να επιβληθούν άσχημα και να κάνουν εξαναγκασμό στους συμμαθητές τους, τουλάχιστον από όλα τα χρόνια μου εμένα και από την εμπειρία μου, ότι υπάρχουν παιδιά που μπορεί να είναι ηγετικές μορφές και να θέλουνε να επιβληθούνε εντός εισαγωγικών στην ομάδα και να τραβήξουν τους άλλους με το μέρος τους και αυτοί να είναι οι αρχηγοί αυτό είναι άλλο πράγμα, αλλά να εξαναγκάζουν με τη βία να κάνουν πράγματα, όχι δεν το έχω*

παρατηρήσει μέσα στα νήπια». Βέβαια, όπως αναφέρεται από τους ίδιους εκπαιδευτικούς, μέσα στο χώρο της τάξης, αλλά και στο προαύλιο κατά τη διάρκεια του διαλείμματος, πολλές φορές τα παιδιά μπορεί να καυγαδίσουν, να πουν φράσεις όπως « δεν σε έχω φίλο», ακόμα και να χτυπήσουν κάποιο συμμαθητή τους. Κάτι τέτοιο όμως, δεν μπορεί να ληφθεί ως σχολικός εκφοβισμός, διότι είναι ένα φαινόμενο που συμβαίνει περιστασιακά, χωρίς συνειδητή πρόθεση από τα παιδιά, να προκαλέσουν δηλαδή πόνο στο συμμαθητή τους και μπορεί να χαρακτηριστεί ως στάδιο της αρχικής κοινωνικοποίησης των παιδιών.

Επιπρόσθετα, υποστηρίχθηκε από τους νηπιαγωγούς πως τα πράγματα στο χώρο του νηπιαγωγείου είναι ελεγχόμενα από τους ίδιους, καθώς βρίσκονται συνεχώς κοντά στα παιδιά και είναι σε θέση να παρατηρούν όλες τις συμπεριφορές που αναπτύσσονται στο χώρο της τάξης. Έτσι, ακόμα και όταν πάει να ξεκινήσει κάτι τέτοιο οι ίδιοι το αντιλαμβάνονται και λαμβάνουν αμέσως μέτρα, «εμείς εδώ όταν πάει κάτι να γίνει, όταν πάει κάτι να ξεκινήσει πολύ γρήγορα παρεμβαίνουμε. Θα μου πεις γιατί; Γιατί είμαστε εμείς και μέσα στην τάξη και στο προαύλιο, όταν δηλαδή είμαστε στο διάλειμμα, είναι πιο μικρή, μικρός και ελεγχόμενος ο χώρος ο δικός μας και έξω και βλέπουμε και ακούμε τα παιδιά και μόλις δούμε κάτι, πολύ πιο γρήγορα παρεμβαίνουμε ή έχουμε τη δυνατότητα να παρέμβουμε γιατί και ακούμε και βλέπουμε, δεν είμαστε στο χάος μιας αυλής ενός δημοτικού που είναι πολύ μεγαλύτερη. Οπότε δεν μπορούμε να μιλήσουμε για φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού έτσι ξεκάθαρα στο νηπιαγωγείο, όπως θα μιλήσουμε στις μεγαλύτερες τάξεις του δημοτικού ή στο γυμνάσιο ή λύκειο, εδώ δηλαδή δεν υπάρχει το φαινόμενο να 'ρθει ένα παιδάκι να φοβίζεται να εκφοβίζει για κάποιο λόγο ένα άλλο και εκείνο να μη μας το πει» (Σ4).

Στη συνέχεια, 5 από τους 16 εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν στην έρευνα, υποστήριξαν πως έχουν παρατηρήσει φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού στην τάξη τους ή στον προαύλιο χώρο του σχολείου. Τρεις από αυτούς, τόνισαν πως αυτό συμβαίνει κυρίως ,είτε κατά τη διάρκεια των ελεύθερων δραστηριοτήτων είτε στο διάλειμμα, σε περιπτώσεις δηλαδή όπου τα παιδιά θα μπορούσαμε να πούμε πως ξεφεύγουν από τον έλεγχο της νηπιαγωγού της τάξης, υπήρχε παρ' όλα και κάποιος δισταγμός, για τον αν όλα αυτά που παρατηρούνται θεωρούνται σχολικός εκφοβισμός, συγκεκριμένα, «κοιτάζτε αυτές συνήθως τις συμπεριφορές τις αναπτύσσουν τα παιδιά στις ελεύθερες δραστηριότητες στις γωνιές, έχω παρατηρήσει ότι δεν το κάνουν τόσο φανερά όταν δηλαδή καθόμαστε στην παρεούλα , αλλά θα το

κάνουνε όταν βρίσκονται σε μια γωνιά, θα πούνε κάτι λεκτικά και θα το συνοδέψουν με ένα άγριο βλέμμα, θα είναι σιγανή η φωνή, δηλαδή θα πρέπει να έχουμε πολύ το νου μας για να πέσει στην αντίληψή μας» (Σ8). Ενώ οι συνεντευξιαζόμενοι στην Σ15 και Σ13, θεωρούν πως η πιο συχνή μορφή σχολικού εκφοβισμού στο νηπιαγωγείο είναι η λεκτική, ενώ η σωματική είναι πιο σπάνια, «Ναι, αλλά είναι ήπιες οι βίαιες αυτές εκδηλώσεις από μέρους των παιδιών και έχουν την μορφή κυρίως της κοροϊδίας ας πούμε, είναι δηλαδή κάποιες κοροϊδευτικές εκδηλώσεις, ας το πω καλύτερα ότι είναι λεκτικός ο εκφοβισμός περισσότερο και σπάνια εντάξει υπάρχουν κάποιες βίαιες σωματικές αντιδράσεις, ας πούμε έτσι, είναι σωματικός ο εκφοβισμός αυτός, δηλαδή κάποιες κλωτσιές σπρωξιές» (Σ13).

Δύο ακόμα ενδιαφέρουσες απαντήσεις, δόθηκαν από δύο εκπαιδευτικούς οι οποίοι, από τη μία ανέφεραν πως δεν υπήρξε μέχρι τώρα κάποιο φαινόμενο σχολικού εκφοβισμού στην τάξη τους, παρά μόνο κάποιες επιθετικές συμπεριφορές, από κάποιο παιδί σε κάποιο άλλο, τις περισσότερες φορές στα πλαίσια του παιχνιδιού τους. Το ενδιαφέρον είναι, πως αυτού του είδους οι συμπεριφορές, ενώ δεν είναι εκφοβισμός, σύμφωνα με τη γνώμη των εκπαιδευτικών, θεωρούνται όμως εκφοβιστικές από τους γονείς, αναφέρεται από τον Σ10 «να σου πω έχω μεγάλη εμπειρία με παιδιά, με μαθητές αλλά ευτυχώς εγώ δεν αντιλαμβάνομαι κάτι τέτοιο πολύ συχνά, αυτό που έχω να παρατηρήσω όμως είναι ότι πολλές φορές, εε, οι γονείς κυρίως το κάνουν αυτό, μεταφράζουν κάποιο επεισόδιο που μπορεί να συμβεί ανάμεσα κάποιους μαθητές, που κάτι τέτοιο θεωρώ είναι φυσιολογικό, εντάξει παιδιά είναι και θα μαλώσουν και θα τσακωθούν, το μεταφράζουν λοιπόν αυτό σε bullying, ενώ δηλαδή είναι ένας απλός καυγάς, μπορεί τα παιδιά απλά να το μεταφέρουν στο σπίτι και οι γονείς να θεωρήσουν ότι το παιδί έχει πέσει θύμα σχολικού εκφοβισμού, ειδικά με όλα αυτά που ακούνε και στην τηλεόραση τον τελευταίο καιρό συμβαίνει πολύ συχνά αυτό που σου λέω, για αυτό λοιπόν χρειάζεται ενημέρωση σωστή, όχι μόνο για τους γονείς αλλά και για εμάς τους εκπαιδευτικούς». Δηλαδή, αναφέρονται από τα παιδιά στο σπίτι και εκείνη θεωρούν πως το παιδί τους έχει πέσει θύμα. Οι περιπτώσεις αυτές, μας δείχνουν και τη σημασία της σωστής και ολοκληρωμένης ενημέρωσης για το θέμα, τόσο των γονιών, όσο και των εκπαιδευτικών.

Τέλος, 2 εκπαιδευτικοί θέλησαν να περιγράψουν, ένα φαινόμενο σχολικού εκφοβισμού το οποίο έλαβε χώρα στην τάξη τους. Το πρώτο αναφέρθηκε, από μία εκπαιδευτικό και συνέβη κατά τη διάρκεια των πρώτων ετών που είχε ξεκινήσει να

δουλεύει, συγκεκριμένα η συνεντευξιαζόμενη Σ14 αναφέρει, *«Μπορώ όμως να σου πω, ένα συμβάν, στην αρχή που δούλευα, στην επαρχία, σε μία περιοχή επαρχιακή, είχα ένα μαθητή, ένα παιδάκι, που είχε κάποιο πρόβλημα και δεν είχε μαλλιά, ας μην πω λεπτομέρειες για αυτό και είχε δημιουργηθεί μεγάλο θέμα, το κορόιδευαν πολύ οι συμμαθητές του, εντάξει και εγώ νέα στο επάγγελμα έκανα ότι μπορούσα, αλλά εδώ είχαν εμπλακεί και οι γονείς των παιδιών είχε πάρει άλλες διαστάσεις το θέμα, τέλος πάντων η μαμά από ότι έμαθα δεν έστειλε το μαθητή στο σχολείο της περιοχής, αλλά αλλού και όσο είχε μείνει στο νηπιαγωγείο μετά από αυτό δεν έρχονταν συνέχεια σχολείο, αυτό ας πούμε να το θεωρώ, σχολικό εκφοβισμό, αλλά είχαν εμπλακεί πολλοί εδώ, καταλαβαίνεις τι εννοώ»*. Ενώ ένα δεύτερο περιστατικό περιγράφεται από την συνεντευξιαζόμενη Σ2, σύμφωνα όμως με την οποία η επιθετική συμπεριφορά του παιδιού, δεν είναι εκφοβισμός αλλά στοιχείο του χαρακτήρα του, *«πέρυσι είχαμε ένα που κλωτσούσε αλλά πιστεύω ήταν και ο χαρακτήρας του παιδιού ήτανε όλη τη χρονιά έτσι, δηλαδή προσπαθούσαμε σιγά σιγά να το βάλουμε σε μια τάξη, να μην χτυπάει να μην κάνει κακό στους άλλους, αλλά το έκανε έτσι αβίαστα από μόνος του, χωρίς να του έχει κάνει κάτι κάποιος προσωπικά, το έκανε παντού, δεν ξέρω αν αυτό μπορείς να το πεις bullying»*.

5.5.6 Τα ατομικά χαρακτηριστικά των παιδιών και η εκδήλωση του φαινομένου

Η επόμενη ερώτηση αφορούσε, τον βαθμό επιρροής των ατομικών χαρακτηριστικών του κάθε παιδιού στην εκδήλωση του φαινομένου. Δηλαδή, αν τα προσωπικά χαρακτηριστικά του κάθε μαθητή επηρεάζουν και πόσο τις εκφοβιστικές συμπεριφορές στο σχολείο.

Η πλειονότητα των εκπαιδευτικών και συγκεκριμένα οι 7 από τους 16 θεωρούν πως η εκδήλωση τέτοιων συμπεριφορών από ένα παιδί, εξαρτάται από πολλούς παράγοντες και όχι μόνο από τα προσωπικά του χαρακτηριστικά. Η οικογένεια για παράδειγμα, σύμφωνα με του ίδιους παίζει εξίσου σημαντικό ρόλο, αφού είναι αυτή που θα ενισχύσει ή θα καταστείλει πρώιμες επιθετικές συμπεριφορές που πολύ πιθανό να εμφανίσει ένα παιδί, *«σίγουρα υπάρχουν παιδιά που είναι από τη φύση τους, όπως λέμε ζωηρά, πιο ηγετικά πιο δυνατά, το δυνατά μέσα σε εισαγωγικά, αλλά και παιδιά που είναι πιο ήρεμα, πιο αδύναμα σχεδόν άβουλα θα έλεγα, αλλά νομίζω πως το πώς αυτό θα εξελιχθεί, δηλαδή αν θα καταλήξει ένα παιδί να γίνει θύτης*

ή θύμα εξαρτάται από το πώς θα το διαχειριστεί πρώτα από όλα το σπίτι, οι γονείς και έπειτα εμείς οι εκπαιδευτικοί, να το βοηθήσουμε να αναπτύξει την αυτοπεποίθησή του, τον αυτοσεβασμό του και όλα αυτά που καλούμαστε να κάνουμε» (Σ14). Επιπλέον, σύμφωνα με τους ίδιους, ο σχολικός εκφοβισμός είναι ένα πολυπαραγοντικό φαινόμενο, άρα η εμφάνισή του αποτελεί συνδυασμό πολλών και διαφορετικών κοινωνικών ερεθισμάτων και επιρροών. Βέβαια, μπορεί να υπάρχουν παιδιά που εμφανίζουν πιο έντονα επιθετικές συμπεριφορές σε σχέση με άλλα, αλλά αυτό είναι κάτι το οποίο μπορεί να αλλάξει ή να βελτιωθεί, «Πιστεύω ότι η προσωπικότητα του παιδιού να παίζει σημαντικό ρόλο, δεν είναι όμως και ο βασικός παράγοντας πιστεύω, τι εννοώ υπάρχουν πολλοί παράγοντες που επηρεάζουν το παιδί σε αυτή την ηλικία όπως η οικογένεια που είπαμε πιο πριν, το σχολείο είναι πολύ σημαντικό, οι παρέες του παιδιού, αν όλα αυτά λοιπόν δεν βοηθούν, δεν υποκινούν μια βίαιη συμπεριφορά τότε είναι πιθανό το παιδί, ακόμα και αν έχει κάποια προδιάθεση, μέσα σε εισαγωγικά τη λέξη σου τη λέω, να μην εκδηλώσει τέτοια δείγματα αφού δεν θα βρουν γόνιμο έδαφος να καλλιεργηθούν, σου λέω δηλαδή πως θεωρώ πως το φαινόμενο αυτό είναι πολύπλευρο και επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες, δεν είναι δηλαδή μόνο αν το παιδί είναι αδύναμο ή ζωηρό ή χτυπάει από μόνο και τέτοια είναι και άλλα» (Σ9).

Στη συνέχεια, οι 5 από τους 16 συνεντευξιαζόμενους, απάντησαν πως τα ατομικά χαρακτηριστικά του κάθε παιδιού είναι αυτά που παίζουν τον σημαντικότερο ρόλο, στην εμφάνιση φαινομένων εκφοβισμού στα σχολεία. Συγκεκριμένα, ανέφεραν πως υπάρχουν παιδιά που είναι ‘‘από τη φύση τους’’ ζωηρά και αντιδραστικά με ηγετικές τάσεις απέναντι στους συμμαθητές τους, με αποτέλεσμα αυτά τις περισσότερες φορές να γίνονται οι θύτες. Ενώ από την άλλη, παιδιά αδύναμα, τόσο σωματικά όσο και ψυχικά, αλλά και άβουλα και αγαθά είναι πολύ πιθανό να καταλήξουν θύματα σχολικού εκφοβισμού. Η εκπαιδευτικός Σ6 λέει χαρακτηριστικά «Βεβαίως, η ιδιοσυγκρασία του κάθε παιδιού, εννοείται φυσικά και παίζουνε, αλλιώς ένα παιδί χαμηλών τόνων θα συμπεριφερθεί και αλλιώς ένα παιδί το οποίο είναι και πιο κινητικό και πιο αυθόρμητο και πιο αντιδραστικό και πιο και εννοείται ότι η προσωπικότητα που κουβαλάει κάθε παιδί έχει να κάνει και με τη συμπεριφορά του απέναντι στους συμμαθητές του».

Τέλος, υπήρξαν 4 εκπαιδευτικοί, οι οποίοι υποστήριξαν πως καθοριστικό ρόλο και για αυτούς τον πιο σημαντικό παίζουν αποκλειστικά τα κοινωνικά ερεθίσματα που λαμβάνει το παιδί. Θεωρούν δηλαδή, πως η κοινωνία και όλοι οι

φορείς που αυτή περιλαμβάνει, δηλαδή η οικογένεια, το σχολείο, οι παρέες των συνομηλίκων, συμβάλλουν πάρα πολύ έντονα και επηρεάζουν καθοριστικά όλες τις πλευρές της προσωπικότητας των παιδιών και επομένως και τις συμπεριφορές που αυτά θα εκδηλώσουν. Ο εκπαιδευτικός Σ15 στην απάντησή του υποστηρίζει «να σου πω πιστεύω πως αυτό που λέμε DNA του καθένα, παίζει κάποιο ρόλο στη συμπεριφορά που θα έχουμε αλλά για μένα όλο αυτό το ατομικό, η προσωπικότητα του κάθε παιδιού συνθλίβεται κάτω από όλα αυτά τα στερεότυπα που καλλιεργεί η κοινωνία, η οικογένεια, το σχολείο, όλα είναι αλληλένδετα, ένας φαύλος κύκλος όλα αυτά που υπάρχουν μέσα στην κοινωνία, άρα σου λέω πως για μένα μικρή σημασία η ιδιοσυγκρασία, αυτή νομίζω είναι η σωστή λέξη, διότι όλα αυτά μπορούν να τα αλλάξουν οι κοινωνικές επιρροές».

5.5.7 Ο ρόλος της οικογένειας στην εκδήλωση του φαινομένου

Στην ερώτηση που τέθηκε στους συνεντευξιαζόμενους εκπαιδευτικούς, σχετικά με τον ρόλο της οικογένειας στην εκδήλωση φαινομένων σχολικού εκφοβισμού, οι απαντήσεις που συλλέχθηκαν ήταν πολλές και διαφορετικές.

Αρχικά, 5 από τους 16 εκπαιδευτικούς, τόνισαν πως η οικογένεια του κάθε παιδιού παίζει πολύ σημαντικό ρόλο, αφού είναι αυτή που του παρέχει βασικά πρότυπα συμπεριφοράς. Οφείλει σύμφωνα με τους ίδιους να καλλιεργεί στα παιδιά τις αξίες τόσο του σεβασμού απέναντι στο συνάνθρωπο, όσο και απέναντι στη διαφορετικότητα. Όπως αναφέρεται στη Σ10 «είναι πάρα πολύ σημαντική η οικογένεια πιστεύω, τι θα καλλιεργήσει στο παιδί, με τι αξίες θα το μεγαλώσει, αν θα το μάθει να σέβεται το διαφορετικό, τον πιο παχουλό, τον κακό μαθητή, γιατί συνήθως ο διαφορετικός πιστεύω θυματοποιείται, ναι ναι». Επίσης, υποστηρίχθηκε από πολλούς πως τα παιδιά μεταφέρουν συμπεριφορές τις οποίες βλέπουν μέσα στο σπίτι τους. Αν δηλαδή, έρχονται αντιμέτωπα με βίαιες καταστάσεις στις οποίες εμπλέκονται μέλη της οικογένειάς τους, τότε είναι πολύ πιθανό να εκδηλώσουν και τα ίδια παρόμοιες συμπεριφορές «Είναι πολύ σημαντικός πιστεύω γιατί εμείς εδώ με τα παιδιά στο νηπιαγωγείο ερχόμαστε πολύ κοντά στην οικογένειά τους, με τις συζητήσεις που κάνουμε κάθε μέρα πάνω στο θέμα που έχουμε από κάτι που θα πει το παιδάκι καταλαβαίνουμε ας πούμε και όλο το και όλη την οικογενειακή κατάσταση και τι βιώνει

ένα παιδί σε γενικές γραμμές στο σπίτι, δεν σου λέω τώρα λεπτομέρειες, γι' αυτό σου είπα πριν πως ένα κοριτσάκι κάποια στιγμή που υπήρχε το φαινόμενο της σωματικής βίας κάτι αντίστοιχο υπήρχε και στο σπίτι, από τα λεγόμενα του ίδιου του παιδιού, γιατί είναι αυθόρμητα ακόμα και πολλές φορές τα λένε πάνω στον αυθορμητισμό τους αυτά και επειδή εγώ προσπαθούσα να σταματήσω αυτή τη συμπεριφορά και το ίδιο είχε πει τι συνέβαινε ας πούμε στο σπίτι, προσπάθησε να της πω ότι τις διαφορές μας τις λύνουμε με το στόμα και όχι με τα χέρια, ας πούμε και το παιδί με κοιτούσε» (Σ4), καθώς και ο συνεντευξιαζόμενος στη Σ6 «η οικογένεια είναι πάνω και πρώτα απ' όλα για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού βασικός παράγοντας που σημαίνει ότι εννοείται πως ένα παιδί ανάλογα με το τι βλέπει στην οικογένεια, με το τι βιώνει με το πώς βιώνει και το πώς λύνονται τα προβλήματα μέσα στην οικογένεια ποια είναι η αποδοχή του από τα μέλη της οικογένειά του και κυρίως από τους γονείς και από τα αδέρφια, διαμορφώνει μια προσωπικότητα και αναλόγως έχει μάθει να λύνει τα θέματα και στο σχολείο με τον ίδιο τρόπο με λεκτική ή σωματική βία και σε αυτή την ηλικία έχουμε παιδάκια που θα έρθουνε στο σχολείο μερικές φορές και θα μιλήσουν με λόγια που ξέρεις ότι είναι λόγια που τα έχουνε ακούσει από τους γονείς προφανώς, που σημαίνει ότι είναι ένας λόγος και αυτός πώς διαχειρίζεται η οικογένεια τα προβλήματα».

Στη συνέχεια, 3 από τους 16 εκπαιδευτικούς, θεωρούν καθοριστικό το ρόλο της οικογένειας, καθώς είναι αυτή που παρέχει τις πρώτες βάσεις στη ζωή του παιδιού και την αρχική του παιδεία που θα το ακολουθεί για όλη του τη ζωή. Ακόμη υποστήριξαν πως αποτελεί τον πρώτο φορέα κοινωνικοποίησης μέσα στον οποίο το παιδί επιλύει καταστάσεις, δείχνει σεβασμό και εκδηλώνει πολλές και διαφορετικές συμπεριφορές. Όπως αναφέρει ο συνεντευξιαζόμενος στη Σ14 « Ε, καλά τον πρώτο και σημαντικότερο ρόλο τον έχει η οικογένεια, αρχικά η οικογένεια είναι ο πρώτος φορέας κοινωνικοποίησης και το πρώτο σύνολο μέσα στο οποίο θα καλλιεργήσει αξίες όπως ο σεβασμός προς τον συνάνθρωπο, ο σεβασμός στο διαφορετικό, το κάνει πρώτα στην οικογένεια σε ένα μικρό σύνολο, το μαθαίνει και έτσι μετά είναι έτοιμο να το κάνει και στο σχολείο και πιο μετά στην κοινωνία, επίσης αυτό που λένε τα παιδιά βλέπουν τα παιδιά κάνουν, αν το παιδί δηλαδή ζει μέσα σε ένα περιβάλλον όπου κυριαρχεί η βία ανάμεσα στα μέλη σίγουρα θα επηρεαστεί από αυτό και θα μεταφέρει συμπεριφορές τέτοιες και στο σχολείο».

Έπειτα, 3 από τους συνεντευξιζόμενους εκπαιδευτικούς, εστίασαν κυρίως σε περιπτώσεις όπου τα παιδιά, ιδιαίτερα στην προσχολική ηλικία, υποκινούνται από τους γονείς να εκδηλώσουν επιθετικές συμπεριφορές απέναντι σε συμμαθητές τους. Είναι ένα γεγονός, το οποίο ενθαρρύνεται και από τις προκαταλήψεις και κυρίως τα στερεότυπα που χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη κοινωνία, συγκεκριμένα αναφέρεται από μία εκπαιδευτικό « έχω ακούσει μερικές φορές που λένε κυρίως μπαμπάδες και θείοι ότι έχω πει στο παιδί μου να δέρνει γιατί έτσι θα γίνει άντρας ή έχω πει να είναι ζωηρός γιατί έτσι πρέπει να είναι οι άντρες ή έχω πει παιδί μου εσύ θα είσαι ο καλύτερος από όλους και το παιδί μέσα στο μυαλό του το καλύτερος από όλους το εκλαμβάνει ότι πρέπει να επιβληθεί ντε και καλά και χωρίς να το θέλει ένας γονιός μπορεί αυτό να το λέει για να αποκτήσει το παιδί άμυνες, αλλά χωρίς να το θέλει το παιδί το εκλαμβάνει διαφορετικά μέσα στο μυαλό του και σου λέει για επιβληθώ πρέπει να δείρω, πρέπει να χτυπήσω να τον κάτσω κάτω, αλλά δυστυχώς γίνεται και ηθελημένα, θα μάθεις να δέρνεις για να γίνεις άντρας και αυτό συμβαίνει πιο πολύ στα αγόρια» (Σ11).

Τέλος, υπήρξαν και κάποιες μεμονωμένες απαντήσεις, συγκεκριμένα 3, τις οποίες και αναλύω στη συνέχεια. Ο πρώτος εκπαιδευτικός, υποστήριξε πως παίζει πάρα πολύ σημαντικό ρόλο η ενημέρωση των γονιών για το θέμα, ώστε να είναι σε θέση να αντιληφθούν αν το παιδί τους έχει πέσει θύμα σχολικού εκφοβισμού ή και αν ακόμα αποτελεί τον θύτη μία τέτοιας κατάστασης, ο Σ2 λέει «Πιστεύω ότι πρέπει όλες οι οικογένειες να αφυπνιστούνε γιατί το φαινόμενο αρχίζει και παίρνει μεγάλες διαστάσεις, δεν ξέρω παλιά ήταν διαφορετικά τα πράγματα, δεν υπήρχε τόσο ενημέρωση, δεν έβγαιναν προς τα έξω, όπως και στην κακοποίηση στο σπίτι, σπάνια το θύμα θα βγει να πει με κακοποιεί ο άνδρας μου ή οτιδήποτε άλλο, ακόμη και ένας βιασμός, σπάνια εκδηλώνεται το φαινόμενο να πάω να τον καταγγείλω, γιατί το θύμα φοβάται, δεν είναι ότι μόνο υφίσταται την σωματική βία, μπορεί να υποστεί και ψυχολογική και συναισθηματική απλά δεν υπήρχε ενημέρωση, τώρα με τις διαστάσεις που έχει πάρει το φαινόμενο αρχίζουν και ασχολούνται πολύ, έχουν μπει κάποια επιστημονικά και θεωρητικά πλαίσια, οπότε καταλαβαίνεις και ξεχωρίζεις κάποια πράγματα, τη βία ας πούμε από το bullying ή από μια άλλη συμπεριφορά παίζουμε τυχαία ξύλο και την άλλη συμπεριφορά που σε χτυπάω επανειλημμένως και σου προκαλώ πόνο, το διαδίκτυο παίζει μεγάλο ρόλο, αρχίζουν και ενημερώνονται, παλιά τι είχανε ο κόσμος και πολύ καλά γίνεται γιατί πρέπει να αφυπνιστούν οι οικογένειες

όπως είπα γιατί αυτό που δεν θέλουμε να μας κάνουν δεν πρέπει να το κάνουμε και εμείς». Ο δεύτερος εκπαιδευτικός, τόνισε την αναγκαιότητα για την ύπαρξη κανόνων και ορίων για το παιδί ώστε να διατηρούνται οι ισορροπίες στις σχέσεις των μελών μια οικογένειας, αναφέρεται «Ο ρόλος της οικογένειας για μένα είναι καθοριστικός, όλα ξεκινούν από εκεί, δηλαδή τι εννοώ όταν μια οικογένεια μεγαλώνει ένα παιδί σε ένα ήρεμο, γαλήνιο περιβάλλον, όταν υπάρχουν σαφή όρια και διακριτά και δεν ισχύει αυτό που λένε, είμαστε φίλοι με το παιδί μου, δεν γίνεται αυτό, δεν μπορείς να βάλεις όρια έτσι, όταν λοιπόν το περιβάλλον είναι τέτοιο τότε δεν υπάρχουν πιθανότητες το παιδί να υιοθετήσει παραβατική και βίαιη συμπεριφορά». Τελειώνοντας, ο τρίτος εκπαιδευτικός αναφέρθηκε ιδιαίτερα προβληματισμένος, στις περιπτώσεις όπου η ίδια η οικογένεια εκλαμβάνει κάποια γεγονότα ως σχολικό εκφοβισμό απέναντι σε κάποιο παιδί. Η ίδια η οικογένεια δηλαδή, πιθανόν λόγω έλλειψης ενημέρωσης θεωρεί σχεδόν όλα περιστατικά, ακόμα και αυτά που συμβαίνουν στα πλαίσια της κοινωνικοποίησης, εκδηλώσεις σχολικού εκφοβισμού, συγκεκριμένα «κατ' αρχήν αναπαράγοντας κάποιο γεγονός δηλαδή αν δώσουν σε κάποιο γεγονός μεγαλύτερη σημασία απ' ότι θα έπρεπε μπορεί να το σπρώξει ώστε να γίνει σχολικός εκφοβισμός δηλαδή να το εκλάβει το παιδί που το δέχεται σαν επεισόδιο εκφοβισμού δηλαδή πιο πολύ αυτό, ανάλογα με την άποψη που έχει ο καθένας ο καθένας και επίσης από την αντίληψη που έχει για το παιδί του δηλαδή πόσο υπερπροστατευτικός είναι ή όχι μπορεί ένα επεισόδιο που θα το λώναμε εμείς μέσα στο νηπιαγωγείο στα πλαίσια της κοινωνικοποίησης της αλληλεπίδρασης και τα λοιπά, όπως γίνεται στο σχολείο, μπορεί αν πάει στην οικογένεια και η οικογένεια το μεγεθύνει να δημιουργηθεί μεγαλύτερο πρόβλημα έτσι» (Σ7).

5.5.8 Ο ρόλος του σχολείου στην πρόληψη του φαινομένου

Στη συνέχεια οι εκπαιδευτικοί ερωτήθηκαν, για το ρόλο του σχολείου στην πρόληψη του φαινομένου. Οι απαντήσεις ήταν ποικίλες και μέσα από αυτές διαφαίνονται τις περισσότερες φορές οι αντιλήψεις των ίδιων των εκπαιδευτικών για την εκπαίδευση και τη σημασία της.

Οι 5 από τους 16 εκπαιδευτικούς εξέφρασαν τη σημασία της ενημέρωσης και της κατάλληλης κατάρτισης, ώστε να είναι σε θέση να αντιληφθούν φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού. Διότι για να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά θα πρέπει πρώτα να διαχωριστούν από απλές διενέξεις και τσακωμούς που μπορεί να

συμβαίνουν ανάμεσα στα παιδιά. Ο Σ12 λέει χαρακτηριστικά *«Κατ' αρχήν πρέπει να το αντιληφθούν, γιατί πολλές φορές συμβαίνουν διάφορα δεν είναι ότι συμβαίνει εδώ μέσα σχολικός εκφοβισμός ή bullying πρέπει να το διαφοροποιήσουμε από μία απλή ας πούμε διένεξη ενός παιδιού με κάποιο άλλο και μετά πρέπει να το αντιμετωπίσει πρώτα μιλώντας με το παιδί και τα παιδιά και κατ' επέκταση με τους γονείς»*.

Επίσης, 3 από τους 16 εκπαιδευτικούς, ανέφεραν πως ο κυριότερος ρόλος του σχολείου, ειδικά σε αυτή τη μικρή ηλικία είναι η πρόληψη. Το θεωρούν σημαντικό όπως είπαν αφού στην προσχολική ηλικία, ο εκπαιδευτικός με τους κατάλληλους χειρισμούς μπορεί να επέμβει στην προσωπικότητα του παιδιού και να μειώσει ή και να εξαλείψει αρνητικά χαρακτηριστικά όπως είναι η επιθετικότητα, *«Ναι, γιατί είπαμε ότι ευτυχώς δεν έχει παρατηρηθεί φαινόμενο στα νήπια άρα πια είναι η θέση μας, να το προλάβουμε το φαινόμενο, τώρα πως γίνεται αυτό με το να παρατηρούμε τους χαρακτήρες και τις προσωπικότητες και τα χαρακτηριστικά που είπες τα ατομικά από την αρχή και να δούμε που μπορούμε να επέμβουμε, αυτό θα γίνει σε συνεργασία με την οικογένεια» (Σ11)*.

Επιπρόσθετα, πολλοί εκπαιδευτικοί εστίασαν στη δουλειά που οφείλουν να κάνουν οι ίδιοι μέσα στην τάξη. Τόνισαν πως πρέπει να αναπτυχθεί η ομαδικότητα και ένα κλίμα αρμονίας και συνεργασίας μεταξύ των μελών της ομάδας, *«ο ρόλος του σχολείου και των εκπαιδευτικών είναι κατ' αρχήν να δημιουργήσουν ένα καλό κλίμα μέσα στο σχολείο ένα κλίμα συνεργασίας, κοινωνικοποίησης, να δίνουν βάση στην κοινωνικοποίηση και όχι μόνο στις ακαδημαϊκές γνώσεις όπως γίνεται συνήθως ακόμα και στο νηπιαγωγείο να δίνουν βάση εκεί, ή να υπάρχουν πολλές δραστηριότητες που να ωθούν τα παιδιά να κοινωνικοποιούνται να έχουν καλή συνεργασία μεταξύ τους, να δημιουργείται ένα κλίμα φιλικό και συνεργασίας, ακόμα και με το παράδειγμά μας εμάς των εκπαιδευτικών, γενικώς το πλαίσιο πρέπει να είναι τέτοιο ώστε να είναι ένα γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη τέτοιων συμπεριφορών» (Σ7)*. Ακόμη, η ανάπτυξη του σεβασμού απέναντι στον συνάνθρωπο, αλλά και απέναντι στο διαφορετικό είναι κατά τη γνώμη των εκπαιδευτικών βασικός παράγοντας πρόληψης. Σε αυτό μπορεί να βοηθήσει η συχνή και ίση συζήτηση στην ολομέλεια, καθώς και η δημιουργία των κανόνων της τάξης από τα παιδιά, συγκεκριμένα αναφέρεται από τη Σ6 *«εμείς στην προσχολική εκπαίδευση όταν ξεκινάμε την σχολική χρονιά, μα όταν ξεκινάμε, το πρώτο πράγμα που κάνουμε είναι να διαμορφώνουμε μαζί με τα παιδιά τους κανόνες της τάξης, οι κανόνες της τάξης στο μεγαλύτερο βαθμό έχουν να κάνουν με τη συμπεριφορά*

απέναντι στους συμμαθητές μας και στους άλλους σημαντικούς που βρίσκονται μέσα στην τάξη κυρίως τους εκπαιδευτικούς και επίσης με τη φροντίδα του χώρου και αυτό όμως, ένα παιδί που έχει μάθει να φροντίζει το χώρο να τακτοποιεί τα πράγματά του να τακτοποιεί όλη την τάξη και να μην χαλάει σπάει ή καταστρέφει τα παιχνίδια της τάξης όταν μάθει σε αυτούς τους κανόνες εννοείται πως είναι πολύ σημαντικό βήμα για να σέβεται ότι υπάρχει στο περιβάλλον του είτε έμπυχο είτε άπυχο, επομένως ξεκινάμε με αυτό τη σχολική χρονιά», καθώς και από τη Σ14 «εγώ νομίζω πως αμέσως μετά την οικογένεια και το σπίτι είναι το σχολείο, είναι από τα πιο σημαντικά σίγουρα, εεε, ειδικά εδώ στο νηπιαγωγείο που το νηπιαγωγείο είναι και η πρώτη επαφή των παιδιών με το σχολείο, το σχολείο και ο νηπιαγωγός έχει να κάνει πάρα πολλά, από την πρώτη στιγμή που το παιδί θα έρθει στο σχολείο, θα πρέπει να καλλιεργηθεί η ενσυναίσθηση, πολύ βασικό, ότι δεν θέλω να μου κάνουν δεν το κάνω, ο σεβασμός στο διαφορετικό, να καταλάβουμε ότι όλοι είμαστε ίσοι, δεν έχει σημασία δηλαδή αν κάποιος είναι λίγο πιο εύσωμος, ή δεν έχει πολύ ωραία ρούχα, ή ακόμα και αυτό το άλλο που κάνουν τα παιδιά, δεν πειράζει αν κάποιος δεν τα καταφέρνει καλά με τις εργασίες ή στις δραστηριότητες».

Παράλληλα, πολλοί από τους παραπάνω εκπαιδευτικούς, εστίασαν και στις σχέσεις ανάμεσα στο σχολείο και στο σπίτι. Τόνισαν πόσο σημαντικό είναι να υπάρχουν πολύ καλές σχέσεις, ώστε το σπίτι να ενισχύει την προσπάθεια και τη δουλειά που γίνεται στο σχολείο. Ενώ κάποιοι αναφέρθηκαν και στη σχέση εμπιστοσύνης που πρέπει να υπάρχει ανάμεσα στον εκπαιδευτικό και στο παιδί, ώστε το τελευταίο να αισθάνεται την ασφάλεια και την προσοχή που πρέπει, όπως λέει χαρακτηριστικά ο Σ8 « Ο ρόλος των εκπαιδευτικών στο σχολείο είναι πολύ σημαντικός, πρέπει ο δάσκαλος να είναι παρατηρητικός και να αφουγκράζεται την ψυχολογία του κάθε παιδιού έτσι ώστε όσο είναι δυνατό να αντιλαμβάνεται ένα φαινόμενο σχολικού εκφοβισμού είτε αυτό είναι μέσα στην τάξη είτε έξω στην αυλή αλλά και να δίνει ο δάσκαλος στα περιθώρια στο μαθητή, είτε ο μαθητής είναι θύμα είτε είναι παρατηρητής να μπορεί να πλησιάσει το δάσκαλο να έχει αυτή την άνεση και να εκμυστηρευτεί να πει το πρόβλημά του ή ότι έχει παρατηρήσει να μην είναι με λίγα λόγια απρόσιτος ο δάσκαλος και να μη δίνει αυτή την εικόνα του αυστηρού δασκάλου που αν μιλήσω θα με τιμωρήσει και μένα και να χρησιμοποιεί την εξουσία του, να νιώθει το παιδί ότι μπορεί να ακουμπήσει και να μιλήσει και να συζητήσει μαζί του».

5.5.9 Η συμβολή της παιδικής λογοτεχνίας στην πρόληψη του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού

Η τελευταία ερώτηση της συνέντευξης, αφορούσε την παιδική λογοτεχνία και συγκεκριμένα, αν υπάρχουν κατάλληλα παιδικά λογοτεχνήματα που να γνωρίζουν οι εκπαιδευτικοί για την ευαισθητοποίηση των παιδιών απέναντι στο σχολικό εκφοβισμό. Οι περισσότερες απαντήσεις στην ερώτηση αυτή δεν ήταν αρκετά σαφείς ούτε συγκεκριμένες.

Οι 15 από τους 16 εκπαιδευτικούς απάντησαν γενικότερα πως η παιδική λογοτεχνία είναι ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο στα χέρια των εκπαιδευτικών, προσθέτοντας ο καθένας προσωπικές απόψεις και ιδέες που θα παρουσιάσω αμέσως μετά.

Πιο συγκεκριμένα, οι 6 από τους 15 που θεωρούν την λογοτεχνία χρήσιμη για το σκοπό αυτό επικεντρώθηκαν κυρίως σε βιβλία που δεν έχουν ως θέμα το σχολικό εκφοβισμό, αλλά θέματα που σχετίζονται με αυτόν έμμεσα και μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τον σκοπό αυτό. Αναφέρθηκαν σε παιδικά λογοτεχνήματα που αφορούν την διαφορετικότητα και το σεβασμό απέναντι σε αυτή και όπως φάνηκε από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την σωστή και ολόπλευρη ανάπτυξη των παιδιών, λέει χαρακτηριστικά ο Σ5 *«Έχουμε δουλέψει ένα βιβλίο που ήτανε για σύνδρομο down, τώρα δεν θυμάμαι τον τίτλο, Μερκούριος Αυτίζης λεγότανε νομίζω ο συγγραφέας ήταν για παιδάκι με σύνδρομο down και επειδή δυο χρονιές είχαμε εδώ πέρα μία τέτοια περίπτωση, κάποια μέρα που έλειπε το παιδάκι αυτό από το σχολείο, τους είχα διαβάσει το παραμύθι. Πάρα πολλά βιβλίο στην αρχή της χρονιάς που έχουν θέμα μοιράζομαι, με αυτή τη μπάλα παίζουμε όλοι, όπου οι ήρωες είναι ο ένας κουτσός, ο άλλος δεν μιλάει καλά, ο άλλος δεν βλέπει καλά, πολλά βιβλία που έχουνε να κάνουνε με διεκδίκηση και καυγάδες και στο τέλος τα βρίσκουνε. Υπάρχουν πάρα πολλά βιβλία που θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε για αυτό το σκοπό». Επιπρόσθετα, χρησιμοποιούνται από τους εκπαιδευτικούς βιβλία που ασχολούνται με την ενσυναίσθηση και την διαχείριση των συναισθημάτων μας, αφού σύμφωνα με τους ίδιους είναι και αυτό ένας παράγοντας που σχετίζεται με τις εκδηλώσεις φαινομένων σχολικού εκφοβισμού, «υπάρχουνε και έργα που βοηθάνε σε αυτό που σου είπα και πριν στο καλύτερο κλίμα, αντιρατσιστικά, ξεκινάμε ας πούμε με την κοινωνικοποίηση το Σεπτέμβρη οπότε από εκεί ξεκινάς, ξεκινάς δηλαδή να*

γνωριστούνε και να γίνουνε αποδεκτά όλα τα παιδιά όπως είναι, καλά πάμπολλα βιβλία, πως το λένε το άλλο, το πολύχρωμο λιβάδι τώρα δεν μπορώ να θυμηθώ και όλα, μετά όταν μιλάμε για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες, τα διαφορετικά παιδιά και εκεί πολλά βιβλία η συναισθηματική νοημοσύνη, η παλέτα των συναισθημάτων, τώρα σου λέω πολύ λίγα, αλλά γενικά όλα τα βιβλία που μιλάνε για τα συναισθήματα, τα βιβλία που μιλάνε για το διαφορετικό ακόμα και το πρώτο βιβλίο που διαβάζουμε για το πώς ερχόμαστε στο σχολείο όλα αυτά νομίζω ότι οδηγούν προς τα εκεί στο να γίνουν όλοι αποδεκτοί από όλους στο να αναγνωρίζουμε τα συναισθήματά μας, να τα αποδεχόμαστε καθώς και των άλλων και νομίζω ότι είναι το βασικό αυτό, το να ξεχωρίσουμε το τι αισθανόμαστε από το τι κάνουμε, πως εκφράζουμε τα συναισθήματά μας, όλα αυτά, δηλαδή όλο το πρόγραμμα του νηπιαγωγείου». Ακόμη, αρκετοί εκπαιδευτικοί, θεωρούν ιδιαίτερα σημαντικό κομμάτι στο νηπιαγωγείο τη δραματοποίηση και το παιχνίδι ρόλων, ώστε τα παιδιά να είναι σε θέση να εναλλάσσουν ρόλους συναισθήματα και απόψεις, «χρησιμοποιούμε πολύ τη δραματοποίηση, το παιχνίδι ρόλων ειδικά για περιπτώσεις βίας είναι πάρα πολύ σημαντικό να χρησιμοποιούμε τα παιχνίδια ρόλων δηλαδή να μπαίνουν τα παιδιά στη θέση αυτού που δέχεται την επιθετικότητα, του θύτη ή του θύματος αντίστοιχα και εναλλάξ κιόλας, το κάνουμε πάρα πολύ συχνά, που σημαίνει ότι με αυτό τον τρόπο τα παιδιά καταλαβαίνουν ότι δεν είναι ευχάριστο, είναι δυσάρεστο, είναι πολύ πιο σημαντικό αυτό από το να καθίσεις να πεις χιλιάδες άλλα πράγματα στα παιδιά, το να μούνε σε αυτά τα παιχνίδια ρόλων ή στη δραματοποίηση αλλά τα παιχνίδια ρόλων τα αναφέρω λίγο πιο ιδιαίτερα γιατί ορίζεις εσύ, ότι αυτό το παιδί θα είναι αυτός που δέχεται μία βία ανάλογα με κάποιο περιστατικό και το παιδί το άλλο θα είναι αυτός που ασκεί τη βία και μετά να αλλάξει πάλι, είναι πάρα πολύ σημαντικό και το χρησιμοποιούμε συχνά» Σ6.

Έπειτα θα ήθελα να αναφέρω δύο απαντήσεις εκπαιδευτικών, οι οποίοι υποστήριζαν πως με την κατάλληλη διαχείριση, καθοδήγηση και ενθάρρυνση των παιδιών όλα τα βιβλία που διαβάζονται στο νηπιαγωγείο μπορούν να χρησιμοποιηθούν για αυτό το σκοπό. Τα παιδιά πάντοτε αναλύουν τους χαρακτήρες ενός βιβλίου με τη βοήθεια της νηπιαγωγού, καλούνται να ‘κρίνουν’ καταστάσεις και να ‘πάρουν’ αποφάσεις, όπως λέει η συνεντευξιαζόμενη Σ14 «Ναι λοιπόν κοίτα, τα παραμύθια είναι πολύ χρήσιμα στη δουλειά μας, είναι οικεία στα παιδιά και τα βοηθούν να καταλάβουν και να κατανοήσουν πάρα πολύ καλά πράγματα, βέβαια όταν γίνεται σωστά, όχι διαβάζουμε ένα βιβλίο, και εντάξει το μάθαμε τέλος, υπάρχουν

βιβλία που μιλούν για το σεβασμό στο διαφορετικό, για την ενσυναίσθηση που τα παιδιά βάζουν τον εαυτό τους σε διάφορους ρόλους και λένε τι θα κάνανε τότε ή τι θα γινότανε σε αυτή την περίπτωση, είναι χρήσιμη η λογοτεχνία, δεν ξέρω συγκεκριμένα να σου πω κάποιο βιβλίο ή κάποιο συγγραφέα, δεν έχω δουλέψει και το θέμα και δεν το έχω ψάξει, αλλά μπορεί να γίνει με οποιοδήποτε βιβλίο αν το δουλέψεις σωστά και το πας εκεί που εσύ θες».

Επιπρόσθετα, οι 3 συνεντευξιαζόμενοι που ερωτήθηκαν για την παιδική λογοτεχνία και είναι δάσκαλοι πρώτης δημοτικού έδωσαν παρόμοιες απαντήσεις. Τόνισαν πως θεωρούν τα παιδικά λογοτεχνήματα ιδιαίτερα χρήσιμο εργαλείο για έναν εκπαιδευτικό, για οποιοδήποτε θέμα, όμως η φύση του δημοτικού σχολείου είναι τέτοια που δεν τους επιτρέπει την ενασχόλησή τους κατά τη διάρκεια του μαθήματος με κάτι τέτοιο, ενδεικτική απάντηση του Σ9 « *Κοίταξε να δεις, φυσικά και υπάρχουν και θεωρώ αν με ρωτάς πως η λογοτεχνία αποτελεί ένα πάρα πολύ καλό εργαλείο ενημέρωσης, ευαισθητοποίησης που μπορούμε να χρησιμοποιούμε εμείς οι εκπαιδευτικοί, πιο παιχνιδιάρικος τρόπος το περνάς πιο ωραία στα παιδιά, εδώ στο δημοτικό όμως υπάρχουν συγκεκριμένα πράγματα που πρέπει να γίνουν και εννοώ, διδακτικές ώρες, συγκεκριμένη ύλη που πρέπει να βγει και σχεδόν ποτέ δεν έχουμε χρόνο να διαβάσουμε κάτι εκτός του μαθήματος, στο νηπιαγωγείο όμως που όπως είπα το θεωρώ την βάση, υπάρχει σίγουρα και ο τρόπος και το κατάλληλο περιβάλλον να γίνει αυτό».*

Τελειώνοντας, θα ήθελα να παρουσιάσω και την απάντηση του εκπαιδευτικού που δεν θεωρεί την λογοτεχνία ιδιαίτερα χρήσιμη και αποτελεσματική αφού όπως λέει και ο ίδιος « *δεν είναι λογοτεχνία αυτό που κάνουμε, είναι πρόγραμμα, νομίζω ότι η λογοτεχνία δεν κάνει κάτι, είναι ένα ευκαιριακό, ένα έτσι, το οποίο δεν του δίνει κανέναν σημασία, το διαβάζουμε μια φορά και ένα καιρό και πέρασαν αυτοί καλά και εμείς καλύτερα και τελειώνει η ιστορία» (Σ1).*

6^ο Κεφάλαιο

ΤΕΛΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ- ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

6.1. Συμπεράσματα της έρευνας

Ο σχολικός εκφοβισμός αποτελεί μία μορφή βίας που τα τελευταία χρόνια οι έρευνες το έχουν αναδείξει σε ένα κοινωνικό φαινόμενο μεγίστης σημασίας, ειδικά όταν αυτό αρχίζει να εκδηλώνεται ήδη από τα πρώτα χρόνια της σχολικής ζωής του παιδιού.

Κύριο χαρακτηριστικό του αποτελεί η χρήση διάφορων μορφών βίας σε σταθερή βάση για μεγάλο χρονικό διάστημα από συνομηλίκους με απώτερο στόχο την πρόκληση πόνου ή αναστάτωσης σε αδύναμους μαθητές. Τα στοιχεία αυτά το καθιστούν αυτόματα ένα ιδιαίτερα σοβαρό φαινόμενο της κοινωνίας και παράλληλα εξαιρετικά ενδιαφέρον για περαιτέρω μελέτη και διερεύνηση.

Στην παρούσα ερευνητική εργασία επιχειρήθηκε να μελετηθούν οι αντιλήψεις και οι εμπειρίες των σύγχρονων εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης γύρω από το θέμα του σχολικού εκφοβισμού.

Για την επίτευξη του σκοπού αυτού χρησιμοποιήθηκε ως ερευνητικό εργαλείο η ημιδομημένη συνέντευξη. Το δείγμα της συνέντευξης αποτέλεσαν εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης του Βόλου και της Λαμίας.

Για να υπάρξουν καλύτερα και πιο οργανωμένα αποτελέσματα χρησιμοποιήθηκε ένα κεντρικό ερευνητικό ερώτημα το οποίο ήταν « Ποιες είναι οι αντιλήψεις και οι εμπειρίες των σύγχρονων εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης γύρω από το θέμα του σχολικού εκφοβισμού;» , καθώς και 3 υποερωτήματα τα οποία βοήθησαν στην καλύτερη οργάνωση των ερωτήσεων της συνέντευξης. Τα υποερωτήματα αυτά είναι:

1. Τι είναι για εσάς το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού/ bullying;
2. Ποιοι παράγοντες συμβάλλουν στην εκδήλωση του φαινομένου;
3. Ποιος είναι ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην πρόληψη και την αντιμετώπιση του φαινομένου;

Σε ότι αφορά το πρώτο υποερώτημα, διαπιστώθηκε πως για τους περισσότερους εκπαιδευτικούς ο σχολικός εκφοβισμός ορίζεται ως ένα είδος βίας το οποίο μπορεί να πάρει διάφορες μορφές και οι κυριότερες μπορεί να είναι σωματικός, λεκτικός, ψυχολογικός και συναισθηματικός σχολικός εκφοβισμός. Ενώ βρέθηκε επίσης, πως για την πλειοψηφία των συνεντευξιαζόμενων το φύλο των μαθητών παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην εκδήλωση τέτοιων φαινομένων, αφού σύμφωνα με τους ίδιους τα αγόρια είναι αυτά που θα εκδηλώσουν πιο συχνά σωματική βία και λιγότερο τα κορίτσια, τα οποία είναι πιο επιρρεπή στο λεκτικό σχολικό εκφοβισμό. Παράλληλα όμως υπήρξαν και εκπαιδευτικοί οι οποίοι υποστήριζαν πως στη σημερινή εποχή τα δύο φύλα είναι απόλυτα εξισωμένα, συνεπώς δεν διακρίνουν διαφορές στην εκδήλωση του φαινομένου. Τέλος σχετικά με την επιμόρφωση και την κατάρτιση των εκπαιδευτικών στο συγκεκριμένο θέμα, βρέθηκε πως η πλειονότητα αυτών, έχει λάβει μέρος σε σεμινάρια και ημερίδες, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν είτε δια ζώσης είτε εξ' αποστάσεως. Επίσης, σύμφωνα με τις απαντήσεις, οι περισσότεροι από αυτούς παρακολούθησαν σεμινάρια του υπουργείου, χωρίς να υπάρχει προσωπική ενασχόληση πέρα από αυτό.

Σε ότι αφορά περιστατικά σχολικού εκφοβισμού στο χώρο του νηπιαγωγείου, αυτό που διαπιστώθηκε από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών είναι πως δεν έχουν παρατηρηθεί τέτοιου είδους φαινόμενα, κυρίως επειδή ο χώρος είναι πάντα ελεγχόμενος από τον εκπαιδευτικό και ο ίδιος βρίσκεται πολύ κοντά στα παιδιά, λόγω μικρής ηλικίας κυρίως. Βέβαια, υπάρχουν επεισόδια ανάμεσα στα παιδιά, όπως για παράδειγμα ένας τσακωμός ή μια κλωτσιά ή κάποια κοροϊδία, αλλά αυτά τα περιστατικά δεν έχουν τα χαρακτηριστικά του σχολικού εκφοβισμού όπως αυτά αναφέρθηκαν νωρίτερα.

Αναφορικά με το δεύτερο υποερώτημα και τους παράγοντες που επηρεάζουν την εκδήλωση του φαινομένου, οι περισσότεροι από τους εκπαιδευτικούς απάντησαν ότι περισσότερο οι κοινωνικοί παράγοντες και τα ερεθίσματα που δέχεται ένα παιδί και λιγότερο τα ατομικά, προσωπικά χαρακτηριστικά του είναι αυτά που παίζουν καθοριστικό ρόλο στην εκδήλωση τέτοιων συμπεριφορών. Ενώ παράλληλα, για τους περισσότερους συνεντευξιαζόμενους και η οικογένεια παίζει καθοριστικό ρόλο, αφού είναι αυτή που παρέχει τα πρώτα καθοριστικά πρότυπα συμπεριφοράς στα παιδιά, είναι υπεύθυνη για την καλλιέργεια και ανάπτυξη του σεβασμού και της αυτοεκτίμησης ενώ αποτελεί και τον αρχικό φορέα κοινωνικοποίησης με τον οποίο

έρχονται σε επαφή τα παιδιά, διότι η οικογένεια και η οργάνωσή της αποτελεί μία μικρογραφία της ευρύτερης κοινωνίας της οποίας θα αποτελέσουν μέλος στο μέλλον. Επίσης, είναι υπεύθυνη για την ανάπτυξη του σεβασμού της διαφορετικότητας στα παιδιά, διότι είναι αυτά που τις περισσότερες φορές εμπλέκονται σε καταστάσεις σχολικού εκφοβισμού, με τον οποιονδήποτε ρόλο.

Τέλος, για το τρίτο υποερώτημα βρέθηκε πως οι απόψεις και οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για το ρόλο το δικό τους και της εκπαίδευσης γενικότερα, στην πρόληψη του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού, είναι πολυποίκιλες. Διαπιστώθηκε πως για τους περισσότερους μεγάλη σημασία έχει η ενημέρωση και η κατάρτισή τους πάνω στο θέμα, διότι για την αποτελεσματική αντιμετώπιση του φαινομένου απαιτείται πρώτα η κατάλληλη ενημέρωση. Επίσης, η καλλιέργεια της ομαδικότητας και του καλού και αρμονικού κλίματος συνεργασίας μέσα στην τάξη, είναι εξίσου σημαντική για αυτούς. Ο ρόλος του σχολείου λοιπόν, σύμφωνα με τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών είναι καθοριστικός, ιδίως σε ότι αφορά την πρόληψη του φαινομένου. Επιπρόσθετα, η καλή συνεργασία με τους γονείς και το περιβάλλον του παιδιού, θεωρείται από πολλούς σημαντικός παράγοντας για την μείωση του φαινομένου. Τελειώνοντας, η παιδική λογοτεχνία βρέθηκε πως μπορεί να αποτελέσει ένα πολύ καλό και χρήσιμο εργαλείο στα χέρια των εκπαιδευτικών, για την ευαισθητοποίηση των παιδιών απέναντι στο θέμα. Δεν υπήρξαν βέβαια σαφείς αναφορές σε συγκεκριμένα έργα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν, αλλά μόνο σε έργα που αφορούν την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης, του σεβασμού και της διαχείρισης των συναισθημάτων. Επίσης, οι εκπαιδευτικοί της πρώτης δημοτικού οι οποίοι συμμετείχαν στην έρευνα, δήλωσαν πως λόγω προγράμματος και δομής του σχολείου είναι αδύνατη η ενασχόληση με την οποιαδήποτε μορφή λογοτεχνίας.

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την ανάλυση των ευρημάτων της παρούσας έρευνας, αλλά και τα στοιχεία άλλων ερευνών, αποδεικνύουν πόσο σοβαρό πρόβλημα αποτελεί το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού – bullying για τα σχολεία αλλά και για την κοινωνία στο σύνολό της. Κρίνεται, λοιπόν, αναγκαία η διεξοδικότερη διερεύνηση του συγκεκριμένου φαινομένου, το οποίο συνεχώς αποκτά τεράστιες διαστάσεις στα ελληνικά σχολεία.

Επίσης, καθίσταται απαραίτητη η παρέμβαση σε επίπεδο πρόληψης και αντιμετώπισης των καταστάσεων σχολικού εκφοβισμού καθώς το φαινόμενο

λαμβάνει χώρα σε όλο και μικρότερες ηλικίες, καθώς στο εξωτερικό ήδη πραγματοποιούνται έρευνες σε νηπιακούς σταθμούς. Απαραίτητη, όμως, κρίνεται και η παρέμβαση που στόχο θα έχει την ενημέρωση για τις διαστάσεις του προβλήματος, ώστε να εξαλειφθεί ο δισταγμός εκ μέρους των σχολικών φορέων για γνωστοποίηση των περιστατικών. Μία στάση που μπορεί να προφυλάσσει από ενδεχόμενο στιγματισμό του εκάστοτε σχολείου και των μαθητών - σύμφωνα με απόψεις των εκπαιδευτικών - αλλά που οδηγεί σε διαιώνιση και όξυνση του προβλήματος.

Η ουσιαστικότερη διερεύνηση και πρόληψη του φαινομένου κρίνεται παράλληλα χρήσιμη καθώς ο σχολικός εκφοβισμός είναι μία συμπεριφορά που προμηνύει αντίστοιχη επιθετική συμπεριφορά του παιδιού ως ενήλικα. Όπως, επίσης, οι επιπτώσεις για θύτη- θύμα και παρατηρητή είναι τόσο πολύ σοβαρές για τη σωματική- ψυχική και κοινωνική του ανάπτυξη και λειτουργικότητα.

Συμπερασματικά, οι πολιτικές και στρατηγικές αντιμετώπισης του φαινομένου πρέπει να επικεντρωθούν σε παρεμβάσεις στη κοινότητα με όλους του φορείς που την απαρτίζουν- οικογένεια, σχολείο, κοινοτικούς φορείς και υπηρεσίες που σχετίζονται με την υγεία του παιδιού-. Γιατί ο σχολικός εκφοβισμός αποτελεί ένα φαινόμενο που επηρεάζει και επηρεάζεται από τα προβλήματα της ευρύτερης κοινωνίας. Έχει μία σχέση αλληλεπίδρασης που δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής αν θέλουμε να μιλάμε για μία ουσιαστική, ολοκληρωμένη αποτελεσματική αλλά πάνω απ' όλα συνεπή προς την κοινωνία και τα παιδιά αντιμετώπιση ενός τόσο σοβαρού κοινωνικού φαινομένου.

6.2 Προτάσεις για μελλοντικές έρευνες

Ολοκληρώνοντας την παρούσα εργασία και αναλογιζόμενη τις αδυναμίες της, θα ήθελα να παραθέσω τις προτάσεις μου για μελλοντικές έρευνες που σχετίζονται με το θέμα.

Λαμβάνοντας υπόψη, πως ο σχολικός εκφοβισμός είναι ένα πολυπαραγοντικό φαινόμενο, θεωρώ απαραίτητη τη διερεύνηση, της συμβολής που έχει η κοινωνία και κατ'επέκταση οι φορείς που την αποτελούν, στην εκδήλωσή του. Συγκεκριμένα να ερευνηθεί ο ρόλος της οικογένειας, του σχολείου αλλά και των ΜΜΕ, των οποίων η εμφάνισή τους στη ζωή των παιδιών είναι όλο και πιο έντονη.

Επίσης, θεωρώ πολύ χρήσιμες έρευνες οι οποίες εστιάζουν σε συγκεκριμένες μορφές του σχολικού εκφοβισμού, όπως για παράδειγμα στη λεκτική εκδήλωσή του, που όπως φάνηκε από τα αποτελέσματα της έρευνας συμβαίνει σε μεγαλύτερη έκταση ή στον ηλεκτρονικό εκφοβισμό που τα τελευταία χρόνια λαμβάνει όλο και μεγαλύτερη έκταση.

Ενώ τέλος, η πραγματοποίηση ποιοτικών ερευνών που να απευθύνονται στους γονείς, δασκάλους και τους διευθυντές με στόχο να διαπιστωθεί ο βαθμός που αναγνωρίζουν, αντιλαμβάνονται και παρεμβαίνουν στα φαινόμενα εκφοβισμού τόσο στο οικογενειακό όσο και στο σχολικό περιβάλλον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αρτινοπούλου, Β. (2009). *Βία στην οικογένεια και βία στο σχολείο*. Περιοδικό «Εγκέφαλος», Τόμος 46, Τεύχος 2. Αθήνα: Σύλλογος Εγκέφαλος.
- Αρτινοπούλου, Β. (2001). *Βία στο σχολείο. Έρευνες και Πολιτικές στην Ευρώπη*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. (2000). «*Το φαινόμενο του εκφοβισμού στο Δημοτικό Σχολείο: Απόψεις μαθητών, απόψεις εκπαιδευτικών*». Παιδί και Έφηβος. Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία, Ελληνική Εταιρεία Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Παιδιού και Εφήβου, Τόμος 10, Τεύχος 1. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Βασιλείου, Π. Σ. (2005). *Το σχολείο ως κοινωνικό πλαίσιο για την κατανόηση του φαινομένου του εκφοβισμού*, Διπλωματική Εργασία, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κοινωνικός αποκλεισμός, μειονότητες και φύλο». Κατεύθυνση Εγκληματολογία. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών- Τμήμα Κοινωνιολογίας.
- Βλάχου, Μ., Μπότσογλου, Κ. & Ανδρέου Ε. (2016). *Πρώιμες μορφές σχολικού εκφοβισμού σε παιδιά προσχολικής ηλικίας*. Εργαστήριο Παιδαγωγικής Έρευνας και Εκπαιδευτικών Πολιτικών, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης Τόμος 5, Τεύχος 1, σσ. 17- 45 .
- Βουϊδάσκη, Κ. Β. (1987). *Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Γαρδέλη, Κ., Παπαδημητρίου, Μ. & Νταραδήμα, Α. (2007). *Η βία στα σχολεία μεγαλώνει*.
- Γιαννακούρα, Α. (2011). *Σχολικός Εκφοβισμός και σχολικό κλίμα στο Γυμνάσιο*. Διπλωματική εργασία. Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.
- Γιωτάκος, Ο. & Πρεκατέ, Β. (31-10-2006). *Σχολικός εκφοβισμός- Η βία δεν είναι μαγκιά*. Ε-ιατρικά, Υγεία και διατροφή, Ελευθεροτυπία.
- Γκουντσίδου, Β.(2007). Το φαινόμενο Bullying και πώς να το αντιμετωπίσετε.

- Επιτροπή Κοινωνικής Πολιτικής. ΑΠΘ. Ανακτήθηκε στις 7/12/2017 από <http://www.slideshare.net/ichalkia/bullying-14385530>.
- Ζαφειρίου, Γ., (2003), *Μέθοδοι έρευνας στη Βιβλιοθηκονομία*. Διδακτικές σημειώσεις, Σίνδος, Α.Τ.Ε.Ι. Θεσσαλονίκης.
- Ζαφειρόπουλος, Κ., (2005), *Πώς γίνεται μια επιστημονική εργασία; Επιστημονική έρευνα και συγγραφή εργασιών*, Αθήνα, Κριτική.
- Καλλιώτης, Π., Καϊσέρογλου, Ν., Κολοβός, Γ., Μπαμπανίκας, Δ. & Τάουλας, Κ. (2002). *Η φύση και η έκταση της σχολικής επιθετικότητας και «κακοποίησης» στους μαθητές από 8 έως 12 ετών*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Κυριακίδου, Μ. (2009). *Επιθετικότητα& εκφοβισμός στο σχολείο: Επιπτώσεις στη ψυχική υγεία και ο ρόλος της πρόληψης*.
- Μαρκουλάκη, Ε. & Παπαστεφανάκης, Ε. (2008). Ο εκφοβισμός (bullying) στο χώρο της εκπαίδευσης. Στο Ο. Γιωτάκος & Μ. Τσιλιάκου (Επιμ). *Ο κύκλος της κακοποίησης* (351- 368). Αθήνα: Αρχιπέλαγος.
- Μπίτσικα, Π. & Νικολόπουλος, Ι. (12-04-2009). *Υπάρχει διάχυση βίας στην καθημερινότητα*. Καθημερινή.
- Μπότσαρη- Μακρή, Ε. (2005). *Θέματα Ανάπτυξης και Σχολείου*. Το περιοδικό της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρίας, Τόμος 12, Τεύχος 2. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νέστορος, Ι.Ν. (1992). *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παπάνης, Ε. (2008). *Σχολική βία: Φαινόμενο της εποχής*. www.iatronet.gr/article.asp?art_id=6022
- Πηγιάκη, Π. (1994). *Εθνογραφία. Η μελέτη της ανθρώπινης διάστασης στην κοινωνική και παιδαγωγική έρευνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Πιέρρος, Σ. (2000) *Μέθοδοι έρευνας στη Βιβλιοθηκονομία*. Σίνδος: ΤΕΙΘ.
- Πρεκατέ, Β.(2008). *Η Κακοποίηση του παιδιού στο Σχολείο & στην Οικογένεια*. Αθήνα: ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις ΜΕΠΕ.
- Σπυρόπουλος, Φ. (2012). Το σύγχρονο σχολείο – «καταλύτης» στη «σχολική» βία; *The art of crime*. Ανακτήθηκε στις 5/12/2017 από <http://www.theartofcrime.gr/printit.php?aid=1332005003&lang=gr>.
- Σώκου, Κ. (2000). *Σχολεία Προαγωγής της υγείας. Το ευρωπαϊκό δίκτυο, αρχές, σκοπός και μέθοδοι*. Παιδί και έφηβος. Ψυχική Υγεία και

Ψυχοπαθολογία, Ελληνική Εταιρεία Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Παιδιού και Εφήβου, Τόμος 2, Τεύχος 1. Αθήνα: Καστανιώτη.

- Τσίαντης, Γ. (2008). *Ενδοσχολική βία. Σημειώσεις μαθήματος στα πλαίσια του 11^{ου} Εκπαιδευτικού Προγράμματος Προαγωγής Ψυχικής Υγείας της Α Ψυχιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών.*
- Χαντζή, Χ., Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Λ. (2000). *Άσκηση βίας από μαθητές προς μαθητές στο χώρο του Δημοτικού Σχολείου.* Παιδί και Έφηβος. Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία, Ελληνική Εταιρεία Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Παιδιού και Εφήβου, Τόμος 10, Τεύχος 1. Αθήνα: Καστανιώτη.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alward, M. (2005). *Bullying: How to Help Your Child Cope.*
- Banks, R. (1997). *Bullying in schools.* ERIC Digest.
- Benitez, L.J.& Justicia, F. (2006). *Bullying: description and analysis of the phenomenon.* Dept. of Developmental and Educational Psychology, University of Granada. Spain.
- Besag, E.V. (1989) & Olweus, D. (1993). *What is Bullying.*
<http://curry.virginia.edu/research/labs/youth-violence-project>
- Clarke, M.J. (2007). *Verbal Bullying- Words Are Powerful.*
www.ezinearticles.com/?Emotional-Bullying-in-Children&id=1320297
- Crick, N.R., Ostrov, J.M., Burr, J.E., Cullerton-Sen, C., Jansen-Yeh, E., & Ralston, P. (2006). A longitudinal study of relational and physical aggression in preschool. *Applied Developmental Psychology*, 27, 254-268.
- Gruber J. & Fineran S. (2008). *Sexual Harassment At School- More Harmful Than Bullying .* www.sciencedaily.com/.../2008/.../080423115922.htm
- Jackson, C. (2006). *E-Bully, Teaching Tolerance*

- Jarboe, E. (2008). *I'm Rubber and You're Glue: Handling Emotional Bullies*.
www.pioneerthinking.com/HandlingEmotionalBullies.mht
- Kochenderfer, B. J. & Ladd, G. W. (1996). Peer victimization: Cause or consequence of school maladjustment?. *Child development*, 67(4), 1305-1317.
- Kristensen, S. M., & Smith, P. K. (2003). The use of coping strategies by Danish children classed as bullies, victims, bully/victims, and not involved, in response to different (hypothetical) types of bullying. *Scandinavian Journal of Psychology*, 44(5), 479-488.
- Olweus, D. (2009). Εκφοβισμός και βία στο Σχολείο. Τι γνωρίζουμε και τι μπορούμε να κάνουμε, (μτφ. Ε.Μαρκαζόνε). Στο Γ. Τσιάντης (Επιμ.). Αθήνα: Ε.Ψ.Υ.Π.Ε.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school. What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.
- Rigby, K. (2001). *Health consequences of bullying and its prevention in schools* (Doctoral dissertation, Guilford Press).
- Robinson, J. (2008). *Sexual harassment at school -- more harmful than bullying*. www.bio-medicine.org/medicine-news-1/sexual-harassment-at-school----more-harmful-than-bullying-17544-1/
- Ross, D. M. (1996). *Childhood bullying and teasing. What school personel, other professionals and parents can do*. Alexandria, VA, US: American Counseling Association.
- Sampson, R. (2002). *Bullying in Schools*. U.S. Dept. of Justice, Office of Community Oriented Policing Services, Problem-Oriented Guides for Police Series, No. 12
- Smith, P.K. (2004). Bullying: Recent Developments. *Child and Adolescent Mental Health*, 9, 98–103.
- Storey, K. & Slaby, R. (2013). *Eyes on Bullying in Early Childhood*.
www.eyesonbullying.org
- Tajfel, H. & Turner J. (1986). The social identity theory of inter-group behavior, In: Worchel S, Austin V (eds). *Psychology of intergroup relations 2nd ed*. Chicago: Nelson-Hall Publishers.

- Tattum, D. & Tattum, E. (1992). *Social Education and Personal Development*. London: David Fulton.
- Vardigan, B. (1999). *Yelling at Children* (Verbal Abuse)
- Welford, H. (2008). *Parenting, your kids- pre- teens, Bullying and the school-age child*. www.bbc.co.uk/parenting/your_kids/preteen_bullying.shtml
- www.educationfamilies.com. 2006

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Οδηγός Συνέντευξης

- 1) Πόσα χρόνια δουλεύετε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση;
- 2) Τι σπουδές έχετε κάνει;
- 3) Ποια είναι η ειδικότητά σας;
- ✓ **Τι είναι για εσάς το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού/ bullying;**
- 4) Γνωρίζετε το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού/ bullying; Πώς θα το ορίζατε;
- 5) Σχετίζεται το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού με το φύλο των μαθητών;
- 6) Υπάρχουν διαφορές εκδήλωσης ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια αυτής της ηλικίας;
- 7) Πόσο συχνά αντιλαμβάνεστε ή βρίσκεστε μπροστά σε τέτοιου είδους περιστατικά;
- ✓ **Παράγοντες που συμβάλλουν στην εκδήλωση του φαινομένου**
- 8) Ποιος είναι ο ρόλος της οικογένειας κατά τη γνώμη σας;
- 9) Συνδέεται η προσωπικότητα του παιδιού με την εκδήλωση του φαινομένου;
- ✓ **Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην πρόληψη και την αντιμετώπιση του φαινομένου**
- 10) Ποιος πιστεύετε πως είναι ο ρόλος των εκπαιδευτικών και του σχολείου;
- 11 Πιστεύετε πως υπάρχουν κατάλληλα παιδικά λογοτεχνικά έργα μέσω των οποίων μπορούν τα παιδιά να ευαισθητοποιηθούν σχετικά με το θέμα;

ΑΠΟΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΣΕΙΣ

Συνέντευξη 1 (Σ1)

Σ: Συνεντευξιαζόμενος

E: Ερευνήτρια

E: E, θα σας ρωτάω εγώ καλύτερα.

Σ: E, ναι έλα.

E: E, πόσα χρόνια έχετε εμπειρία;

Σ: 28-29 κάτι τέτοιο.

E: Τι σπουδές έχετε κάνει;

Σ: Έχω βγάλει πρώτα τη διетуός, μετά τελείωσα και τη τετραετούς, στη συνέχεια έκανα και το Μαράσλειο στη Θεσσαλονίκη, αυτά.

E: Και η ειδικότητά σας;

Σ: Νηπιαγωγός.

E: Νηπιαγωγός! Ωραία, τώρα σχετικά με το θέμα που μελετώ και εγώ, τον σχολικό εκφοβισμό. Εε, γνωρίζεται το φαινόμενο φαντάζομαι, είναι ευρέως διαδεδομένο.

Σ: Βεβαίως.

E: Θα μπορούσατε κάπως να το ορίσετε; Έχετε κάποιον ορισμό;

Σ: Εμείς είμαστε και μέλη Ο.Δ.Π αν τα λέω σωστά τα αρχικά. Ο σχολικός εκφοβισμός είναι ένα φαινόμενο το οποίο έχει... Μιλάμε για μία κατάσταση που υπάρχει απρόκλητη βία, επιθετική συμπεριφορά ενός ή περισσότερων παιδιών, σε κάποιο άλλο παιδί ή κάποια άλλα παιδιά, αυτό είναι πέρα της επιθετικής συμπεριφοράς της μεμονωμένης και ο θύτης ας πούμε ή οι θύτες θέλουν να

ισχυροποιήσουν τη θέση τους έναντι των άλλων και αυτοί που συμμετέχουν , πρέπει σίγουρα αυτοί να έχουν και θεατές, δηλαδή εκτός από το θύτη και το θύμα είναι και οι θεατές, είναι όλοι αυτοί οι εμπλεκόμενοι. Κάπως έτσι τελospάντων. Με σκοπό βέβαια, δεν ξέρω αν το είπα, με σκοπό να καταδυναστεύουν, να προκαλέσουν πόνο έτσι, να προκαλέσουν πόνο στο θύμα είτε σωματικά, είτε ψυχολογικά, είτε λεκτικά.

Ε: Σε αυτά τα 29 χρόνια που δουλεύετε, έχετε κάνει ποτέ κάποια επιμόρφωση γύρω από το θέμα;

Σ: Εεε, κάτι μακροχρόνιο όχι ποτέ, αν αυτό εννοείς, έχω κάνει μόνο κάποια ολιγόωρα σεμινάρια, αυτό κυρίως.

Ε: Έχετε παρατηρήσει εσείς ή έχετε αντιληφθεί, κάποιο είδος σχολικού εκφοβισμού στο σχολείο σας;

Σ: Εμείς επειδή μιλάμε για τόσο μικρά παιδιά, δεν μπορούμε να πούμε ότι έχουμε σχολικό εκφοβισμό με την έννοια αυτή που όρισα πριν, είναι πολύ μικρή η ηλικία για να πούμε ότι έχουμε. Εμείς πρόληψη κάνουμε στο νηπιαγωγείο. Δεν μπορώ δηλαδή να πω ότι υπάρχει bullying μέσα στο νηπιαγωγείο, γιατί η κατάσταση είναι πολύ ελεγχόμενη, η νηπιαγωγός με τα παιδιά είναι πολύ κοντά, δηλαδή αντιλαμβάνεσαι πολλά πράγματα, οπότε μπορείς να επέμβεις και να κόψεις. Όχι όμως με το bullying με αυτή την έννοια του προηγούμενου ορισμού.

Ε: Και εγώ μέσα από αυτά που έχω διαβάσει, μπορώ να πω ότι στο νηπιαγωγείο η μορφή του σχολικού εκφοβισμού περιορίζεται στις βρισιές στις κλωτσιές στο να χτυπάνε, αλλά δεν γίνεται συστηματικά.

Σ: Ναι, αλλά δεν μπορούμε να το πούμε αυτό bullying, εσκεμμένη ενέργεια για να προκαλέσω πόνο, με αυτή την έννοια που ορίσαμε ,αλλά προσπάθειες, όχι με απώτερο σκοπό να φτάσουν εκεί, επιθετικές συμπεριφορές που ίσως είναι πιο έντονες και αυτά, αλλά bullying όμως δεν μπορείς να το χαρακτηρίσεις, με την έννοια που ορίσαμε πριν, με στοχευμένη, απρόκλητη ενέργεια. Όχι, όχι αυτό, δεν μπορούμε να το πούμε.

Ε: Ωραία, σύμφωνα τώρα και με την εμπειρία σας η οποία είναι μεγάλη, θεωρείται πως σχετίζεται το φαινόμενο αυτό με το φύλο των μαθητών, δηλαδή υπάρχουν

διαφορές ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια ως προς την εκδήλωση ως προς τον τρόπο με τον οποίο εκδηλώνεται.

Σ: Νομίζω ότι τώρα τα πράγματα είναι, ίσα βάρκα ίσα πανιά, δεν θεωρώ ότι μπορείς να πεις ότι τα αγόρια είναι περισσότερο επιθετικά από τα κορίτσια, νομίζω ότι εκεί...

Ε: Και αυτό νομίζω οφείλεται επίσης και στα ερεθίσματα που εκτίθενται πλέον όλα τα παιδιά ανεξαρτήτου φύλου.

Σ: Όλα τα παιδιά, αυτό ακριβώς. Δηλαδή αν θα μπορούσαμε να δώσουμε ένα στοιχείο θα ήταν ότι τα κορίτσια πιο πολύ έχουν τη λεκτική βία, ενώ τα αγόρια είναι πιο.

Ε: Αυτό το δε σε έχω φίλη, δε σε κάνω παρέα.

Σ: Αυτό το δε σε έχω φίλη, δεν σε κάνω παρέα αν κάνεις εκείνο, αυτά τα πραγματάκια. Αυτά τα έχουν όμως περισσότερο τα κορίτσια, η λεκτική βία, ενώ η σωματική βία αναφέρεται πιο πολύ στα αγόρια.

Ε: Ωραία, μπορούμε να προχωρήσουμε τώρα, σχετικά με το ρόλο της οικογένειας, θεωρείται πως παίζει σημαντικό ρόλο στην εκδήλωση του φαινομένου;

Σ: Η παιδεία που παίρνει το παιδί, με ποιο τρόπο αντιδρώ στα διάφορα ερεθίσματα που έχω γύρω μου, είτε θύτης γίνομαι είτε θύμα.

Ε: Δηλαδή μπορεί να συμβάλλει στην πρόληψη αλλά μπορεί να συμβάλει και στην ένταση του φαινομένου;

Σ: Βεβαίως, η στάση των γονιών είναι το άλφα και το ωμέγα, και έπειτα όταν δεν το έχει αντιληφθεί και του το πει ο εκπαιδευτικός, είτε το παιδί το βλέπει ως θύμα, είτε ως θύτη, θα πρέπει και ο γονιός να αντιδράσει, γιατί αν δεν αντιδράσει και ο γονιός σύμφωνα με τις οδηγίες του εκπαιδευτικού, τότε θα έχουμε εξέλιξη.

Ε: Μάλιστα. Ε, η προσωπικότητα του παιδιού, τα προσωπικά του χαρακτηριστικά παίζουν ρόλο στην εμφάνιση τέτοιου είδους φαινομένων.

Σ: Ναι εντάξει, άλλος είναι εύστροφος, άλλος τα πιάνει πιο εύκολα, άλλος τα πιάνει πιο δύσκολα, άλλος εκδηλώνει μια συμπεριφορά, άλλος δεν την εκδηλώνει, είναι και θέμα χαρακτήρα.

Ε: Αυτό που εννοώ είναι ότι, αν θεωρείται πως τι φαινόμενο αυτό είναι θέμα μόνο κοινωνικών παραγόντων, κοινωνικών παραμέτρων ή συμβάλλουν και τα ατομικά χαρακτηριστικά του κάθε παιδιού;

Σ: Θεωρώ ότι εδώ, εγώ θεωρώ ότι είναι περισσότερο τα κοινωνικά χαρακτηριστικά, συμβάλλουν πιο πολύ, γιατί τα ερεθίσματα που παίρνει το παιδί, δεν είναι μονάχα και μέσα από την οικογένεια, είναι και μέσα από την τηλεόραση, μιμείται καταστάσεις ,αλλά εδώ είναι βέβαια και πάλι η οικογένεια, γιατί πόσο σε αφήνω να βλέπεις και τι σε αφήνω να βλέπεις ή πόσο και πώς σχολιάζουμε αυτό που βλέπουμε. Είναι πιο πολύ κοινωνικό νομίζω.

Ε: Ο ρόλος ο δικός σας, των εκπαιδευτικών στην πρόληψη του φαινομένου;

Σ: Μπορεί να κάνει πάρα πολλά πράγματα, πάρα πολλά πράγματα μπορεί να κάνει, ειδικά ας πούμε στα παιδιά της ηλικίας αυτής, με τα οποία ασχολούμαστε. Εε, ναι ναι, θεωρώ ότι είναι μια ηλικία που μπορείς να τους μάθεις πάρα πολλά πράγματα, ώστε ούτε θύτες να γίνουν ούτε θύματα. Γιατί μπορεί ο εκπαιδευτικός να επέμβει, αν μπορεί δηλαδή, εντάξει να προσπαθήσει τουλάχιστον, να επέμβει και στην οικογένεια για αυτό. Εμείς εδώ προχθές είχαμε ένα τέτοιο περιστατικό, όχι όμως bullying έτσι, απλά ένα περιστατικό, που αν το αφήσει να εξελιχθεί, θα εξελιχθεί σε κάτι τέτοιο. Ήταν για ένα παιδάκι που ήταν θύμα, έτσι, εξήγησα στην μαμά ότι όταν δεν του αρέσει κάτι θα γυρνάει και θα το λέει, όχι δεν μου αρέσει, μην μου τι κάνεις και η μαμά άκουγε έτσι πολύ καλά αυτά που λέγαμε και καταλάβαινε τι ήθελα να της πω, οπότε το πρόβλημα λύθηκε, σήμερα και τον άλλο τον αντιμετώπισα έτσι, και ο άλλος φοβήθηκε και έκανε πίσω και το παιδί ενίσχυσε την προσωπικότητά του, δεν θέλω και το είπε και άγρια και το άλλο σταμάτησε.

Ε: Οπότε μου λέτε έχει και αποτέλεσμα;

Σ: Έχει και αποτέλεσμα, ναι, δηλαδή αν επέμβει και το σπίτι έχει άμεσο αποτέλεσμα, δεν αφήνει τη θυματοποίηση.

Ε: Και μία τελευταία ερώτηση, γιατί και εμείς κατά τη διάρκεια των σπουδών μας θεωρούμε πάρα πολύ σημαντικό και το ρόλο της λογοτεχνίας, εννοώ τα διάφορα παραμύθια, οι ιστορίες που μπορούμε να διαβάσουμε στο παιδί. Υπάρχουν κατάλληλα παιδικά λογοτεχνήματα που μπορούν να βοηθήσουν κυρίως στην ευαισθητοποίηση σχετικά με το θέμα; Εσείς έχετε δουλέψει κάτι παρόμοιο στην τάξη;

Ε: Λοιπόν εμείς εδώ σαν σχολείο έχουμε τρία χρόνια, δεν είναι λογοτεχνία αυτό που κάνουμε, είναι πρόγραμμα, νομίζω ότι η λογοτεχνία δεν κάνει κάτι, είναι ένα ευκαιριακό, ένα έτσι, το οποίο δεν του δίνει κανένας σημασία, το διαβάζουμε μια φορά και ένα καιρό και πέρασαν αυτοί καλά και εμείς καλύτερα και τελειώνει η ιστορία. Εμείς λοιπόν, εδώ κάνουμε τα βήματα για τη ζωή, τα οποία είναι το πιο καλό, το πιο σοβαρό, το πιο οργανωμένο δεν ξέρω, δέκα με τόνο βαθμολογείται αυτό το έργο, το κάνουμε τρίτη χρονιά φέτος με αποτελέσματα στα παιδιά, τους μαθαίνει να μην είναι θύτες, να μην είναι θύματα, να μην είναι θεατές, να μην επικροτούν καταστάσεις, εκπαιδεύονται βέβαια σ' αυτό, αποκτούν κριτήριο, ευαισθητοποιούνται, ευαισθητοποιούνται και οι γονείς γιατί ενημερώνονται για το τι κάνουμε στο σχολείο, οπότε νομίζω ότι όλοι μαζί κάνουμε μια σωστή δουλειά.

Ε: Περιλαμβάνει και τους γονείς το πρόγραμμα αυτό;

Σ: Περιλαμβάνει και τους γονείς, είναι όλοι εμπλεκόμενοι, γιατί αν αφήσεις τους γονείς απ' έξω τα αποτελέσματα πάλι θα είναι αναμφίβολα. Αλλά από τη στιγμή που έχουμε και τους γονείς οι οποίοι συνεργάζονται κατά 99,9 % κάθε φορά έτσι. Νομίζω ότι είναι ότι καλύτερο μπορούμε να κάνουμε για την πρόληψη.

Ε: Ωραία. Σας ευχαριστώ πάρα πολύ!

Σ: Εντάξεις Να 'σαι καλά.

Συνέντευξη 2 (Σ2)

Σ: Συνεντευξιαζόμενος

E: Ερευνήτρια

E: Αρχικά θα ήθελα να μου πείτε πόσα χρόνια δουλεύετε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση;

Σ: 15.

E: Τι σπουδές έχετε κάνει;

Σ: Έχω τελειώσει το πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, τεταρτοετής φοίτησης.

E: Και η ειδικότητά σας;

Σ: Νηπιαγωγός.

E: Γνωρίζετε το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού;

Σ: Ναι το γνωρίζω και έχουμε κάνει και κάποια σχετική εργασία, εμείς οι εκπαιδευτικοί, με δική μας πρωτοβουλία στο διαδίκτυο, για να μπορούν να γραφτούν και να συμμετέχουν όσο περισσότεροι θέλουν.

E: Μπορείτε να μου πείτε τι ορίζετε εσείς ως σχολικό εκφοβισμό;

Σ: Τώρα ακριβώς δεν μπορώ να πω, δεν το θυμάμαι, είναι περίπου η μορφή βίας που εξασκεί κάποιος σε κάποιον άλλο, λεκτική, ψυχολογική, σωματική, συναισθηματική όλα αυτά, μπορεί να είναι ενήλικος ή παιδί.

E: Έχετε λάβει κάποια επιμόρφωση σχετική με το θέμα στα τόσα χρόνια εμπειρίας που έχετε;

Σ: Όχι δεν μας έχουν κάνει κάτι σχετικό, μόνο αυτό στο διαδίκτυο που σου είπα που ήταν δική μας πρωτοβουλία και συμμετείχαμε εθελοντικά.

E: Εσείς έχετε παρατηρήσει, έχετε αντιληφθεί ή έχετε ακούσει από κάποιο συνάδελφό σας κάποιο φαινόμενο σχολικού εκφοβισμού;

Σ: Ναι πολλές φορές, πολλές περιπτώσεις.

Ε: Υπήρξατε μάρτυρα εσείς ποτέ;

Σ: Στο νηπιαγωγείο εδώ συγκεκριμένα εγώ προσωπικά δεν έχω δει τόσα χρόνια που δουλεύω, δηλαδή μπορεί να είναι κάτι ήπιο, μπορεί να μην είναι ακριβώς bullying, τώρα το άλλο όταν του λέει δεν σε έχω φίλο και τον κάνει και κλαίει και δεν τον παίζουνε, ενδεχομένως και αυτό θα μπορούσε, δηλαδή κάτι τέτοια περιστατικά και στη σωματική βία είναι ξέρεις μερικές φορές που τσακώνονται τα παιδιά όταν κάποιο παιδί είναι πιο βίαιο, πέρυσι είχαμε ένα που κλωτσούσε αλλά πιστεύω ήταν και ο χαρακτήρας του παιδιού ήτανε όλη τη χρονιά έτσι, δηλαδή προσπαθούσαμε σιγά σιγά να το βάλουμε σε μια τάξη, να μην χτυπάει να μην κάνει κακό στους άλλους, αλλά το έκανε έτσι αβίαστα από μόνος του, χωρίς να του έχει κάνει κάτι κάποιος προσωπικά, το έκανε παντού, δεν ξέρω αν αυτό μπορείς να το πεις bullying.

Ε: Θεωρείται πως υπάρχουν διαφορές εκδήλωσης ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια; Τα κορίτσια δηλαδή κάνουν άλλου είδους εκφοβισμό και άλλο τα αγόρια;

Ε: Νομίζω ναι σαφώς υπάρχουν διαφορές, γιατί σε όλα διαφέρουνε και στο παιχνίδι τους και στη συμπεριφορά τους, μπορεί το αγόρι ας πούμε να είναι πιο άμεσο, δηλαδή στο λέω στα ίσια ή σε βρίζω ή σε κλωτσάω και σου μιλάω άσχημα για τη μαμά σου για το σπίτι σου, ενώ τα κορίτσια μπορεί να το κάνουν πιο ύπουλα να το πω, πιο έμμεσα, πλαγίως, δηλαδή δεν το λέω σε σένα, το λέω στον άλλο και στον άλλο και εμείς όλοι μαζί δεν σε έχουμε φίλο ή δεν σε παίζουμε ή λέω στον άλλο χτύπα τον, γιατί μου έχει τύχει πολλές φορές έχω ακούσει παιδάκι που να λέει, του λέω γιατί το χτύπησες το κοριτσάκι, γιατί μου το είπε η τάδε, λειτουργούνε δηλαδή πιο έμμεσα.

Σ: Και σε αυτή την περίπτωση θύματα είναι και τα δυο παιδιά; Και αυτό που υφίσταται την βία και αυτό που αναγκάστηκε να το κάνει;

Σ: Ναι, γιατί αυτό έχει υποστεί κάποια ψυχολογική πίεση, μπορεί να είναι κάποιος αδύναμος χαρακτήρας που ο άλλος τον χειρίζεται, είναι πιο χειριστικός και για να φανεί άξιος και ικανός και να τον δεχτεί η υπόλοιπη παρέα παίζει το ρόλο του θύτη οπότε και αυτός και το θέμα είναι ότι η πράξη υφίσταται άσχετα αν έγινε έτσι ή αλλιώς, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο.

Ε: Ο ρόλος της οικογένειας ποιος είναι; Σχετίζεται με το φαινόμενο;

Σ: Πιστεύω ότι πρέπει όλες οι οικογένειες να αφυπνιστούνε γιατί το φαινόμενο αρχίζει και παίρνει μεγάλες διαστάσεις, δεν ξέρω παλιά ήταν διαφορετικά τα πράγματα, δεν υπήρχε τόση ενημέρωση, δεν έβγαιναν προς τα έξω, όπως και στην κακοποίηση στο σπίτι, σπάνια το θύμα θα βγει να πει με κακοποιεί ο άνδρας μου ή οτιδήποτε άλλο, ακόμη και ένας βιασμός, σπάνια εκδηλώνεται το φαινόμενο να πάω να τον καταγγείλω, γιατί το θύμα φοβάται, δεν είναι ότι μόνο υφίσταται την σωματική βία, μπορεί να υποστεί και ψυχολογική και συναισθηματική απλά δεν υπήρχε ενημέρωση, τώρα με τις διαστάσεις που έχει πάρει το φαινόμενο αρχίζουν και ασχολούνται πολύ, έχουν μπει κάποια επιστημονικά και θεωρητικά πλαίσια, οπότε καταλαβαίνεις και ξεχωρίζεις κάποια πράγματα, τη βία ας πούμε από το bullying ή από μια άλλη συμπεριφορά παίζουμε τυχαία ξύλο και την άλλη συμπεριφορά που σε χτυπάω επανειλημμένως και σου προκαλώ πόνο, το διαδίκτυο παίζει μεγάλο ρόλο, αρχίζουν και ενημερώνονται, παλιά τι είχανε ο κόσμος και πολύ καλά γίνεται γιατί πρέπει να αφυπνιστούν οι οικογένειες όπως είπα γιατί αυτό που δεν θέλουμε να μας κάνουν δεν πρέπει να το κάνουμε και εμείς. Η οικογένεια είναι ο λίθος, είναι το πρότυπο του παιδιού, εκεί μέσα ζει, μεγαλώνει και πρέπει να ακολουθεί συμπεριφορές, όπως μπορείς δηλαδή να προστατέψεις τα παιδιά σου, να τα ενημερώνεις να τους μιλάς συνέχεια να είσαι πάντα κοντά τους όχι μόνο για το σχολικό εκφοβισμό, από το πιο μικρό στο πιο μεγάλο.

Ε: Τώρα σε ότι αφορά την εκδήλωση του φαινομένου από τα παιδιά, οι κοινωνικοί παράγοντες που επιδρούν πάνω στο παιδί είναι πολύ σημαντικοί, τα ατομικά χαρακτηριστικά του κάθε παιδιού θεωρείται πως παίζουν ρόλο;

Σ: Δεν ξέρω γλυκιά μου, αν είναι εκ γενετής, νομίζω ότι βγαίνει στην πορεία παίζουν πολύ μεγάλο ρόλο και οι συναναστροφές με τις παρέες τους, το κοινωνικό του περιβάλλον, δηλαδή ένα παιδί που έχει ένα βίαιο πατέρα δεν θα εκδηλώσει βίαιη συμπεριφορά; Απ' ότι έχω διαβάσει δηλαδή οι σύζυγοι που κακοποιούν τα παιδιά τους, τα παιδιά τους κακοποιούν τις γυναίκες τους, δηλαδή έχει ένα πρότυπο συμπεριφοράς το παιδί, μπορεί να μην γεννήθηκε το παιδί βίαιο αλλά βιώνοντας την κατάσταση σ' ένα σπίτι θα εκδηλώσει κάποια βία στη ζωή του, όσο και αν έχει όλες τις καλές προθέσεις να μην το κάνει του βγαίνει ενστικτωδώς αλλά μπορεί και να εξελιχθεί σαν βίαιο, δηλαδή μπορεί να είναι το παιδί μια χαρά και πράο και ήρεμο και

στο σχολείο με τις παρέες να μπλέξει να θέλει να γίνει αρεστός και να εκδηλώσει μια τέτοια συμπεριφορά από ζήλεια, από φθόνο, από διάφορα, από πίεση των άλλων που του ασκούν αυτοί, ή όταν είναι ο ίδιος, γιατί όταν ένα παιδί έχει υποστεί και αυτό μια ψυχολογική πίεση θα το κάνει θα το εξελίξει και πόσο μάλλον αργότερα στο σχολικό περιβάλλον αργότερα μπορεί να φτάσει και σε ακραία πράγματα.

Ε: Και πόσο μάλλον σε μια εποχή όπου τα ερεθίσματα που δέχονται τα παιδιά είναι πολλά και ακραία πολλές φορές.

Σ: Είναι πάντα βίαια, και τα παιχνίδια που βλέπεις που παίζουνε όλα υμνούν τη βία, το αίμα, τα βλέπεις και στο παιχνίδι τους τα παιδιά, με τα όπλα, τέτοια οπτικά ερεθίσματα έχουν, κακώς βέβαια που τα αφήνουν και οι γονείς και έρχονται σε επαφή με τέτοια ακούσματα και τέτοια θεάματα.

Ε: Ο ρόλος των εκπαιδευτικών και του σχολείου στην πρόληψη και την αντιμετώπιση του φαινομένου ποιος είναι; Μπορεί να βοηθήσει;

Σ: Πιστεύω ότι ο ρόλος του σχολείου είναι ενεργός και θα πρέπει να είναι ενεργός, να εντοπίζει τέτοια χαρακτηριστικά και να προσπαθεί να τα φέρει σε ύφεση, σε συνεννόηση ας πούμε με τους γονείς ή όταν είναι κάτι πολύ ακραίο πρέπει να έχει και επαφή και με ανώτερα, με την πρωτοβάθμια, όπως είναι στο γυμνάσιο, μπορεί να είναι λίγο πιο έντονα τα προβλήματα να έχουν συνεννόηση και με μια βαθμίδα παραπάνω, με κάποιους ειδικούς, δηλαδή και εμείς μπορεί να μας τύχει κάποιο περιστατικό και να μην ξέρουμε ακριβώς πώς να το χειριστούμε, πρέπει να το ψάξουμε να ρωτήσουμε να μάθουμε, να μας ενημερώσουν πως αντιμετωπίζεται, από ποια πλευρά θα προσεγγίσουμε το παιδί, ψυχολογικά, είναι ευαίσθητα πράγματα αυτά και ευαίσθητα είναι και για τον άλλο το θύτη, αλλά εντάξει ευτυχώς κάτι ακραίο δεν μας έχει τύχει, δηλαδή να μην μπορούμε να το διαχειριστούμε εμείς εδώ στο σχολείο, πάντως θα θέλαμε περισσότερη ενημέρωση, μας έχουν κάνει έτσι κάτι πολύ απλό, που να μπούμε εκεί στη φόρμα αυτή στο λογισμικό να διαβάσουμε και να απαντήσουμε κάτι ερωτήσεις, δεν υπάρχουν έρευνες, βιβλιογραφία, σε άλλες χώρες είναι έτη φωτός μπροστά από μας τώρα, σε όλα και σε αυτό το θέμα και τώρα τα φαινόμενα αυτά τα ακούμε και στην τηλεόραση συνέχεια.

Ε: Δεν έχουμε δώσει την πέπουσα προσοχή.

Σ: Την πέπουσα προσοχή όπως το είπες και την ευαισθησία να τα αγγίζουμε.

Ε: Και πιστεύω πως είναι πολύ συγκλονιστικό να συμβεί σε ένα παιδί κάτι τέτοιο στην παιδική του ηλικία και λέμε θα του μιλήσουμε λίγο, δεν θα ξαναγίνει και λύθηκε το θέμα.

Σ: Ναι γιατί τα παιδιά, η ψυχούλα τους τώρα πληγώνεται, είναι βιώματα που τα κουβαλάν σε όλη τους τη ζωή.

Ε: Και είναι και πολύ μικρά σε αυτή την ηλικία και είναι μία ηλικία, που παγιώνονται αντιλήψεις, συμπεριφορές.

Σ: Ε, βέβαια και χτίζουν το μελλοντικό τους χαρακτήρα που θα συνεχίσουν τη ζωή τους, υπάρχει μια ελλιπής ενημέρωση, εγώ πιστεύω θα έπρεπε να μας ενημερώσουν πολύ καλά, να ενημερωθούν αυτοί πρώτα και να ξέρουμε που βαδίζουμε, γιατί τώρα βαδίζεις στα τυφλά, βαδίζεις με την καλή θέληση του εκπαιδευτικού που θέλει να ασχοληθεί λίγο παραπάνω με ένα θέμα, γιατί υπάρχουν και τέτοια φαινόμενα όπου ο εκπαιδευτικός το προσπερνάει, το αγνοεί, δεν του δίνει την πρέπουσα σημασία, για να μην γιγαντώνονται πράγματα, ότι γίνεται και η παραπάνω ενημέρωση για καλό είναι όχι για κακό και με τις διαστάσεις που έχει πάρει το φαινόμενο και τόσα που ακούμε στην τηλεόραση συνέχεια και για παιδιά όχι μόνο νήπια, για παιδιά μεγάλα που εκεί μπορεί να γίνουν και πιο άσχημα πράγματα.

Ε: Και μια τελευταία ερώτηση. Φαντάζομαι και από αυτά που γνωρίζουμε από τη διάρκεια των σπουδών μας πως η λογοτεχνία χρησιμοποιείται συχνά. Γνωρίζετε αν υπάρχουν ή έχετε χρησιμοποιήσει και εσείς κάποια παιδικά λογοτεχνικά έργα κατάλληλα για την ευαισθητοποίηση των παιδιών σχετικά με το θέμα του σχολικού εκφοβισμού;

Σ: Πιστεύω ότι με τη λογοτεχνία όπως και με το παραμύθι, το παραμύθι δεν είναι μόνο ένα ανάγνωσμα, είναι κάτι που θα σου προξενήσει και ερωτήματα, κάποιες λύσεις, είναι και πιο οικείο στα παιδιά δηλαδή ένα που να μου έρχεται τώρα στο μυαλό είναι το ζωντανό ρομπότ, που είναι από μια συγγραφέα δεν την θυμάμαι τώρα ακριβώς, είχε έρθει να μας κάνει την παρουσίαση και μιλάει με πολύ ωραίο τρόπο για ένα παιδάκι που ήταν σε αναπηρικό καροτσάκι, ήταν ένα παιδάκι με ειδικές ανάγκες και το πώς προσέγγιζε το θέμα ώστε τα παιδιά να αποδεχτούν το διαφορετικό να μην το κοροϊδέψουν ούτε να το λυπηθούν, απλώς να το αποδεχτούν και να συνυπάρξουν μαζί του, όπως όταν διαβάζουμε ρε παιδί μου, διαβάζουμε για ευχαρίστηση, έτσι και με τα παιδιά μέσα από τη λογοτεχνία, ένα παραμύθι, τη δραματοποίηση ή παιχνίδια ρόλων μπορούμε να περάσουμε και εμείς πράγματα, πόσο μάλλον ένα βιβλίο με ωραία εικονογράφηση που το παιδί θα του αρέσει πολύ, σου λέω το

ζωντανό ρομπότ τους έκανε πάρα πολύ μεγάλη εντύπωση γιατί υπάρχουν και ανάπηροι ανάμεσά μας, δεν είμαστε χώρα που είμαστε όλοι υγιείς και όμορφοι και καλοί και σου μιλάω και από προσωπική πείρα γιατί και εγώ είχα πρόβλημα υγείας και από μικρή άκουγα διάφορα στην Αγριά , το καημένο μεταγγίζεται και κάνει και ράνει δηλαδή έλεος πια με το ρατσισμό και αυτό το bullying , όχι μόνο στο σχολείο αλλά και στους ανάπηρους, δηλαδή και εγώ είχα δεχθεί συναισθηματικό bullying μικρή, η απόρριψη που νιώθεις από τους άλλους είναι πολύ σημαντικό , άσχετα αν εγώ είχα τη δύναμη και τους έγγραφα, έλεγα δεν με ενδιαφέρει , αλλά το ζωντανό ρομπότ πάρα πολύ ωραίο, πέρασε το μήνυμα της διαφορετικότητας , η λογοτεχνία δηλαδή μπορεί να βοηθήσει πάρα πολύ, είμαι υπέρ , αρκεί να βρεθούν τέτοια αναγνώσματα, να ενδιαφερθούν και να τα γράψουν.

Ε: Ωραία σας ευχαριστώ πολύ.

Σ: Τίποτα γλυκιά μου, καλή επιτυχία

Συνέντευξη 3 (Σ3)

Σ: Συνεντευξιαζόμενος

Ε: Ερευνήτρια

Ε: Αυτά τα αρχικά. Πόσα χρόνια έχετε εμπειρία;

Σ: 16 χρόνια.

Ε: Και τι σπουδές έχετε κάνεις;

Σ: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, το τμήμα των νηπιαγωγών.

Ε: Η ειδικότητά σας;

Σ: Νηπιαγωγός.

Ε: Τώρα, το φαινόμενο το γνωρίζετε του σχολικού εκφοβισμού; Φαντάζομαι πως ναι. Μπορείτε να δώσετε ένα ορισμό γι' αυτό;

Σ: Μια επιθετική συμπεριφορά, είτε λεκτική, είτε ψυχολογική, σωματική, κοινωνική επαναλαμβανόμενη. Συνήθως όχι από έναν, από περισσότερα άτομα προς ένα.

Ε: Έχετε πολλά χρόνια εμπειρία! Έχετε λάβει κάποια επιμόρφωση, κάποιο σεμινάριο σχετικό με το θέμα;

Σ: Ναι, είμαστε στο δίκτυο για το bullying. Έχει γίνει ένα δίκτυο ας πούμε, στο οποίο έγιναν κάποιες επιμορφώσεις, κάναμε ένα σεμινάριο ηλεκτρονικό, με κάποιες ερωτήσεις και κάποια σενάρια που μας δόθηκαν, αυτό εντάζει μόρρεσα και το παρακολούθησα και εντάζει και μια δυο συναντήσεις που μας κάνανε.

Ε: Έχετε αντιληφθεί ποτέ, έχετε παρατηρήσει κάποιο φαινόμενο τέτοιου είδους στις τάξεις σας;

Σ: Εμείς εδώ επειδή είναι οι ηλικίες μας μικρές, δεν έχουμε τόσο έντονα περιστατικά ας πούμε, που να πεις αυτό είναι bullying, βέβαια έχουμε λίγο πιο ελαφριά λεκτική περισσότερο θα έλεγα.

E: Αυτό παρατηρείται περισσότερο στην προσχολική ηλικία;

Σ: Του τύπου αυτού, δεν σε έχω φίλη ή δεν θα σε έχω φίλο αν δεν κάνεις εκείνο, που πάλι είναι έτσι όντως πιο δυνατά παιδάκια πιο, που διεκδικούν έτσι λίγο περισσότερο και απευθύνονται στους πιο αδύναμους, στα πιο ήσυχα παιδιά, με κάποιο τύπου όφελος, ακόμη και για φαγητό που λέει ο λόγος, δηλαδή δώσε μου το κουλουράκι αλλιώς δεν θα σε έχω φίλο ή δεν θα σε παίξω στο διάλειμμα, αυτό το βλέπουμε αρκετά συχνά στις τάξεις μας. Η επιθετικότητα δηλαδή υπάρχει αλλά δεν είναι bullying, δεν είναι τόσο επαναλαμβανόμενη.

E: Ναι, γιατί ένα από τα χαρακτηριστικά του σχολικού εκφοβισμού είναι η επανάληψη.

Σ: Δηλαδή εκείνη την ώρα με εκνεύρισες, με θύμωσες, μου χάλασες το παιχνίδι, σου δίνω μια κλωτσιά ή σου πετάω κάτι, ένα αντικείμενο, αλλά δεν είναι αυτό, δεν είναι το απαναλαμβανόμενο και από ένα παιδί στα ίδια, οπότε να πεις ότι αυτοί έχουν κάποιο θεματάκι με εκείνο το παιδί συγκεκριμένα και ακολουθείται κάτι, μια διαδοχή.

E: Εντοπίζεται εσείς κάποιες διαφορές στην εκδήλωση ανάμεσα σε αγόρια και σε κορίτσια;

Σ: Τα αγόρια βγάζουν πιο πολύ τη σωματική βία, με λίγο με κάποια σπρωξίδια, ανεβάζουν τον τόνο της φωνή τους πιο εύκολα, αλλά και με το σώμα τους, ενώ τα κορίτσια είναι περισσότερο αυτό, δεν σε έχω φίλη, δεν θα σου ξαναμιλήσω, δεν θα σε παίξω, είναι καθαρά η λεκτική βία, που βασικά εντάζει είναι το ψυχολογικό.

E: Ο ρόλος της οικογένειας στο φαινόμενο; Θεωρείται πως μπορεί να παίζει καθοριστικό ρόλο στην αύξηση του φαινομένου ή στην καταστολή τους;

Σ: Ναι, εντάζει γιατί είναι πολύ σημαντική. Η οικογένεια πρέπει οπωσδήποτε τα παιδιά να τα δώσει ένα πρότυπο αυτοπεποίθησης, έτσι όλα τα παιδάκια να έρθουν από την οικογένεια γνωρίζοντας ποια είναι, να έχουν καλή αυτοεικόνα για τον εαυτό τους, ακόμα και αν υπάρχουν κάποιες διαφορές, κάποιες ιδιαιτερότητες θα πρέπει οι γονείς να μην τις τονίσουν αρνητικά αλλά να τις τονίσουν θετικά, ώστε το παιδί να έχει καλή αυτοεκτίμηση για τον εαυτό του, για να μπορεί να σταθεί οπουδήποτε, γιατί θα συναντήσει πολλά και διαφορετικά, εφόσον έρχεται σ' ένα ανοιχτό περιβάλλον,

συγκριτικά με την οικογένεια. Επίσης, μια σχέση ενδεχομένως σεβασμού, να μάθουν αυτό, σέβομαι τον άλλο σέβομαι τις διαφορές, ένα πρότυπο τέτοιο, ότι ανάμεσα στις ανθρώπινες σχέσεις υπάρχει ο σεβασμός και να έχουν αυτή την αίσθηση, ότι εφόσον εγώ πονάω και ο άλλος θα πονέσει αν κάνω κάτι και όχι κάτι και καλά... Εντάξει υπάρχουν κάποια παιδιά που το έχουμε αντιληφθεί και εμείς ότι είναι βίαια γιατί είναι και στο σπίτι οι γονείς λίγο πιο απότομοι, πιο καθοδηγητικοί, μην κάνεις εκείνο και εκείνο γιατί δεν είναι καλό, αλλά πρέπει περισσότερο να το προσπαθήσουν κάπως αλλιώς στη σχέση, ότι πρέπει να σέβομαι, να με σέβονται, διεκδικώ αλλά ξέρω και να υποχωρώ. Αυτά οι γονείς πρέπει να τα τονίσουν λίγο στα παιδιά τους και όχι ιδίως με τα αγόρια οι γονείς το έχουν, εσύ είσαι ο άντρας, εσύ είσαι ο λεβέντης, μπορείς να χτυπάς, χτύπα τον και κάνε, το τονίζουν αυτό, ιδίως οι μπαμπάδες στα αγόρια το έχουν λιγάκι, οπότε για αυτό βγαίνει και στα αγόρια πιο έντονα σε εμάς σε αυτή την ηλικία. Και μετά εντάξει οι γονείς να ακούν, υποθέτω να είναι κοντά στο παιδί, έτσι να μην είναι απλά είμαι η εξουσία ο γονιός, όπως και εμείς δηλαδή, να μην είμαστε η εξουσία, να είμαστε κοντά για να μπορούμε να τους ακούμε και να βλέπουμε να παρατηρούμε καταστάσεις που μπορεί να γίνονται για να προλάβουμε.

Ε: Η προσωπικότητα του παιδιού θεωρείται πως συνδέεται με την εκδήλωση του φαινομένου, εννοώ τα προσωπικά χαρακτηριστικά γιατί πολύ μεγάλο ρόλο παίζουν και οι κοινωνικές επιρροές που δέχεται. Το περιβάλλον τα ερεθίσματα.

Σ: Ε, ναι είναι ας πούμε κάποια παιδιά που μπορεί να βγάζουν κάποια επιθετικότητα παραπάνω.

Ε: Υπάρχουν δηλαδή παιδιά που έχουνε όντως τέτοια χαρακτηριστικά, που για την ηλικία αυτή θα μπορούσαμε να τα πούμε λίγο πιο ζωηρά.

Σ: Ναι, ναι μια ζωηράδα.

Ε: Μια πιο έντονη αίσθηση ότι εγώ είμαι ο αρχηγός;

Σ: Έτσι ναι, που θέλουν να περνάει ο λόγος τους λιγάκι, γιατί νομίζουν ότι έχουν τις καλές ιδέες και τέτοια, Ε, αυτά πάνε λίγο στα πιο αδύναμα παιδάκια. Και σωματικά αδύναμα, έτσι μικρόσωμα, αλλά και τα παιδάκια που είναι καλόβουλα εκεί πηγαίνουν και κάνουν διάφορα, θα κάνουν εκείνο κα εκείνο και τους καθορίζουν τους ρόλους τους και τι θα κάνει και ανάλογα συμπεριφέρονται σε ότι ακούσουν, διαλέγουν που θα παν. Τώρα δεν είναι και του δικού μου του τμήματος για να στο αναφέρω αυτό,

αλλά το έχω δει από το άλλο τμήμα έτσι που υπάρχει ένα παιδάκι που έχει λίγο πιο έντονη την επιθετικότητα, πάει εκεί που τον παίρνει, εκεί που δεν τον παίρνει δεν τολμάει να πάει. Υπάρχουν και κάποιοι άλλοι που είναι εξίσου ζωηροί και έχουν έτσι μια τάση αρχηγίας, εκεί δεν τολμάει. Δεν έχει κάνει ποτέ χειρονομία, ποτέ επίθεση, ενώ εκεί που τον σηκώνει τα πάντα.

Ε: Άρα δεν είναι αυθόρμητο όλο αυτό; Είναι δουλεμένο και ξέρω που θα το επιβάλλω και σε ποιον θα απευθυνθώ.

Σ: Ναι, ναι.

Ε: Καταλαβαίνω τι λέτε. Ο ρόλος των εκπαιδευτικών και του σχολείου στην πρόληψη του φαινομένου;

Σ: Εμείς αυτό που κάνουμε είναι να τα τονώσουμε τα παιδιά και αυτό που τους λέμε είναι ότι αυτό που σε ενοχλεί πρέπει να μάθεις να το δείχνεις. Αν κάποιο παιδί σ' ενοχλεί με οποιονδήποτε τρόπο, είτε σωματικά είτε λεκτικά, ότι πρέπει να το δείξεις και χρησιμοποιούμε διάφορες φράσεις και το κάνουμε και με παιχνίδια ρόλων, παίζουμε έτσι, όχι συμβουλευτικά, ότι πρέπει να κάνεις εκείνο και μην τον αφήνεις τον άλλο να σε πειράζει, αλλά μέσα από παιχνίδια ρόλων να μάθουν κάποιες φράσεις κλειδιά, να τις χρησιμοποιούν για να αποφεύγουν τέτοιες καταστάσεις, ας πούμε κοίταξε τον στα μάτια, ύψωσε τη φωνή σου, πες αυτό που νιώθεις, δεν θέλω να με πειράξεις, δεν θέλω να με ξαναπείς έτσι ή δεν με νοιάζει που δεν με θες εσύ, προσπαθούμε δηλαδή περισσότερο να πάμε από την μεριά του θύματος, εκεί ν τονώσουμε αυτό, γιατί το άλλο είναι και λίγο εντάξει, γιατί όποιος κάνει bullying υποτίθεται υπάρχει μια μη φυσιολογική ας το πούμε συμπεριφορά, μπορεί να έχει χίλια δυο, οπότε πάμε εμείς από την πλευρά του θύματος να τους τονώσουμε. Και με την φωνή να το βγάλουν και σωματικά να μπορέσουν να το δείξουν.

Ε: Και μια τελευταία ερώτηση. Σχετικά με τη λογοτεχνία, τα παιδικά λογοτεχνήματα. Χρησιμοποιούνται κατά κόρον σε αυτές τις ηλικίες, γιατί είναι και πιο οικείο στα παιδιά. Έχετε χρησιμοποιήσει ποτέ ή γνωρίζετε κάποια λογοτεχνήματα τέτοιου περιεχομένου που θα μπορούσαν να ευαισθητοποιήσουν τα παιδιά απέναντι σε ένα τέτοιο θέμα;

Σ: Ναι, γιατί ακολουθούμε και ένα πρόγραμμα, τα βήματα για τη ζωή, που εκεί έχει μια συγκεκριμένη βιβλιογραφία και την χρησιμοποιούμε δηλαδή έτσι για να αποφύγουμε...

Ε: Είναι ένας τρόπος δηλαδή αρκετά αποτελεσματικός;

Σ: Ναι, γιατί το παιδί αν αρχίσεις αυτό τις συμβουλές και τις νουθεσίες και δεν έπρεπε να το κάνεις αυτό και το στήνεις στον τοίχο, μαρμαρώνει αυτό κατά κάποιο τρόπο, γιατί εμείς χρησιμοποιούμε την εξουσία μας να το κάνουμε αυτό, οπότε δεν καταλαβαίνει και κάτι, ενώ μέσα από τη λογοτεχνία, που θα δραματοποιήσουν τους ρόλους, που θα μπουν και στους δυο ρόλους, θα γίνω και το θύμα θα γίνω και ο θύτης, θα τα παίζουν όλα, θα περάσει κάπως αλλιώς και χωρίς να εμβαθύνουμε πολύ, δεν τον πιάνουμε και να μην τον αφήσουμε, το αφήνουμε να περάσει έτσι χωρίς δηλαδή να το υπερτονίσουμε το γεγονός ή κάτι που μπορεί να συμβαίνει, το αφήνουμε να περάσει λίγο πιο ήρεμα και πιο ήπια, και ξανά όποτε μας δίνεται μια ευκαιρία, αλλά όχι μια ευκαιρία όταν συμβεί κάποιο αντίστοιχο περιστατικό, γιατί πάλι θα το τονίσουμε, σε κάποια άσχετη στιγμή ενδεχομένως, επαναφέρουμε τα βιβλία και το ξαναδουλεύουμε.

Ε: Εντάξει αυτά ήτανε, σας ευχαριστώ πολύ!

Σ: Τίποτα, καλή συνέχεια

Συνέντευξη 4 (Σ4)

Σ: Συνεντευξιαζόμενος

Ε: Ερευνήτρια

Ε: Αρχικά θέλω να μου πείτε πόσα χρόνια δουλεύετε; Πόσα χρόνια είστε νηπιαγωγός;

Σ: 19 φέτος.

Ε: Και τι σπουδές έχετε κάνει;

Σ: Έχω αποφοιτήσει από το πανεπιστήμιο Πατρών.

Ε: Και η ειδικότητά σας;

Σ: Νηπιαγωγός.

Ε: Αρχικά θα ήθελα να μου πείτε αν γνωρίζετε το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού;

Σ: Ναι γιατί έχουμε κάνει, μας έχουνε κάνει αρκετές ημερίδες και σεμινάρια και κάποια στιγμή μάλιστα.....(διακοπή από παιδιά)

Ε: Είχαμε μείνει στο αν γνωρίζετε για το φαινόμενο, αν μπορείτε να ορίσετε το φαινόμενο.

Σ: Ναι, ναι γιατί μας έχουν κάνει και μια, μάλλον σαν σχολείο, όλα τα σχολεία έπρεπε να δηλώσουμε κάποια άτομα τα οποία θα είναι υπεύθυνα για τη σχολική επίθεση, για το σχολικό εκφοβισμό, σε μία πλατφόρμα που έχει φτιάξει το υπουργείο και κάποια στιγμή κάναμε και κάποια ηλεκτρονικά σεμινάρια, οπότε εκεί πέρα υπήρχαν πολύ περισσότερες πληροφορίες, οπότε έχουμε ενημερωθεί ως προς αυτό.

Εε, τι ορίζουμε ως σχολικό εκφοβισμό! Σχολικός εκφοβισμός δεν είναι, δεν μπορούμε να ορίσουμε ένα, μάλλον έχει πολλές μορφές, είναι ο λεκτικός, είναι ο σωματικός εκφοβισμός, αλλά εδώ στο νηπιαγωγείο δεν μπορούμε... (διακοπή από παιδιά). Εδώ στο νηπιαγωγείο, λοιπόν, από ότι παρατήρησα μια μέρα και σε μια ημερίδα στο πανεπιστήμιο δεν έχουν γίνει έρευνες για το σχολικό εκφοβισμό, ναι ναι δεν έχουνε γίνει, βέβαια είναι αλήθεια ότι εμείς εδώ όταν πάει κάτι να γίνει, όταν πάει

κάτι να ξεκινήσει πολύ γρήγορα παρεμβαίνουμε. Θα μου πεις γιατί; Γιατί είμαστε εμείς και μέσα στην τάξη και στο προαύλιο, όταν δηλαδή είμαστε στο διάλειμμα, είναι πιο μικρή, μικρός και ελεγχόμενος ο χώρος ο δικός μας και έξω και βλέπουμε και ακούμε τα παιδιά και μόλις δούμε κάτι, πολύ πιο γρήγορα παρεμβαίνουμε ή έχουμε τη δυνατότητα να παρέμβουμε γιατί και ακούμε και βλέπουμε, δεν είμαστε στο χάος μιας αυλής ενός δημοτικού που είναι πολύ μεγαλύτερη. Οπότε δεν μπορούμε να μιλήσουμε για φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού έτσι ξεκάθαρα στο νηπιαγωγείο, όπως θα μιλήσουμε στις μεγαλύτερες τάξεις του δημοτικού ή στο γυμνάσιο ή λύκειο, εδώ δηλαδή δεν υπάρχει το φαινόμενο να 'ρθει ένα παιδάκι να φοβίζει να εκφοβίζει για κάποιο λόγο ένα άλλο και εκείνο να μη μας το πει, κα'τι που συμβαίνει με το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, και να μην μας το πει σε εμάς και αμέσως να επέμβουμε και να σταματήσει αυτό εκεί ή αν χρειαστεί να μιλήσουμε και με τους γονείς. Οπότε μπορώ να πω, πως αν πάει να ξεκινήσει κάτι σταματάει σε πολύ πρώιμο στάδιο, δεν υπάρχει αυτό το φαινόμενο όπως υπάρχει στα μεγαλύτερα παιδιά, όπως τουλάχιστον το έχω εγώ διαβάσει και όπως ορίζεται σαν φαινόμενο. Εδώ μπορούμε να πούμε ότι υπάρχουν τα απλά φαινόμενα αυτά που ορίζει η ψυχολογία στην αρχή το ότι ιδιαίτερα στα κορίτσια ο λεκτικός εκφοβισμός, δεν σε έχω φίλη, δεν σε παίζω και στα αγόρια μπορεί και λίγο και σωματικά, λίγο χεράκι λίγο ποδαράκι να απλώσουμε το οποίο δεν παρατηρείται στα κορίτσια αλλά και αυτό σταματάει γιατί σου λέω ότι είναι πολύ πιο περιορισμένα τα πράγματα σε εμάς δεν χανόμαστε και είμαστε μία στην τάξη και άντε και στο ολοήμερο η δεύτερη, ούτε πολλές ειδικότητες όπως συμβαίνει σε μεγαλύτερες τάξεις και όσο να 'ναι την ομάδα σου την ξέρεις και την ελέγχεις καλύτερα.

Ε: Δηλαδή δεν έχετε αντιληφθεί ή παρατηρήσει φαινόμενα εκφοβισμού στο σχολείο;

Σ: Όπως ορίζεται το φαινόμενο στη βιβλιογραφία, όχι.

Ε: Μου απαντήσατε βέβαια και στην παρακάτω ερώτηση, που αφορά τις διαφορές στην εκδήλωση του φαινομένου ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια.

Σ: Ναι, κυρίως λεκτικός είναι ο εκφοβισμός στα κορίτσια, ελάχιστες φορές έχω ακούσει κορίτσια να χρησιμοποιούν το σωματικό εκφοβισμό, σωματική βία δηλαδή και μάλιστα σε περιπτώσεις που υπάρχει και κάποιο οικογενειακό background, κάτι να συμβαίνει και να δώ σε κορίτσι να έχει σωματική βία.

Ε: Αυτό που μου είπατε τώρα για το background σχετίζεται και με την παρακάτω ερώτηση, δηλαδή θεωρείται πως και ο ρόλος της οικογένειας είναι σημαντικός;

Σ: Είναι πολύ σημαντικός πιστεύω γιατί εμείς εδώ με τα παιδιά στο νηπιαγωγείο ερχόμαστε πολύ κοντά στην οικογένειά τους, με τις συζητήσεις που κάνουμε κάθε μέρα πάνω στο θέμα που έχουμε από κάτι που θα πει το παιδάκι καταλαβαίνουμε ας πούμε και όλο το και όλη την οικογενειακή κατάσταση και τι βιώνει ένα παιδί σε γενικές γραμμές στο σπίτι, δεν σου λέω τώρα λεπτομέρειες, γι' αυτό σου είπα πριν πως ένα κοριτσάκι κάποια στιγμή που υπήρχε το φαινόμενο της σωματικής βίας κάτι αντίστοιχο υπήρχε και στο σπίτι, από τα λεγόμενα του ίδιου του παιδιού, γιατί είναι αυθόρμητα ακόμα και πολλές φορές τα λένε πάνω στον αυθορμητισμό τους αυτά και επειδή εγώ προσπαθούσα να σταματήσω αυτή τη συμπεριφορά και το ίδιο είχε πει τι συνέβαινε ας πούμε στο σπίτι, προσπάθησε να της πω ότι τις διαφορές μας τις λύνουμε με το στόμα και όχι με τα χέρια, ας πούμε και το παιδί με κοιτούσε.

Ε: Και εκτός από το ρόλο της οικογένειας η προσωπικότητα του παιδιού, ατομικά χαρακτηριστικά του καθενός θεωρείται πως παίζουν κάποιο ρόλο;

Σ: Ναι, εντάξει άλλα παιδάκια είναι πολύ πιο ήρεμα από τη φύση τους, ανεξαρτήτου οικογενειακού υποβάθρου. Τα αγόρια τώρα που πολύ περισσότερες φορές χρησιμοποιούν την σωματική βία, είναι από οικογένειες που μάλιστα προσέχουν πάρα πολύ και τι τους λένε, αλλά είναι από τη φύση τους πιο ενεργητικά τους βγαίνει και πιο εύκολα γιατί βλέπουν μονίμως στην τηλεόραση όλα εκείνα και είναι πολύ φυσικό. Τους βγαίνει στα αγόρια πολύ πιο εύκολα και πιστεύω τους βγαίνει και από αυτά που βλέπουν, μα τα αναφέρουν κιόλας, δεν θυμάμαι και εγώ καλά τώρα, power ranger και άλλα τέτοια, που μονίμως μαλώνουν δεν κάνουν κάτι άλλο και άρα τους βγαίνει και πιο εύκολα.

Ε: Ο ρόλος ο δικός σας και ο μελλοντικός ο δικός μας ποιος πιστεύετε ότι είναι στην πρόληψη του φαινομένου;

Σ: Η κουβέντα, για μένα μόνο η κουβέντα πιάνει μόνο η κουβέντα και οι κανόνες που θα πούμε από την αρχή στην τάξη, μόλις μούνε τα παιδάκια γιατί εντάξει το καθένα, άλλο μπορεί να μην έχει πάει καθόλου σχολείο άλλο να έχει πάει λίγο, άλλο να είναι από ένα σχολείο που να μην έδιναν τόση σημασία να μην τους ενδιέφερε ή δεν ξέρω εγώ τι. Σημασία έχει πάρα πολύ οι κανόνες που θα δώσεις από την αρχή, να

διαβάσουμε πολλά βιβλία όπως τα “Τα χέρια δεν είναι για να δέρνουμε”, “Οι λέξεις δεν είναι για να πληγώνουνε”. Το να διαβάσουμε πολλά βιβλία στην αρχή που να είναι σχετικά με το θέμα γιατί τα παιδιά αυτά τα έχουν στο μυαλό τους πολύ περισσότερο και καλύτερα από το να το πούμε απλά ή ξέρω ‘γω το “Όλα δικά μου” , πάρα πολύ βιβλία υπάρχουν που μπορούμε να μιλήσουμε και να πούμε πώς να συμπεριφερθούμε μέσα στην τάξη οπότε κάθε φορά που κάτι συμβαίνει αναφερόμαστε σε αυτό το βιβλίο, γράφουμε τους κανόνες της τάξης τους έχουμε και σε εικονίτσα και τις πρώτες μέρες δουλεύουμε πάρα πολύ με αυτό, οπότε μόλις συμβεί κάτι ξαναγυρνάμε στον κανόνα της τάξης, τι έλεγε ο κανόνας της τάξης και αν κάποιο παιδί έχει μια συμπεριφορά ή πολύ συχνά εμφανίζει την ίδια συμπεριφορά μπορούμε να απευθυνθούμε στην ολομέλεια και το πιο σημαντικό είναι να το πάρουμε κοντά μας και να του μιλήσουμε να του πούμε ότι ξέρεις κάτι αυτό που κάνεις δεν είναι σωστό και καλό ούτε για σένα ούτε για τους φίλους σου , δεν μπορώ να σου κάνω συνέχεια παρατηρήσεις, γιατί σου συμβαίνει αυτό, γιατί πολλές φορές κάποιο παιδί λέει δεν μπορώ να πω, μου έρχεται, να του πούμε πρέπει να το σκέφτεσαι πρώτα όσο και αν είναι δύσκολο να το κάνει όταν του το λες συνέχεια το συζητάς και σιγά σιγά αυτό περνάει στο παιδί και βλέπεις ότι παιδί που στην αρχή ήταν πολύ πιο ζωηρό και πολύ πιο επιθετικό σιγά σιγά αυτό μειώνεται, αλλά αν δεν κάνεις την κουβέντα και την κουβέντα σε προσωπικό επίπεδο, γιατί εκεί αισθάνεται ότι το αντιμετωπίζεις, ότι δεν το μαλώνεις εκεί μπροστά στους άλλους, το αντιμετωπίζεις καλύτερα και το αντιμετωπίζεις σαν σχεδόν ίσο προς ίσο, έλα να κουβεντιάσουμε όχι μην το κάνεις αυτό τι είπαμε και τέτοια, εκεί στο ίσος προς ίσο πιάνει πολύ περισσότερο και σε παιδιά από την εμπειρία μου τώρα που ήτανε πολύ ζωηρά και συγκεκριμένα σε παιδάκι που μου είχε πει κιόλας “ ότι θες εσύ θα γίνεται εδώ πέρα μέσα;” Στο τέλος ήταν όλα καλά και τελείωνε εκεί πέρα το θέμα. Η κουβέντα είναι πάρα πάρα πολύ σημαντική.

Ε: Μου απαντήσατε και στο τελευταίο ερώτημα σχετικά με την ύπαρξη παιδικών έργων.

Σ: Ναι, υπάρχουν πάρα πολλά και αξιόλογα τα οποία μπορούμε να τα χρησιμοποιήσουμε όχι μόνο εκείνες τις πρώτες μέρες αλλά και μετά, δηλαδή όταν θα κάνουμε για το σώμα μας μπορούμε να αναφερθούμε και σε αυτό το βιβλίο που είχαμε πει για τα χέρια ή όταν είναι η πανελλήνια ημέρα κατά της σχολικής βίας θα

ξαναβγούν αυτά τα βιβλία στην επιφάνεια, δεν τα διαβάσαμε μία στην αρχή και τελειώσαμε, σε κάθε ευκαιρία να βγαίνουν για να τα ξαναθυμόμαστε.

Συνέντευξη 5 (Σ5)

Σ: Συνεντευξιαζόμενος

Ε: Ερευνήτρια

Ε: Πόσα χρόνια δουλεύετε; Τι εμπειρία έχετε;

Σ: 14 χρόνια στην πρωτοβάθμια.

Ε: Και τι σπουδές έχετε κάνει;

Σ: Πανεπιστήμιο, παιδαγωγικό τμήμα στο πανεπιστήμιο Πατρών.

Ε: Και η ειδικότητά σας;

Σ: Είμαι νηπιαγωγός.

Ε: Τώρα σχετικά με το θέμα που ερευνώ και εγώ, τον σχολικό εκφοβισμό, γνωρίζετε το φαινόμενο;

Σ: Ναι, ναι το γνωρίζω.

Ε: Μπορείτε να το ορίσετε με κάποιο τρόπο; Πώς το έχετε στο μυαλό σας;

Σ: Ο σχολικός εκφοβισμός για μένα είναι η ψυχολογική, η σωματική παρενόχληση ενός παιδιού, δεν περιορίζεται μόνο στο σχολικό περιβάλλον, μπορεί να είναι στην εργασία, σε έναν αθλητικό σύλλογο, σε μία ομάδα σε ένα μέρος δηλαδή που συγκεντρώνονται μαθητές, μέλη μια ομάδας, έχει να κάνει περισσότερο με την στοχοποίηση κάποιων παιδιών τα οποία θα παρουσιάζουν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, είτε αυτά είναι εξωτερικά, δηλαδή κάποια παιδιά τα οποία είναι λίγο

πιο ευτραφή, για μένα αυτός είναι ο σχολικός εκφοβισμός. Μπορεί ας πούμε το ντύσιμο κάποιων παιδιών ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό κυρίως εξωτερικό, να προκαλέσει σχόλιο για εκφοβισμό, μπορεί επίσης να μπορεί επίσης ο εκφοβισμός να είναι οικονομικής έτσι φύσης.

Ε: Έχετε λάβει ποτέ κάποια επιμόρφωση σχετικά με το θέμα;

Σ: Εε, να σου πω έχω συμμετάσχει σε διάφορα ηλεκτρονικά σεμινάρια που διοργανώθηκαν από το υπουργείο, εκεί μας υποχρέωναν να συμμετέχουμε,εε, και εκεί μάθαμε αρκετά πράγματα για αυτό.

Ε: Εσείς έχετε εμπειρία πολλά χρόνια όπως μου είπατε. Έχετε παρατηρήσει ποτέ, έχετε αντιληφτεί κάποιο τέτοιο φαινόμενο; Και εγώ από ότι έχω δει μέχρι τώρα στην βιβλιογραφική ανασκόπηση που έκανα, στην προσχολική ηλικία τα πράγματα είναι λίγο διαφορετικά.

Σ: Στην προσχολική ηλικία δεν υφίσταται κάτι τέτοιο. Δεν θα το χαρακτηρίζα σχολικό εκφοβισμό ούτε bullying και επειδή σε αυτές τις μικρές ηλικίες οι νηπιαγωγοί βρίσκονται πάρα πολύ κοντά στα παιδιά και οτιδήποτε συμβαίνει και το συζητάμε και τα παιδιά σε αυτή την ηλικία δεν δημιουργούμε κλίκες και ομάδες ώστε να στοχοποιήσουν κάποιον άλλο μαθαίνουν επίσης να αποδέχονται τη διαφορετικότητα, έτσι δεν υφίσταται κάτι τέτοιο στο χώρο του νηπιαγωγείου, πιστεύω ότι είναι στο δημοτικό σε μεγαλύτερες τάξεις σε άλλες βαθμίδες, εδώ ας πούμε ακόμα και αν κάποιο παιδί χαρακτηρίσει κάποιον άλλο χοντρό ή ότι φοράει γυαλιά ή τον κοροϊδεύει για τα ρούχα εκεί πάντα θα μιλήσουμε για την διαφορετικότητα ότι κανένας δεν είναι ίδιος και όλο αυτό θα περάσει μέσα από παραμύθια, χρησιμοποιώντας τη λογοτεχνία, μέσα από συζήτηση μέσα από κανόνες καλής συμπεριφοράς ότι όλοι είμαστε διαφορετικοί, κανένας δεν είναι ίδιος, θα βάλουμε κανόνες ότι ποτέ δεν κοροϊδεύουμε κάποιον για την εμφάνισή του για τα ρούχα του και τα παιδιά σε αυτή την ηλικία δεν παρουσιάζουν τέτοια σημάδια, περιπτώσεις σχολικού εκφοβισμού έχω ακούσει σε μεγαλύτερες τάξεις .

Ε: Εσείς παρατηρείται διαφορές στα αγόρια και στα κορίτσια; Είναι πιο συχνό το φαινόμενο ίσως σε ένα από τα δύο φύλα;

Σ: Τα αγόρια κυρίως είναι ανταγωνιστικά και διεκδικητικά σε ότι αφορά τα παιχνίδια τους, αυτοκινητάκια, τα βλάκια και τέτοια στα κορίτσια θα υπάρξει πιο έντονα το

φαινόμενο σε ότι αφορά την εξωτερική εμφάνιση, τα κοκαλάκια, τα παπούτσια, υπάρχει αυτό το στερεότυπο αλλά είναι και φουρνιές, φουρνιές ας πούμε φέτος δεν είχαμε τέτοιο θέμα και είναι και από το σπίτι πως καλλιεργείται αυτό και πως ξεκινάς και από την αρχή της χρονιάς, πως βάζεις μερικά στεγανά και όρια δηλαδή από τα πρώτα θέματα που κάνουμε για τον εαυτό μας, στάνταρ αναφέρουμε ότι είμαστε διαφορετικοί, διαφορετικά μιλάμε, διαφορετική ομιλία, διαφορετικά ρούχα, διαφορετικά μαλλιά, άλλοι άνθρωποι έχουνε γυαλιά, επίσης στα γυαλιά πολλές φορές τους έχω πει θα κοροϊδεύατε κάποιον με γυαλιά ηλίου λένε όχι, με γυαλιά μυωπίας λέω γιατί, γυαλιά δεν είναι και αυτά, απλά έχουν μαύρο γυαλί, οπότε αρχίζουν και το βλέπουν και κάπως διαφορετικά και κάθε χρονιά εδώ είχαμε και παιδιά με κάποιες ιδιαιτερότητες και πάντα είχαμε και κοπέλα παράλληλης στήριξης όπου τους φαίνονταν και περίεργο, ας πούμε τι ρόλο έπαιζε αυτή η δασκάλα και πάντα εξηγούσαμε ότι κάποια παιδιά χρειάζονται μια ιδιαίτερη φροντίδα, έχουν κάποιες ιδιαίτερες ανάγκες, αλλά και αυτά αποτελούν μέρος της ομάδας, ποτέ δεν βγήκαν εκτός ομάδας, ποτέ δεν έκανα κάποια δραστηριότητα μόνοι τους για να αποκλειστούνε, πάντα και με το σχολείο κάναμε δράσεις σε άτομα με ειδικές ανάγκες, οπότε βλέπανε ότι αποδεχόμαστε την διαφορετικότητα, είτε ας πούμε είναι τα Χριστούγεννα μας επισκέπτονται από τις άσπρες πεταλούδες, οπότε τα παιδιά βλέπουν και άλλα άτομα, με σύνδρομο down, με διανοητικά προβλήματα ή από τον σύλλογο ιππόκαμπο που έρχονται με κινητικά προβλήματα και μάλιστα αντιμετωπίσαμε και το πρόβλημα ότι δεν μπορούσαν να μπουν μέσα στο σχολείο γιατί δεν υπήρχε ράμπα στο πεζοδρόμιο, ούτε από τη μία πλευρά ούτε και από την άλλη και μείναμε στο πεζοδρόμιο για να μπορέσουμε να συζητήσουμε μαζί τους, αυτό ας πούμε ήταν ένα ερέθισμα που το αξιοποιήσαμε, αλλά σχετικά με τον εκφοβισμό όχι εδώ δεν έχουμε τέτοια φαινόμενα.

Ε: Αναφέρατε πριν και την οικογένεια. Θεωρείται το ρόλο της σημαντικό;

Σ: Ναι, πολύ σημαντικό και το λέω και αν μαμά, όταν πολλές φορές άκουγα το γιο μου να λέει, είπε κάποια στιγμή ένα παιδάκι, ποιος εκείνος ο χοντρός και του λέω δεν είναι χοντρός, είναι ο Δημήτρης, τι πάει να πει λέω ψηλός, κοντός, χοντρός και αδύνατος, ο καθένας είναι διαφορετικός, αυτό είναι το σώμα του, εκείνο είναι το μυαλό του αλλιώς είναι η ομιλία του, τι πάει να πει ο κοντός και ο χοντρός, αυτά τα στερεότυπα που χαρακτηρίζουν τους ανθρώπους κυρίως με την εμφάνιση έχουν να κάνουν και από την οικογένεια και όταν αρχίζεις και μαθαίνεις στο παιδί και του λες

ότι ξέρεις, δεν είσαι εσύ το κέντρο του κόσμου, δεν είσαι εσύ ο μοναδικός σε αυτή τη τάξη στο σχολείο, ότι και τα άλλα τα παιδιά έχουν τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις, αν του μιλάμε για σεβασμό, τι σημαίνει σέβομαι, σιγά σιγά πιστεύω ότι το φαινόμενο αυτό θα αρχίσει να φθίνει. Εε, στη δικιά μας την εποχή παλαιότερα δεν ήταν έτσι τα πράγματα τώρα έχει και πολλά ερεθίσματα το παιδί, από παιχνίδια από τηλεοράσεις από γενικώς επιθετικά πρότυπα, οπότε και η φαντασία των παιδιών μαζί έχει μεγαλοποιήσει πάρα πολύ το φαινόμενο.

Ε: Το επόμενο που θα ήθελα να ρωτήσω το αναφέρατε κιόλας, έχει να κάνει δηλαδή και με την προσωπικότητα του παιδιού το φαινόμενο;

Σ: Ναι, φυσικά, γιατί συνήθως τα θύματα είναι παιδιά αδύναμα, παιδιά που νιώθουν μειονεκτικά απέναντι σε κάποια άλλα ή ότι είναι παχιά ή ότι δεν μιλάνε σωστά δεν έχουν καλή άρθρωση ή παιδιά από οικογένειες που έχουν χαμηλό οικονομικό υπόβαθρο, αυτά συνήθως αποτελούν τα θύματα και κλασσικά οι θύτες θα τους εκβιάζουν και θα τους κακοχακτηρίζουν θα τους παρενοχλούμε καθημερινά, είτε χρησιμοποιώντας την εμφάνιση είτε κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό είτε αυτό που ήθελα να πω στην αρχή αποσπώντας τους λεφτά, δηλαδή έχω ακούσει τέτοιες περιπτώσεις, να αποσπάνε λεφτά στο δημοτικό για να πάρουνε πράγματα από το κυλικείο.

Ε: Ο ρόλος των εκπαιδευτικών στην πρόληψη του φαινομένου, ποιος πιστεύετε ότι είναι;

Σ: Ο εκπαιδευτικός παίζει πολύ σημαντικό ρόλο, εμείς ακόμα και εδώ που είμαστε μικρό σχολείο και κάθε φορά που θα ακούσουμε κάτι θα το σταματήσουμε, θα το συζητήσουμε, θα δούμε το καλό θα δούμε το άσχημο, θα δούμε τι πληγώνει, μάλιστα πολλές φορές τους έχω πει ότι η καρδιά μας είναι σαν μια λευκή σελίδα χαρτί που μας αρέσει να ζωγραφίζουμε όταν όμως χρησιμοποιούμε άσχημες λέξεις τους την τσαλακώνω εκείνη τη στιγμή τη σελίδα και λέω εδώ θα ζωγράφιζες, λένε όχι δεν μου αρέσει, έτσι ακριβώς λέω νιώθει και εκείνο το παιδάκι εκείνη τη στιγμή, κάθε φορά που λες κάτι άσχημο του τσαλακώνεις την καρδιά. Χάνεται λίγο η μπάλα στο δημοτικό εκεί που υπάρχουν πολλά παιδιά, ειδικά στο διάλειμμα υπάρχουν μόνο 2-3 εκπαιδευτικοί για εφημερία, δεν γνωρίζουν όλα τα παιδιά, δεν μπορεί δηλαδή ένας εκπαιδευτικός της πρώτης δημοτικού να ξέρει ποιο είναι το παιδί της τετάρτης ή της πέμπτης και δεν μπορούν να έχουν 100% σαφή εικόνα του τι γίνεται στο διάλειμμα,

εδώ κάνουμε πάρα πολλές δραστηριότητες κοινές τα παιδιά έχουνε δεθεί μεταξύ τους δεν είναι η τάξη μου και τάξη της συναδέλφου κάνουμε πολλές δράσεις μαζί ή πολλές φορές αν είναι κάτι να κάνουμε μαζευόμαστε όλοι εδώ. Ε, αυτά το δέσιμο της ομάδας είναι πάρα πολύ σημαντικό να κάνεις δηλαδή τα παιδιά να δεθούν, να εκτιμήσουν ο ένας τον άλλο, να σεβαστούνε να αποδεχτούνε ότι ο άλλος είναι διαφορετικός. Στους δικούς μας μαθητές φαίνεται η διαφορά στη συνέχεια, τι σημαίνει σέβομαι, περιμένω τη σειρά μου, δεν κοροϊδεύω, δεν πετάγομαι, γιατί αυτά αν τα καλλιεργήσεις από μικρή ηλικία φτάνοντας μετά στο δημοτικό αυτά αρχίζουν σιγά σιγά και φθίνουν, βέβαια εκεί μεγάλο ρόλο παίζει και με ποιες παρέες θα συνεχίσουν, δηλαδή ότι και να κάνει ο εκπαιδευτικός αν στο σπίτι και οι παρέες του παιδιού δεν είναι εντάξει. Και είναι και μεγάλη η ψαλίδα στο δημοτικό, παιδιά από 6 έως 12 χρονών λίγο πριν την εφηβεία. Μου άρεσε μια δράση που κάνανε παλιά, που τα εκτάκια έπρεπε να υιοθετήσουν ένα πρωτάκι, αυτό ήταν πάρα πού ωραία ιδέα. Και μετά το φαινόμενο έχει μεγάλη έξαρση στο γυμνάσιο. Ενώ στην προσχολική ηλικία τα παιδιά είναι αυθόρμητα και αληθινά, θα πουν κάτι και μετά θα το ξεχάσουν. Βέβαια, αν πουν τον Κωνσταντίνο χοντρό, του Κωνσταντίνου θα του μείνει αυτό, εσύ πρέπει να πεις προσπαθεί και κάνει σωστή διατροφή τώρα, να επαινέσεις κάποια στιγμή όταν το δεις ότι έχει αδυνατίσει, δηλαδή παίζει ρόλο και πάλι η οικογένεια.

Ε: Και κάτι τελευταίο, η λογοτεχνία, τα παραμύθια, μπορούν να βοηθήσουν πολύ τη διδασκαλία. Υπάρχουν ή έχετε δουλέψει εσείς αντίστοιχα λογοτεχνήματα που να σχετίζονται με το θέμα;

Σ: Έχουμε δουλέψει ένα βιβλίο που ήτανε για σύνδρομο down, τώρα δεν θυμάμαι τον τίτλο, Μερκούριος Αυτίζης λεγότανε νομίζω ο συγγραφέας ήταν για παιδάκι με σύνδρομο down και επειδή δυο χρονιές είχαμε εδώ πέρα μία τέτοια περίπτωση, κάποια μέρα που έλειπε το παιδάκι αυτό από το σχολείο, τους είχα διαβάσει το παραμύθι. Πάρα πολλά βιβλίο στην αρχή της χρονιάς που έχουν θέμα μοιράζομαι, με αυτή τη μπάλα παίζουμε όλοι, όπου οι ήρωες είναι ο ένας κουτσός, ο άλλος δεν μιλάει καλά, ο άλλος δεν βλέπει καλά, πολλά βιβλία που έχουνε να κάνουνε με διεκδίκηση και καυγάδες και στο τέλος τα βρίσκουνε. Υπάρχουν πάρα πολλά βιβλία που θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε για αυτό το σκοπό.

Ε: Εντάξει, τελειώσαμε, σας ευχαριστώ πολύ!

Σ: Να είσαι καλά, καλή συνέχεια στις σπουδές σου!

Συνέντευξη 6 (Σ6)

Σ: Συνεντευξιαζόμενος

Ε: Ερευνήτρια

Ε: Πόσα χρόνια υπηρεσίας έχετε; Πόσα χρόνια δουλεύετε;

Σ: 18 χρόνια.

Ε: Τι σπουδές έχετε κάνει;

Σ: Έχω το πτυχίο της σχολής νηπιαγωγών, ένα δεύτερο πτυχίο στη θεολογική σχολή, αγγλικά, μεταπτυχιακό στην οργάνωση και διοίκηση της εκπαίδευσης, υπολογιστές β' επιπέδου, βασικές γνώσεις.

Ε: Και η ειδικότητά σας ποια είναι;

Σ: Νηπιαγωγός.

Ε: Γνωρίζετε το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, έχετε ακούσει ξανά τον όρο;

Σ: Ναι ναι φυσικά.

Ε: Μπορείτε να μου δώσετε κάποιον ορισμό;

Σ: Ναι, ναι ουσιαστικά έχει σχέση με τη βία που ασκείται από ένα παιδί, μια και μιλάμε για παιδιά, σε ένα άλλο παιδί που μπορεί να είναι σωματική, μπορεί να είναι λεκτική και ψυχολογική φυσικά και βέβαια εκδηλώνεται με διάφορες μορφές αναλόγως με τι εκφοβισμός από παιδί σε παιδί μπορεί να ασκείται.

Ε: Έχετε παρακολουθήσει ποτέ κάποια επιμόρφωση, κάποιο σεμινάριο που να σχετίζεται με το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού;

Σ: Έχω παρακολουθήσει ημερίδες που έχουν διοργανωθεί από το πανεπιστήμιό σας, που παρότι μιλάμε για δύο τρεις ώρες ήταν ιδιαίτερα χρήσιμες, αφού μίλησαν άνθρωποι ειδικοί και επίσης κάποια ηλεκτρονικά σεμινάρια που διοργανώθηκαν από το υπουργείο, αυτά.

Ε: Εσείς έχετε πολλά χρόνια εμπειρία. Έχετε αντιληφθεί ποτέ ή έχετε παρατηρήσει στην τάξη σας ή στο κάποιο φαινόμενο σχολικού εκφοβισμού; Έχετε γίνει μάρτυρας ποτέ κάποιου τέτοιου φαινομένου;

Σ: Λοιπόν επειδή εδώ μιλάμε για προσχολική εκπαίδευση, άρα έχουμε να κάνουμε με παιδιά πολύ μικρής ηλικίας, φυσικά και υπάρχουνε εκδηλώσεις κάποιας, εγώ θα το έλεγα βία και όχι ακριβώς bullying στην προσχολική εκπαίδευση, δηλαδή εντάξει σαφώς και έχει παρατηρηθεί κάποιο παιδάκι να χτυπάει κάποιο άλλο ή ακόμα και να το κοροϊδεύει, δηλαδή φαντάζομαι, όχι μάλλον είμαι σίγουρη πως και αυτό είναι ένα είδος σχολικού εκφοβισμού, ίσως και το πιο ύπουλο, αλλά δεν θα έλεγα ότι έχουμε να κάνουμε με bullying σε αυτές τις ηλικίες γιατί η βία μπορεί να είναι περιστασιακή, επειδή κάποιος μπορεί να πήρε κάποιο παιχνίδι επειδή κάποιος θέλει να παίζει με κάποιον άλλο και δεν τον παίζει, τέτοιες μορφές βίας έχουμε στην προσχολική εκπαίδευση, άρα όχι bullying καθαρό και με τη μορφή της συστηματικής άσκησης βίας από παιδί σε παιδί όχι σε καμία περίπτωση. Βέβαια έχει να κάνει και με το πώς δουλεύετε κάθε τι μέσα στην τάξη για να μην καταλήξει σε σχολικό εκφοβισμό.

Εμείς έχουμε το καλό ίσως κάποιες φορές και κακό ότι όλο το ωράριό μας το εξαντλούμε πάνω από τα ίδια παιδιά και μέσα στην τάξη και στο διάλειμμα, στο προαύλιο. Επομένως δεν είναι εύκολο να εκδηλωθεί κάτι τέτοιο σε εμάς και τα παιδιά δεν απομακρύνονται από το δάσκαλο, βέβαια εντάξει μπορεί κάποια στιγμή σε κάποια γωνιά κάτι να εκτυλιχθεί, κάτι να ειπωθεί κι εσύ να δουλεύεις σε άλλη γωνιά σε άλλη ομάδα, αλλά θα το αντιληφθείς σίγουρα αν συνεχίσει.

Ε: Διαφορές εκδήλωσης ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια θεωρείται ότι υπάρχουν; Ακόμη και σε αυτό το στιγμιαίο που είπατε ότι υπάρχει σε αυτές τις ηλικίες.

Σ: Ναι, κοιτάζτε να δείτε έτσι και αλλιώς είναι η νοοτροπία της ελληνικής κοινωνίας της ελληνικής οικογένειας που δεν έχει αλλάξει ακόμα που τα αγόρια μεγαλώνουν για να γίνουν άντρες και σκληροί και αυστηροί και όλα αυτά που σημαίνει ότι ναι στα αγόρια θα παρατηρήσεις περισσότερη επιθετικότητα με την έννοια της σωματικής βίας ενώ τα κορίτσια εκδηλώνονται αλλιώς πιο πολύ με λεκτική βία ή με απόρριψη γιατί και αυτό είναι ένα είδος bullying όμως και τα κορίτσια που μεγαλώνουν με αγόρια μερικές φορές γιατί βλέπεις και τη σύνθεση της οικογένειας και αυτά μπορεί

να εκδηλώσουν κάποια επιθετικότητα, πάντα έχει να κάνει με το πιο είναι το οικογενειακό περιβάλλον του παιδιού που έρχεται στο σχολείο.

Ε: Αυτό που μόλις είπατε αφορά την επόμενη ερώτηση, τον ρόλο της οικογένειας. Ποιος είναι ο ρόλος της οικογένειας λοιπόν στην εκδήλωση του φαινομένου;

Σ: Βασικότατος, εννοείται ότι η οικογένεια είναι πάνω και πρώτα απ' όλα για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού βασικός παράγοντας που σημαίνει ότι εννοείται πως ένα παιδί ανάλογα με το τι βλέπει στην οικογένεια, με το τι βιώνει με το πώς βιώνει και το πώς λύνονται τα προβλήματα μέσα στην οικογένεια ποια είναι η αποδοχή του από τα μέλη της οικογένειά του και κυρίως από τους γονείς και από τα αδέρφια, διαμορφώνει μια προσωπικότητα και αναλόγως έχει μάθει να λύνει τα θέματα και στο σχολείο με τον ίδιο τρόπο με λεκτική ή σωματική βία και σε αυτή την ηλικία έχουμε παιδάκια που θα έρθουνε στο σχολείο μερικές φορές και θα μιλήσουν με λόγια που ξέρεις ότι είναι λόγια που τα έχουνε ακούσει από τους γονείς προφανώς, που σημαίνει ότι είναι ένας λόγος και αυτός πώς διαχειρίζεται η οικογένεια τα προβλήματα, θα τα διαχειριστεί ανάλογα και το παιδί στο σχολείο, έτσι και αλλιώς το παιδί αυτής της ηλικίας είναι καθρέφτης της οικογένειας στο σχολείο, οπότε βλέπουμε πάνω κάτω πως ακριβώς είναι οι σχέσεις και μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον, παίζει τεράστιο ρόλο και επίσης έχουμε αντιμετωπίσει θέματα, εγώ θα σας μιλήσω για επιθετικότητα δεν θα σας μιλήσω για bullying γιατί πιστεύω ότι ακόμα σε αυτή την ηλικία δεν έχουμε αυτό το φαινόμενο τουλάχιστον στην εξέλιξη και στη μορφή που περιγράφεται στην βιβλιογραφία, όταν όμως έχουμε κάποιο επιθετικό παιδί βλέπουμε ότι αν η οικογένεια, είναι πραγματικά μια οικογένεια που αντιμετωπίζει με υπευθυνότητα και σοβαρότητα την αγωγή του παιδιού, αμέσως με το που θα μιλήσουμε μαζί τους, τα προβλήματα που μπορεί να προκληθούν είτε επειδή είναι η ιδιοσυγκρασία του παιδιού έτσι, να είναι πιο επιθετικό πιο αυθόρμητο, είτε επειδή είδε κάποια άλλα παιδιά, είτε και επειδή βίωσε κάτι στο οικογενειακό περιβάλλον, αλλά αν μιλήσουμε με αυτού του είδους την οικογένεια θα δούμε αμέσως ότι το φαινόμενο θα απαλειφθεί, μπορεί να μην εξαφανιστεί σίγουρα όμως θα μειωθεί, τουλάχιστον θα έχει μια ύφεση ενώ στις περιπτώσεις που βλέπουμε ότι και η οικογένεια έχει διαφορετικές αντιλήψεις για την αγωγή των παιδιών και που είναι ένα περιβάλλον στο οποίο υπάρχει μια μορφή επιθετικότητας ή τέλος πάντων έχουν διαφορετική αντίληψη για το πώς πρέπει να μεγαλώνουν τα παιδιά τους ίσως θεωρούν ότι σε αυτή την ηλικία δεν είναι ακόμα η κατάλληλη στιγμή για να

επέμβουν στον χαρακτήρα των παιδιών ίσως θεωρούν ότι αυτά είναι ασήμαντα και μικροπράγματα τέλος πάντων βλέπουμε ότι σε αυτές τις οικογένειες όταν μιλάμε για το παιδί που εκδηλώνει μια επιθετικότητα δεν λύνεται το πρόβλημα γιατί είναι διαφορετικό το οικογενειακό περιβάλλον, θεωρεί ότι δεν υπάρχει λόγος να εντοπιστεί αυτό το πρόβλημα και να λυθεί με κάποιο τρόπο, άρα θεωρώ ότι η οικογένεια παίζει το βασικότερο ρόλο.

Ε: Η προσωπικότητα του κάθε παιδιού τα ατομικά του χαρακτηριστικά δηλαδή, θεωρείται πως παίζουν ρόλο στην εκδήλωση του φαινομένου;

Σ: Βεβαίως, η ιδιοσυγκρασία του κάθε παιδιού, εννοείται φυσικά και παίζει, αλλιώς ένα παιδί χαμηλών τόνων θα συμπεριφερθεί και αλλιώς ένα παιδί το οποίο είναι και πιο κινητικό και πιο αυθόρμητο και πιο αντιδραστικό και πιο και εννοείται ότι η προσωπικότητα που κουβαλάει κάθε παιδί έχει να κάνει και με τη συμπεριφορά του απέναντι στους συμμαθητές του.

Ε: Ο ρόλος του σχολείου και των εκπαιδευτικών για την πρόληψη του φαινομένου ποιος είναι; Τι είναι αυτό που μπορούν να κάνουν οι εκπαιδευτικοί;

Σ: Εννοείται ότι πάρα πολύ βασικός, σας είπα ότι η οικογένεια παίζει το βασικότερο ρόλο, το δεύτερο σημαντικότερο τον παίζει το σχολείο εφόσον ένα παιδί φοιτά σε αυτό. Κατ' αρχήν πρόληψη, αναλόγως με την ηλικία που έχεις να κάνεις, ακόμα και εμείς στην προσχολική εκπαίδευση όταν ξεκινάμε την σχολική χρονιά, μα όταν ξεκινάμε, το πρώτο πράγμα που κάνουμε είναι να διαμορφώνουμε μαζί με τα παιδιά τους κανόνες της τάξης, οι κανόνες της τάξης στο μεγαλύτερο βαθμό έχουν να κάνουν με τη συμπεριφορά απέναντι στους συμμαθητές μας και στους άλλους σημαντικούς που βρίσκονται μέσα στην τάξη κυρίως τους εκπαιδευτικούς και επίσης με τη φροντίδα του χώρου και αυτό όμως, ένα παιδί που έχει μάθει να φροντίζει το χώρο να τακτοποιεί τα πράγματά του να τακτοποιεί όλη την τάξη και να μην χαλάει σπάει ή καταστρέφει τα παιχνίδια της τάξης όταν μάθει σε αυτούς τους κανόνες εννοείται πως είναι πολύ σημαντικό βήμα για να σέβεται ότι υπάρχει στο περιβάλλον του είτε έμπυχο είτε άπυχο, επομένως ξεκινάμε με αυτό τη σχολική χρονιά πάντα και το θεωρώ και πάρα πολύ βασικό, ένα είναι αυτό λοιπόν για να αντιμετωπίσουμε κάθε είδους βίας ή επιθετικότητας που μπορεί να εκδηλωθεί στο σχολείο, ένα δεύτερο είναι κάθε φορά που θα δούμε ότι θα εκδηλωθεί κυρίως στην προσχολική εκπαίδευση επιθετική συμπεριφορά εννοείται ότι το δουλεύουμε αμέσως, αν είναι κάτι απλό με απλή συζήτηση, εάν δούμε ότι αυτό, εννοείται με την εμπλοκή της οικογένειας αν αυτό συνεχιστεί και αν δούμε ότι ακόμα

περισσότερο συνεχίζει τότε προσπαθούμε να κάνουμε και κάποιες δράσεις, ήδη δουλεύουμε ένα πρόγραμμα ψυχοσυναισθηματικής αγωγής που έχει να κάνει με το να αναγνωρίζουμε τα συναισθήματά μας, με την ενσυναίσθηση αλλά και με το σεβασμό απέναντι στο συμμαθητή μας και στο συνάνθρωπό μας, επομένως είναι και αυτό ένας δεύτερος τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουμε το σχολικό εκφοβισμό και ένα τρίτος είναι ότι πάντοτε σε μία τάξη, ίσως έπρεπε να το αναφέρω και νωρίτερα αυτό θα υπάρχει και κάποιο παιδί που δεν έχει τις ίδιες ικανότητες με τα άλλα παιδιά, όχι αναγκαστικά ότι είναι κάποιο παιδί με ειδικές ανάγκες ένα παιδί που τέλος πάντων ανάλογα με το περιβάλλον ή με το χαρακτήρα του έχει χαμηλότερου επιπέδου δεξιότητες από τα άλλα παιδιά, εκεί είναι και ειδικά στην προσχολική εκπαίδευση κάτι που πρέπει να το δούμε έγκαιρα και να το φροντίσουμε, γιατί αυτό το παιδί μπορεί να στοχοποιηθεί και επομένως αν στοχοποιηθεί σαφώς και μπορεί να καταλήξει σε bullying μακροπρόθεσμα, που σημαίνει ότι αυτό συνήθως πάντοτε υπάρχει σε μια τάξη ένα τέτοιο παιδί, εννοείται ότι φροντίζουμε να μη συμβεί κυρίως δείχνοντας από όλα εμείς οι εκπαιδευτικοί την αποδοχή μας σ' αυτό το διαφορετικό παιδί και φυσικά τονίζοντας τα προτερήματα που έχει και φυσικά δημιουργώντας συνθήκες τέτοιες ώστε το παιδί αυτό να γίνει αποδεκτό για άλλους λόγους απ' ότι γίνονται συνήθως τα υπόλοιπα παιδιά και αυτό αν δεν το δουλέψουμε και μας ξεφύγει σίγουρα μπορεί να καταλήξει σε κάποια μορφή σχολικού εκφοβισμού.

Ε: Και μια τελευταία ερώτηση. Φαντάζομαι πως την λογοτεχνία την χρησιμοποιείται κατά κόρον στην προσχολική εκπαίδευση. Σχετικά με το θέμα εσείς έχετε δουλέψει ή γνωρίζετε κάποια παιδικά λογοτεχνικά έργα που θα μπορούσαν να βοηθήσουν.

Σ: Συνέχεια, όλα τα βιβλία που διαβάζουμε μπορούμε να τα εκμεταλλευτούμε προς αυτή την κατεύθυνση, γιατί μιλάνε για τις ανθρώπινες σχέσεις, μιλάνε για το σεβασμό προς τον άνθρωπο, μιλάνε για τη διαφορετικότητα, διαβάζουμε πολλά βιβλία που έχουν να κάνουν με τη διαφορετικότητα και την αποδοχή του διαφορετικού ο Έλμερ να σας πω ένα απλό παράδειγμα εκτός από τη λαϊκή παράδοση και όταν αναλύουμε έτσι και αλλιώς τους χαρακτήρες και πάντοτε θα υπάρχει κάποιος αδικημένος και κάποιος που προσπαθεί να κάνει τη ζαβολιά, κάποιος που προσπαθεί να κάνει κάτι που δεν είναι αποδεκτό, εννοείται ότι το εκμεταλλευόμαστε έτσι ώστε τα παιδιά να υιοθετήσουν μέσα από το παράδειγμα των ηρώων, να υιοθετήσουν θετικές συμπεριφορές και σας είπα ο σεβασμός είναι κάτι πάρα πολύ βασικό για μας και για το έμψυχο και για το άψυχο περιβάλλον και φυσικά κάποια θεατρικά έργα που μπορούμε να παρακολουθήσουμε όταν μας δίνεται η ευκαιρία και αυτό το κάνουμε και κυρίως βέβαια εμείς παιδική λογοτεχνία, επίσης χρησιμοποιούμε πολύ τη δραματοποίηση, το παιχνίδι ρόλων ειδικά για περιπτώσεις βίας είναι πάρα πολύ σημαντικό να χρησιμοποιούμε τα παιχνίδια ρόλων δηλαδή να μπαίνουν τα παιδιά στη θέση αυτού που δέχεται την επιθετικότητα, του θύτη ή του θύματος αντίστοιχα και εναλλάξ κιόλας, το

κάνουμε πάρα πολύ συχνά, που σημαίνει ότι με αυτό τον τρόπο τα παιδιά καταλαβαίνουν ότι δεν είναι ευχάριστο, είναι δυσάρεστο, είναι πολύ πιο σημαντικό αυτό από το να καθίσεις να πεις χιλιάδες άλλα πράγματα στα παιδιά, το να μούνε σε αυτά τα παιχνίδια ρόλων ή στη δραματοποίηση αλλά τα παιχνίδια ρόλων τα αναφέρω λίγο πιο ιδιαίτερα γιατί ορίζεις εσύ, ότι αυτό το παιδί θα είναι αυτός που δέχεται μία βία ανάλογα με κάποιο περιστατικό και το παιδί το άλλο θα είναι αυτός που ασκεί τη βία και μετά να αλλάξει πάλι, είναι πάρα πολύ σημαντικό και το χρησιμοποιούμε συχνά.

E: Ωραία, σας ευχαριστώ πάρα πολύ.

Σ: Να 'στε καλά.

Συνέντευξη 7 (Σ7)

Σ: Συνεντευξιαζόμενος

E: Ερευνήτρια

E: Πόσα χρόνια δουλεύετε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση;

Σ: 18 στα 19 είμαι τώρα.

E: Τι σπουδές έχετε κάνει;

Σ: Έχω τελειώσει το παιδαγωγικό τμήμα του Καποδιστριακού στην Αθήνα.

E: Και η ειδικότητά σας;

Σ: Νηπιαγωγός.

E: Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού το γνωρίζετε, το έχετε ξανακούσει σαν όρο;

Σ: Ναι σαν όρο το έχω ξανακούσει και έχουμε κάνει και επιμόρφωση πάνω σ' αυτό, μας έχουν κάνει επιμόρφωση.

E: Τι είναι για σας ο σχολικός εκφοβισμός;

Σ: Ο ορισμός είναι λίγο ομιχλώδης, κοίταξε εκφοβισμός είναι οτιδήποτε μπορεί κάποιον να ενοχλήσει κάποια πράξη ή λόγια που μπορεί να ενοχλήσουν ένα παιδί σε σημείο που να του διαταράζουν την καθημερινότητά του και την ψυχική του ισορροπία, αυτό.

Ε: Έχετε λάβει κάποια επιμόρφωση σχετική με το θέμα;

Σ: Ναι έχουμε κάνει το σεμινάριο για το σχολικό εκφοβισμό της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Ε: Μάλιστα, εε, έχετε παρατηρήσει ποτέ ή έχετε αντιληφθεί τέτοιου είδους φαινόμενα στο χώρο της τάξης σας ή στο σχολείο γενικότερα.

Σ: Δεν ξέρω αν αυτό μπορούμε να το ορίσουμε σαν εκφοβισμό ή σαν συμπεριφορά της αλληλεπίδρασης των μαθητών της κοινωνικής, εγώ δεν θα το όριζα ως εκφοβισμό, θα μπορούσε να είναι εκφοβισμός εάν συνεχιζότανε, δηλαδή το να κοροϊδώνει ένα παιδί με κάποιο άσχημο τρόπο κάποιο άλλο παιδί αυτό συμβαίνει μέσα στο σχολείο, αρκετές φορές, αλλά αυτό δεν είναι συνεχιζόμενο, μπορεί να διαμαρτυρηθεί το ένα παιδί θα το λύσουμε εκείνη την ώρα αλλά δεν είναι κάτι συνεχιζόμενο ώστε να το θεωρήσουμε εκφοβισμό, πολλές φορές όμως αυτό που παρατηρείται είναι οι γονείς να το θεωρούν εκφοβισμό, δηλαδή οι γονείς είναι πολύ πιο ευαίσθητοι σε αυτό το θέμα, να το πω σε εισαγωγικά το ευαίσθητοι, και θεωρούν τη κάθε είδους παρενόχληση, πάλι σε εισαγωγικά τη λέξη, που μπορεί να πάει το παιδί και να του πει σήμερα ο τάδε με πείραξε και μου έκανε αυτό και να το πει ας πούμε δύο φορές να έχει συμβεί στη διάρκεια της βδομάδας θα το θεωρήσουν εκφοβισμό ή τέλος πάντων μια σοβαρού τύπου παρενόχληση, εμείς όμως εδώ επειδή τα βλέπουμε τα παιδιά και ξέρουμε και το πλαίσιο εγώ δεν θα το θεωρούσα εκφοβισμό αυτό που σου λέω και θεωρώ ότι δεν έχει συμβεί επεισόδιο εκφοβισμού μέχρι τώρα στο σχολείο.

Ε: Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού θεωρείται πως σχετίζεται με το φύλο των μαθητών; Υπάρχουν διαφορές εκδήλωσης ανάμεσα σε αγόρια και σε κορίτσια;

Σ: Στο νηπιαγωγείο δεν νομίζω γιατί τα παιδιά ακόμα δεν έχουν ξεχωρίσει το φύλο τους πλήρως, δηλαδή δεν έχουν διαχωρίσει το φύλο τους, στο δημοτικό ίσως τώρα στο νηπιαγωγείο όχι όχι δεν νομίζω.

Ε: Ο ρόλος της οικογένειας στην συμβολή του φαινομένου ποιος είναι; Παίζει ρόλο η οικογένεια πιστεύετε;

Σ: Ναι βεβαίως και συμβάλλει, κατ' αρχήν αναπαράγοντας κάποιο γεγονός δηλαδή αν δώσουν σε κάποιο γεγονός μεγαλύτερη σημασία απ' ότι θα έπρεπε μπορεί να το σπρώξει ώστε να γίνει σχολικός εκφοβισμός δηλαδή να το εκλάβει το παιδί που το δέχεται σαν επεισόδιο εκφοβισμού δηλαδή πιο πολύ αυτό, ανάλογα με την άποψη που έχει ο καθένας ο καθένας και επίσης από την αντίληψη που έχει για το παιδί του δηλαδή πόσο υπερπροστατευτικός είναι ή όχι μπορεί ένα επεισόδιο που θα το λύναμε εμείς μέσα στο νηπιαγωγείο στα πλαίσια της κοινωνικοποίησης της αλληλεπίδρασης και τα λοιπά, όπως γίνεται στο σχολείο, μπορεί αν πάει στην οικογένεια και η οικογένεια το μεγεθύνει να δημιουργηθεί μεγαλύτερο πρόβλημα έτσι.

Ε: Πιστεύετε ότι συνδέεται ο χαρακτήρας του κάθε παιδιού με την εκδήλωση του φαινομένου, δηλαδή τα ατομικά του χαρακτηριστικά;

Σ: Εντάξει όπως στις εκφάνσεις όλης του της συμπεριφοράς όσο δηλαδή συμβάλλει στην υπόλοιπη συμπεριφορά του συμβάλλει και σε αυτό.

Ε: Ή θεωρείται ότι είναι πιο πολύ οι κοινωνικοί παράγοντες που επιδρούν στο να εκδηλώσει κάποιο παιδί τέτοια συμπεριφορά;

Σ: Νομίζω ότι είναι συνδυασμός, όπως σε όλες τις συμπεριφορές σου ξαναλέω, δηλαδή είναι συνδυασμός, αν η οικογένεια το οικογενειακό περιβάλλον, η κατάσταση, οι συνθήκες της ζωής εκείνη τη στιγμή και ακόμα και τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, μπορεί να είναι λίγο πιο ευαίσθητος, δεν ξέρω εγώ τι, όλα συμβάλλουν δεν θεωρώ ότι κάτι είναι μεγαλύτερη ή μικρότερη συμβολή.

Ε: Σχετικά με την πρόληψη του φαινομένου τώρα, ο ρόλος του σχολείου και των εκπαιδευτικών ποιος θα πρέπει να είναι;

Σ: Ναι, ο ρόλος του σχολείου και των εκπαιδευτικών είναι κατ' αρχήν να δημιουργήσουν ένα καλό κλίμα μέσα στο σχολείο ένα κλίμα συνεργασίας, κοινωνικοποίησης, να δίνουν βάση στην κοινωνικοποίηση και όχι μόνο στις ακαδημαϊκές γνώσεις όπως γίνεται συνήθως ακόμα και στο νηπιαγωγείο να δίνουν βάση εκεί, ή να υπάρχουν πολλές δραστηριότητες που να ωθούν τα παιδιά να κοινωνικοποιούνται να έχουν καλή συνεργασία μεταξύ τους, να δημιουργείται ένα

κλίμα φιλικό και συνεργασίας, ακόμα και με το παράδειγμά μας εμάς των εκπαιδευτικών, γενικώς το πλαίσιο πρέπει να είναι τέτοιο ώστε να είναι ένα γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη τέτοιων συμπεριφορών και μετά από εκεί και πέρα υπάρχουν και ειδικότερες δράσεις με παραδείγματα, δράσεις που αφορούν ακριβώς αυτό το φαινόμενο, πάντα κάνουμε δράσεις εμείς και ειδικά εκεί γύρω στις 6 Μαρτίου που είναι και η παγκόσμια μέρα, αλλά αυτό είναι κάτι που γίνεται εκεί πιο έντονα όμως σε όλη τη διάρκεια της χρονιάς χτίζεται ακόμα και με τη συναισθηματική εκπαίδευση των παιδιών να αναγνωρίζουν τα συναισθήματά τους, να αναγνωρίζουν τα συναισθήματα των άλλων ακόμα και από αυτό, δηλαδή νομίζω ότι είναι καθημερινή, πρέπει να είναι καθημερινό αυτό το πράγμα όχι μια φορά το χρόνο, ή μια συγκεκριμένη θεματική κάποιες δραστηριότητες μόνο.

Ε: Φαντάζομαι πως την λογοτεχνία την χρησιμοποιείται κατά κόρον στην διδασκαλία στο νηπιαγωγείο, θεωρείται πως μπορεί να βοηθήσει στην ευαισθητοποίηση των παιδιών η λογοτεχνία, υπάρχουν κατάλληλα έργα, έχετε δουλέψει ποτέ;

Σ: Κοίταξε συγκεκριμένα συγκεκριμένα για το σχολικό εκφοβισμό υπάρχουν κάποια έργα όπως είναι ας πούμε του Ε.ΨΙ.ΠΕ. τα βιβλία το μίλα ή το δεν έχω όνομα, τα έχουμε και εδώ που τα διαβάζουμε, αλλά υπάρχουνε και έργα που βοηθάνε σε αυτό που σου είπα και πριν στο καλύτερο κλίμα, αντιρατσιστικά, ξεκινάμε ας πούμε με την κοινωνικοποίηση το Σεπτέμβρη οπότε από εκεί ξεκινάς, ξεκινάς δηλαδή να γνωριστούνε και να γίνουνε αποδεκτά όλα τα παιδιά όπως είναι, καλά πάμπολλα βιβλία, πως το λένε το άλλο, το πολύχρωμο λιβάδι τώρα δεν μπορώ να θυμηθώ και όλα, μετά όταν μιλάμε για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες, τα διαφορετικά παιδιά και εκεί πολλά βιβλία η συναισθηματική νοημοσύνη, η παλέτα των συναισθημάτων, τώρα σου λέω πολύ λίγα, αλλά γενικά όλα τα βιβλία που μιλάνε για τα συναισθήματα, τα βιβλία που μιλάνε για το διαφορετικό ακόμα και το πρώτο βιβλίο που διαβάζουμε για το πώς ερχόμαστε στο σχολείο όλα αυτά νομίζω ότι οδηγούν προς τα εκεί στο να γίνουν όλοι αποδεκτοί από όλους στο να αναγνωρίζουμε τα συναισθήματά μας, να τα αποδεχόμαστε καθώς και των άλλων και νομίζω ότι είναι το βασικό αυτό, το να ξεχωρίσουμε το τι αισθανόμαστε από το τι κάνουμε, πως εκφράζουμε τα συναισθήματά μας, όλα αυτά, δηλαδή όλο το πρόγραμμα του νηπιαγωγείου.

Ε: Τελειώσαμε, σας ευχαριστώ πάρα πολύ.

Σ: Τίποτα.

Συνέντευξη 8 (Σ8)

Σ: Συνεντευξιαζόμενος

Ε: Ερευνήτρια

Ε: Αρχικά να μου πείτε, πόσα χρόνια δουλεύετε, τι εμπειρία έχετε;

Σ: Δουλεύω από το '94 που τελείωσα, δούλεψα και στον ιδιωτικό τομέα άρα σύνολο έχω γύρω στα 23 χρόνια.

Ε: Και τι σπουδές έχετε κάνει;

Σ: Τελείωσα το νηπιαγωγών στην Θεσσαλονίκη, στο Αριστοτέλειο και το Ι.Α.Κ.Α. εδώ στο πανεπιστήμιο του Βόλου.

Ε: Και η ειδικότητά σας;

Σ: Είμαι νηπιαγωγός.

Ε: Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού το γνωρίζετε, το έχετε ξανακούσει σαν όρο;

Σ: Ναι, τα τελευταία χρόνια πολύ έντονα, ακούγεται και από τη σχολική κοινότητα και από γονείς.

Ε: Τι είναι για σας ο σχολικός εκφοβισμός;

Σ: Για μένα σχολικός εκφοβισμός είναι, οτιδήποτε γίνεται στο χώρο του σχολείου και κάνει ένα μαθητή να αισθάνεται άβολα μέσα σε αυτό το χώρο.

Ε: Σχετικά με το φαινόμενο αυτό έχετε λάβει κάποια επιμόρφωση;

Σ: Έχω παρακολουθήσει πριν τρία ίσως χρόνια μία επιμόρφωση και μετά κάποιες ημερίδες που γίνονται, είχαν γίνει και στο δικό μας σχολικό συγκρότημα και πρόκειται τώρα σύντομα να παρακολουθήσουμε και μία ακόμα.

Ε: Έχετε παρατηρήσει ποτέ ή έχετε αντιληφθεί ποτέ στο χώρο του σχολείου, στο χώρο της τάξης σας κάποιο φαινόμενο σχολικού εκφοβισμού;

Σ: Εεε, κοιτάζτε αυτές συνήθως τις συμπεριφορές τις αναπτύσσουν τα παιδιά στις ελεύθερες δραστηριότητες στις γωνιές, έχω παρατηρήσει ότι δεν το κάνουν τόσο φανερά όταν δηλαδή καθόμαστε στην παρεούλα, αλλά θα το κάνουνε όταν βρίσκονται σε μια γωνιά, θα πούνε κάτι λεκτικά και θα το συνοδέψουν με ένα άγριο βλέμμα, θα είναι σιγανή η φωνή, δηλαδή θα πρέπει να έχουμε πολύ το νου μας για να πέσει στην αντίληψή μας.

Ε: Όταν δηλαδή ξεφεύγουν από τον έλεγχο της εκπαιδευτικού πιο πολύ;

Σ: Ναι όταν δεν είναι στο οργανωμένο μάθημα αλλά είναι σε ελεύθερες γωνιές, βλέπω ότι αυτό γίνεται πιο εύκολα ή έξω στην αυλή.

Ε: Θεωρείται ότι σχετίζεται το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού με το φύλο των μαθητών;

Σ: Τα αγόρια πολλές φορές έχουν πρότυπα πιο βίαιους χαρακτήρες από τα παιδικά που παρακολουθούν στην τηλεόραση, έτσι πολλές φορές και η δική τους συμπεριφορά μπορεί να είναι βίαιη, χωρίς όμως αυτό απαραίτητα ότι φτάνουν και στα όρια του σχολικού εκφοβισμού, δεν ξεχωρίζω φύλο ιδιαίτερα.

Ε: Δηλαδή δεν υπάρχουν διαφορές εκδήλωσης ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια;

Σ: Τα αγόρια κοιτάζτε μπορεί να κάνουν και κάποια χειρονομία, σε αυτές τις ηλικίες όμως, εδώ που είμαστε με νήπια και προνήπια χρησιμοποιούν και τα δύο φύλα, τον ίδιο τρόπο, εγώ τουλάχιστον αυτό έχω παρατηρήσει, δηλαδή το λεκτικό τρόπο ας το πούμε σχολικού εκφοβισμού.

Ε: Δηλαδή σωματικό σχολικό εκφοβισμό δεν έχετε παρατηρήσει ποτέ;

Σ: Σε όλα αυτά τα χρόνια από την εμπειρία μου και μέσα στο Βόλο σχεδόν δέκα χρόνια ένα αγοράκι είχε έντονη συμπεριφορά σχολικού εκφοβισμού προς τους συμμαθητές του και πάλι από ήταν μέσα από μια ιδιαίτερη οικογενειακή κατάσταση. Σε αυτή τη λεκτική βία που συνήθως χρησιμοποιούν τα παιδιά αυτής της ηλικίας και τα δύο φύλα στα αγόρια απλώς μπορούμε να παρατηρήσουμε πως έχουνε αναπτυγμένη φαντασία ίσως από αυτά που βλέπουν, τα πρότυπα που έχουν στην

τηλεόραση και μπορεί να φοβίσουν ένα παιδί και να του λένε θα στείλω το βράδυ το δράκο να σε φάει, αυτό στους μεγάλους μπορεί να μην έχει βαρύτητα αλλά στην παιδική ψυχή όμως έχει πολύ μεγάλη σημασία και αν αυτό επαναληφθεί για κάποιες μέρες τότε νομίζω μιλάμε για σχολικό εκφοβισμό γιατί έχει ένα μαθητή που του δημιουργεί ένα ψυχικό φόβο.

E: Ας περάσουμε λίγο στην οικογένεια. Ποιος θεωρείται ότι είναι ο ρόλος της στην εκδήλωση του φαινομένου;

Σ: Λέμε ότι τα παιδιά είναι ο καθρέφτης της οικογένειας, η κάθε παιδική ψυχή δεν ξέρουμε τι εισπράττει από την οικογένειά του, πόση αγάπη παίρνει, πόση καταπίεση δέχεται πόσο έχει την έλλειψη των γονιών λόγω δουλειάς ποια είναι τα ερεθίσματα που δέχεται μέσα στο σπίτι, πόσο είναι στην τηλεόραση, στους υπολογιστές και τα σχετικά και νομίζω πως όλα αυτά καθρεφτίζονται στην παιδική ψυχή του. Η οικογένεια σίγουρα θα πρέπει να κρατά σε μια ισορροπία το παιδί ώστε αυτό ούτε να εκδηλώνει ούτε να δέχεται φαινόμενα σχολικής βίας, αλλά να μπορεί το παιδί να μιλάει και να εκδηλώνει τα συναισθήματά του νομίζω δηλαδή ότι η οικογένεια έχει πολύ σημαντικό ρόλο ότι όσο και να προσπαθούμε εμείς στο σχολείο, αν δεν έχει αποκτήσει το παιδί κάποιες βάσεις από το σπίτι του δεν μπορεί εύκολα να ξεδιπλωθεί και να μιλήσει και να εκφραστεί.

E: Σε ότι αφορά τώρα την προσωπικότητα του παιδιού, τα ατομικά του χαρακτηριστικά συνδέεται αυτό με την εκδήλωση του φαινομένου.

Σ: Πιστεύω ότι συνδέεται η προσωπικότητα του παιδιού με την εκδήλωση του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού, αυτή είναι η γνώμη μου, γιατί ένα παιδί δειλό με χαμηλή αυτοεκτίμηση μπορεί να γίνει πιο εύκολα το θύμα όπως επίσης ένα παιδί με αγένεια και θράσος θα γίνει πιο εύκολα ο θύτης, αυτό βέβαια δεν είναι και ο κανόνας αλλά απλώς δίνει περισσότερες πιθανότητες, το βάρος γυρίζει και πάλι στην οικογένεια, κατά πόσο δηλαδή θα κρατάει την ισορροπία στην ψυχή του παιδιού αλλά και το πόσο καλή είναι η σχέση και σχολείου σπιτιού, οικογένειας και σχολείου.

E: Ο ρόλος τώρα των εκπαιδευτικών και του σχολείου στην πρόληψη του φαινομένου;

Σ: Ο ρόλος των εκπαιδευτικών στο σχολείο είναι πολύ σημαντικός, πρέπει ο δάσκαλος να είναι παρατηρητικός και να αφουγκράζεται την ψυχολογία του κάθε

παιδιού έτσι ώστε όσο είναι δυνατό να αντιλαμβάνεται ένα φαινόμενο σχολικού εκφοβισμού είτε αυτό είναι μέσα στην τάξη είτε έξω στην αυλή αλλά και να δίνει ο δάσκαλος στα περιθώρια στο μαθητή, είτε ο μαθητής είναι θύμα είτε είναι παρατηρητής να μπορεί να πλησιάσει το δάσκαλο να έχει αυτή την άνεση και να εκμυστηρευτεί να πει το πρόβλημά του ή ότι έχει παρατηρήσει να μην είναι με λίγα λόγια απρόσιτος ο δάσκαλός και να μη δίνει αυτή την εικόνα του αυστηρού δασκάλου που αν μιλήσω θα με τιμωρήσει και μένα και να χρησιμοποιεί την εξουσία του, να νιώθει το παιδί ότι μπορεί να ακουμπήσει και να μιλήσει και να συζητήσει μαζί του

E: Και μία τελευταία ερώτηση. Φαντάζομαι πως η λογοτεχνία χρησιμοποιείται πολύ στη διδασκαλία εδώ στο νηπιαγωγείο. Υπάρχουν ή έχετε χρησιμοποιήσει παιδικά λογοτεχνήματα που να μπορούν να ευαισθητοποιήσουν τα παιδιά αυτής της ηλικίας πάνω σε αυτό το θέμα;

Σ: Υπάρχουνε τέτοια βιβλία, βέβαια σε εμάς τώρα εδώ μπορώ να πω ότι δεν έχουμε εμπλουτίσει τόσο τη βιβλιοθήκη μας με τα συγκεκριμένα. Έχουμε εφαρμόσει για δεύτερη χρονιά ένα πρόγραμμα βήματα για τη ζωή που επειδή μιλάει για την ενσυναίσθηση μέσα από εκεί υπάρχουν κάποια προτεινόμενα βιβλία και παραδείγματα και παιχνίδια ρόλων μέχρι τώρα έτσι με αυτό τον τρόπο έχουμε προσεγγίσει αυτό το φαινόμενο υπάρχουν όμως στα βιβλιοπωλεία αρκετά βιβλία που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε εδώ στο νηπιαγωγείο για την ώρα όμως ακόμα δεν μπορούμε να πούμε ότι έχουμε μια πλούσια βιβλιοθήκη με αυτό το θέμα, με τη διαφορετικότητα έχουμε πολλά βιβλία τα τελευταία χρόνια, αλλά με το θέμα του σχολικού εκφοβισμού νομίζω ότι εδώ υστερούμε ακόμη πολύ.

E: Εντάξει, τελειώσαμε. Σας ευχαριστώ πολύ.

Σ: Να είσαι καλά, καλή συνέχεια.

Συνέντευξη 9 (Σ9)

Σ: Συνεντευξιαζόμενος

Ε: Ερευνήτρια

Ε: Λοιπόν, ας ξεκινήσουμε. Πόσα χρόνια δουλεύετε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση;

Σ: Δουλεύω εδώ και 11 χρόνια.

Ε: Και τι σπουδές έχετε κάνει;

Σ: Σε προπτυχιακό επίπεδο έχω τελειώσει το Παιδαγωγικό Δημοτικής Εκπαίδευσης Πατρών, έχω μεταπτυχιακό Στη εκπαιδευτική ηγεσία και διοίκηση στο πανεπιστήμιο της Λευκωσίας και σε διδακτορικό επίπεδο νέες τεχνολογίες και πάλι στο πανεπιστήμιο της Λευκωσίας.

Ε: Εντυπωσιακό. Η ειδικότητά σας ποια είναι;

Σ: Είμαι δασκάλα.

Ε: Ωραία τώρα πιο συγκεκριμένα, γνωρίζετε το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού;

Σ: Ναι το γνωρίζω.

Ε: Και πώς θα το ορίζατε;

Σ: Θέλοντας να ορίσουμε τον σχολικό εκφοβισμό θα λέγαμε πως είναι η λεκτική, κοινωνική και σωματική βία βίαιη συμπεριφορά μεταξύ μαθητών με στόχο να προκληθεί πόνος ή αναστάτωση, έτσι τουλάχιστον ορίζεται στην βιβλιογραφία.

Ε: Έχετε παρακολουθήσει κάποια επιμόρφωση που να σχετίζεται με το θέμα;

Σ: Έχω παρακολουθήσει διάφορα σεμινάρια, ημερίδες και τέτοια, πολύ καλά προγράμματα γενικά, αν αυτό θεωρείται επιμόρφωση για κάποιο θέμα, αυτό όχι κάτι παραπάνω.

Ε: Έχετε παρατηρήσει ποτέ ή έχετε ποτέ αντιληφθεί, σε αυτά τα 11 χρόνια που δουλεύετε κάποιο φαινόμενο σχολικού εκφοβισμού στην τάξη σας ή στο προαύλιο;

Σ: Λοιπόν να σου πω, εγώ έχω διδάξει κατά βάση μέχρι τώρα σε επαρχιακές περιοχές και ευτυχώς δεν έχω συναντήσει τέτοια φαινόμενα, όπως το όρισα πιο πάνω, τώρα εντάξει το να κλωστήσει κάποιο παιδί κάποιο άλλο στο διάλλειμα ή να τσακωθούν για μια στιγμή ή να κοροϊδέψουν κάποιον εντάξει, αλλά όχι σχολικό εκφοβισμό σύμφωνα με το ορισμό.

Ε: Εσείς θεωρείται πως σχετίζεται το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού με το φύλο των παιδιών;

Σ: Κοίτα ως ένα βαθμό θεωρώ πως ναι, δηλαδή πιστεύω πως πιο συχνά το συναντάμε στα αγόρια και ιδίως τη σωματική μορφή, να κλωστήσουν, να χτυπήσουν γιατί ξέρεις τα αγόρια μεταξύ τους θέλουν να δείξουν ότι ο ένα είναι πιο δυνατός από τον άλλο, ενώ στα κορίτσια, παρ' ότι σου λέω δεν έχω συναντήσει κάτι τόσο έντονο μέχρι τώρα, στα κορίτσια, ναι, συναντάμε συχνότερα το λεκτικό εκφοβισμό, να σε κοροϊδέσω, να σου πω δεν σε έχω φίλη και τέτοια, δεν χτυπάνε πολύ τα κορίτσια ακόμα και όταν τσακώνονται, εκτός πια και αν έχουμε κάποια περίπτωση τόσο ακραία.

Ε: Ας συνεχίσουμε λίγο τώρα με την εκδήλωση του φαινομένου. Η οικογένεια παίζει κάποιο ρόλο σε αυτό, στην εκδήλωση τέτοιων συμπεριφορών δηλαδή, τι πιστεύετε;

Σ: Ο ρόλος της οικογένειας για μένα είναι καθοριστικός, όλα ξεκινούν από εκεί, δηλαδή τι εννοώ όταν μια οικογένεια μεγαλώνει ένα παιδί σε ένα ήρεμο, γαλήνιο περιβάλλον, όταν υπάρχουν σαφή όρια και διακριτά και δεν ισχύει αυτό που λένε, είμαστε φίλοι με το παιδί μου, δεν γίνεται αυτό, δεν μπορείς να βάλεις όρια έτσι, όταν λοιπόν το περιβάλλον είναι τέτοιο τότε δεν υπάρχουν πιθανότητες το παιδί να υιοθετήσει παραβατική και βίαιη συμπεριφορά και φυσικά όταν δεν υπάρχουν τέτοιες καταστάσεις μέσα στο σπίτι, εννοώ βία από τον πατέρα στην μητέρα ή στο παιδί ή από τη μαμά στο παιδί, ώστε τα παιδιά ας πούμε να υιοθετήσουν τέτοια πρότυπα και να γίνουν βίαια με κάποιο τρόπο απέναντι στους συμμαθητές τους.

Ε: Κατάλαβα. Η προσωπικότητα του παιδιού θεωρείται ότι παίζει ρόλο στην εκδήλωση του φαινομένου.

Σ: Πιστεύω ότι η προσωπικότητα του παιδιού ναι παίζει σημαντικό ρόλο, δεν είναι όμως και ο βασικός παράγοντας πιστεύω, τι εννοώ υπάρχουν πολλοί παράγοντες που επηρεάζουν το παιδί σε αυτή την ηλικία όπως η οικογένεια που είπαμε πιο πριν, το

σχολείο είναι πολύ σημαντικό, οι παρέες του παιδιού, αν όλα αυτά λοιπόν δεν βοηθούν, δεν υποκινούν μια βίαιη συμπεριφορά τότε είναι πιθανό το παιδί, ακόμα και αν έχει κάποια προδιάθεση, μέσα σε εισαγωγικά τη λέξη σου τη λέω, να μην εκδηλώσει τέτοια δείγματα αφού δεν θα βρουν γόνιμο έδαφος να καλλιεργηθούν, σου λέω δηλαδή πως θεωρώ πως το φαινόμενο αυτό είναι πολύπλευρο και επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες, δεν είναι δηλαδή μόνο αν το παιδί είναι αδύναμο ή ζωηρό ή χτυπάει από μόνο και τέτοια είναι και άλλα.

Ε: Και ας περάσουμε τώρα και στην πρόληψη. Ποιος είναι ο ρόλος του σχολείου και των εκπαιδευτικών στην πρόληψη του φαινομένου; Μπορούν να κάνουν κάτι;

Σ: Σαφέστατα και μπορούν, ο ρόλος ο δικός μας και του σχολείου είναι πάρα πολύ σημαντικός όχι μόνο όταν ήδη έχει εμφανιστεί, έχει γίνει ένα περιστατικό στο σχολείο αλλά και πριν γίνει, δηλαδή έχουμε σημαντικό ρόλο και στην πρόληψη, αρχικά η ανάπτυξη και η καλλιέργεια του σεβασμού μεταξύ των παιδιών, όλων των παιδιών, έτσι τα παιδιά μεταξύ τους θα έχουν καλές και αρμονικές σχέσεις και αυτό είναι κάτι που πρέπει να γίνει από πολύ νωρίς και εδώ πολύ σημαντικός είναι και ο ρόλος του νηπιαγωγείου, από εκεί ξεκινάνε όλα, δεν πρέπει ο εκπαιδευτικός να είναι αδιάφορος γιατί κάτι τέτοιο βοηθάει πιστεύω στην ανάπτυξη τέτοιων φαινομένων, γιατί ο θύτης θα πει σιγά μην δώσει σημασία, δεν θα με μαλώσει, δεν θα μου πει τίποτα, αλλά και το θύμα δεν αισθάνεται ασφάλεια να μιλήσει στον δάσκαλο, πολύ κακό αυτό, ο δάσκαλός πρέπει να είναι κοντά στα παιδιά, δίπλα στα παιδιά, ο δάσκαλος λοιπόν είναι πολύ σημαντικός και το σχολείο στο σύνολό του πως θα διαχειριστούν τέτοια φαινόμενα, πως θα τα αποτρέψουν, κατάλαβες;

Ε: Ναι, ναι καταλαβαίνω τι λέτε. Και κάτι τελευταίο. Η λογοτεχνία, η παιδική λογοτεχνία χρησιμοποιείται πολύ συχνά στο νηπιαγωγείο. Πιστεύετε πως γενικότερα υπάρχουν κατάλληλα λογοτεχνικά έργα μέσω των οποίων μπορούν να ευαισθητοποιηθούν τα παιδιά απέναντι σε αυτό το θέμα. Και δεν μιλάω μόνο για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, αλλά και λίγο μεγαλύτερα.

Σ: Κοίταξε να δεις, φυσικά και υπάρχουν και θεωρώ αν με ρωτάς πως η λογοτεχνία αποτελεί ένα πάρα πολύ καλό εργαλείο ενημέρωσης, ευαισθητοποίησης που μπορούμε να χρησιμοποιούμε εμείς οι εκπαιδευτικοί, πιο παιχνιδιάρικος τρόπος το περνάς πιο ωραία στα παιδιά, εδώ στο δημοτικό όμως υπάρχουν συγκεκριμένα πράγματα που πρέπει να γίνουν και εννοώ, διδακτικές ώρες, συγκεκριμένη ύλη που

πρέπει να βγει και σχεδόν ποτέ δεν έχουμε χρόνο να διαβάσουμε κάτι εκτός του μαθήματος, στο νηπιαγωγείο όμως που όπως είπα το θεωρώ την βάση, υπάρχει σίγουρα και ο τρόπος και το κατάλληλο περιβάλλον να γίνει αυτό.

Ε: Μάλιστα, ωραία, τελειώσαμε. Σας ευχαριστώ πολύ για το χρόνο σας.

Σ: Τίποτα, να 'σαι καλά και καλή συνέχεια στις σπουδές σου.

Συνέντευξη 10 (Σ10)

Σ: Συνεντευξιαζόμενος

Ε: Ερευνήτρια

Ε: Αρχικά θα ήθελα να μου πείτε πόσα χρόνια δουλεύετε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση;

Σ: Βρίσκομαι στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση εδώ και 29 χρόνια.

Ε: Και τι σπουδές έχετε κάνει;

Σ: Λοιπόν, έχω τελειώσει το παιδαγωγικό δημοτικής εκπαίδευσης Πατρών και σε μεταπτυχιακό επίπεδο έχω δύο μεταπτυχιακά, εεε, το ένα στην διδασκαλία της Νέας Ελληνικής ως ξένη γλώσσα και ένα δεύτερο στην εκπαίδευση ενηλίκων.

Ε: Πολύ ωραία. Και η ειδικότητά σας ποια είναι;

Σ: ΠΕ 70

Ε: Τώρα σχετικά με το θέμα που ερευνώ και εγώ τον σχολικό εκφοβισμό, έχετε ακούσει τον όρο ξανά;

Σ: Ναι ναι βεβαίως και το έχω ακούσει, ειδικά τον τελευταίο καιρό όλο και πιο συχνά, τόσο από γονείς όσο και γενικά, τηλεόραση, συναδέλφους, παντού.

Ε: Τι είναι για σας ο σχολικός εκφοβισμός;

Σ: Κατά τη γνώμη μου σχολικός εκφοβισμός είναι η εσκεμμένη βία μέσω λεκτικής ή σωματικής επαφής κυρίως, αλλά και με οποιονδήποτε άλλο τρόπο, όταν κάποιο άτομο δηλαδή δέχεται βία εσκεμμένα από άλλο άτομο, δηλαδή θέλω να πω πως δεν είναι απλώς καυγάς, για μένα η λέξη κλειδί είναι το εσκεμμένα, δεν γίνεται καταλάθος και για μία φορά μόνο.

Ε: Έχετε λάβει ποτέ κάποια επιπλέον επιμόρφωση για αυτό το θέμα, για το σχολικό εκφοβισμό;

Σ: Ναι ναι, έχουμε λάβει, κυρίως όμως ημερίδες ολιγόωρες που περιέγραφαν τα είδη, τις μορφές, τους τρόπους εκδήλωσης και αυτά, αυτά δηλαδή που μπορούμε να τα βρούμε και στην βιβλιογραφία.

Ε: Από ότι μου είπατε έχετε μεγάλη εμπειρία ως εκπαιδευτικός, μέσα σε όλα αυτά τα χρόνια, έχετε αντιληφθεί ποτέ κάποιο τέτοιο φαινόμενο ανάμεσα σε μαθητές σας;

Σ: Εε, να σου πω έχω μεγάλη εμπειρία με παιδιά, με μαθητές αλλά ευτυχώς εγώ δεν αντιλαμβάνομαι κάτι τέτοιο πολύ συχνά, αυτό που έχω να παρατηρήσω όμως είναι ότι πολλές φορές, εε, οι γονείς κυρίως το κάνουν αυτό, μεταφράζουν κάποιο επεισόδιο που μπορεί να συμβεί ανάμεσα κάποιους μαθητές, που κάτι τέτοιο θεωρώ είναι φυσιολογικό, εντάζει παιδιά είναι και θα μαλώσουν και θα τσακωθούν, το μεταφράζουν λοιπόν αυτό σε bullying, ενώ δηλαδή είναι ένας απλός καυγάς, μπορεί τα παιδιά απλά να το μεταφέρουν στο σπίτι και οι γονείς να θεωρήσουν ότι το παιδί έχει πέσει θύμα σχολικού εκφοβισμού, ειδικά με όλα αυτά που ακούνε και στην τηλεόραση τον τελευταίο καιρό συμβαίνει πολύ συχνά αυτό που σου λέω, για αυτό λοιπόν χρειάζεται ενημέρωση σωστή, όχι μόνο για τους γονείς αλλά και για εμάς τους εκπαιδευτικούς.

Ε: Μάλιστα, ωραία, τώρα κάτι άλλο, θεωρείται πως το φαινόμενο αυτό σχετίζεται με το φύλο των παιδιών, υπάρχουν δηλαδή διαφορές ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια ως προς την εκδήλωση του φαινομένου;

Σ: Ίσως και να σχετίζεται με το φύλο ναι, δεν είμαι σίγουρη, μπορώ απλά να υποθέσω ότι τα αγόρια ίσως είναι πιο επιθετικά, δηλαδή θα ασκήσουν σωματικό εκφοβισμό πιο συχνά, πιο εύκολα ενώ τα κορίτσια όχι.

E: Ο ρόλος της οικογένειας στην εκδήλωση του φαινομένου, ποιος πιστεύετε ότι είναι;

Σ: Εγώ πιστεύω πως το σημαντικότερο ρόλο στην εκδήλωση ή στην μείωση του φαινομένου τον έχει πρώτα απ' όλα η οικογένεια, ότι πρότυπα παρέχει δηλαδή η οικογένεια, που είναι και τα πρώτα πρότυπα στη ζωή ενός παιδιού αυτά κάνει και το παιδί, αν το παιδί για παράδειγμα βιώνει βίαιες καταστάσεις και συμπεριφορές στο σπίτι θα κάνει το ίδιο στο σχολείο απέναντι σε κάποιο συμμαθητή του ενδεχομένως, είναι πάρα πολύ σημαντική η οικογένεια πιστεύω, τι θα καλλιεργήσει στο παιδί, με τι αξίες θα το μεγαλώσει, αν θα το μάθει να σέβεται το διαφορετικό, τον πιο παχουλό, τον κακό μαθητή, γιατί συνήθως ο διαφορετικός πιστεύω θυματοποιείται, ναι ναι.

E: Τα ατομικά χαρακτηριστικά του κάθε παιδιού, η προσωπικότητά του έχουν να κάνουν με την εκδήλωση του φαινομένου πιστεύετε;

Σ: Ναι έχουν να κάνουν, γιατί ένα παιδί με χαμηλή αυτοεκτίμηση, που είναι περιθωριοποιημένο επίσης, πιστεύω πως είναι πιο πιθανό να εκδηλώσει τέτοια φαινόμενα, για να γίνει αρεστός, να δείξει ότι υπάρχει, να τραβήξει την προσοχή πάνω του, αυτά τα παιδιά πιστεύω εγώ πως γίνονται πιο συχνά θύτες.

E: Σε ότι αφορά τώρα την πρόληψη του φαινομένου, ποιος είναι ο ρόλος των εκπαιδευτικών και του σχολείου σ' αυτό;

Σ: Αμέσως μετά την οικογένεια κατ' εμέ είναι το σχολείο, ο εκπαιδευτικός είναι αυτός που με επαγγελματισμό θα δώσει στα παιδιά τα κατάλληλα εφόδια για να αποφευχθούν τέτοιες συμπεριφορές, να τα μάθει δηλαδή να σέβονται το διαφορετικό, να μάθουν τα παιδιά να μιλάνε όταν κάτι τα ενοχλεί και δεν τους αρέσει, να τα μάθει να σέβονται τους συνανθρώπους, δεν είμαστε εδώ μόνο για να τους μάθουμε να γράφουν και να μετράνε, αυτό πιστεύω εγώ, χρειάζεται επαγγελματισμός και να σκύβουμε κάθε ώρα πάνω από του μαθητές μας, έτσι θα μπορούμε και εμείς καλύτερα να αντιληφθούμε όταν κάτι δεν πάει καλά.

E: Και κάτι τελευταίο, θεωρείται πως υπάρχουν κατάλληλα λογοτεχνικά έργα που μπορούν να βοηθήσουν, εννοώ που μπορούν να ευαισθητοποιήσουν τα παιδιά ή να βοηθήσουν στην πρόληψη του φαινομένου;

Σ: Να σου πω την αλήθεια δεν έχω ψάξει ιδιαίτερα για το θέμα, ίσως γιατί δεν αντιμετώπισα ποτέ το θέμα, σίγουρα θα υπάρχει πλούσιο υλικό και θεωρώ πως και η λογοτεχνία είναι ένα πάρα πολύ καλός τρόπος αλλά δεν έχω κάτι συγκεκριμένο να σου πω.

Ε: Ωραία, αυτό ήταν, σα ζευχαριστώ.

Σ: Καλή συνέχεια!

Συνέντευξη 11 (Σ11)

Σ: Συνεντευξιαζόμενος

Ε: Ερευνήτρια

Ε: Αρχικά να μου πείτε πόσα χρόνια δουλεύετε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση;

Σ: Έχω 18 χρόνια υπηρεσίας.

Ε: Και τι σπουδές έχετε κάνει;

Σ: Προπτυχιακά παιδαγωγικό τμήμα νηπιαγωγών στα Γιάννενα, τεταρτοετούς φοίτησης, μεταπτυχιακά στην παιδική λογοτεχνία, δύομιση χρόνια ήταν αυτό στη Ρόδο πανεπιστήμιο Αιγαίου και το διδακτορικό μου πάλι στην παιδική λογοτεχνία με την κ. Τσιλιμένη εδώ στο πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Ε: Και η ειδικότητά σας;

Σ: Είμαι νηπιαγωγός και είμαι και συγγραφές παιδικών βιβλίων, αυτό βέβαια είναι χόμπι πιο πολύ.

Ε: Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού το γνωρίζετε;

Σ: Ναι.

Ε: και πώς θα το ορίζατε, τι είναι για σας ο σχολικός εκφοβισμός;

Σ: Όταν κάποια παιδιά ασκούνε βία είτε σωματική είτε λεκτική στους συμμαθητές τους, ή όχι συμμαθητές τους απλά παιδιά από το ίδιο σχολείο και τους δημιουργούν τον φόβο να μην κάνουν κάποια πράγματα ή να κάνουν κάποια πράγματα με εξαναγκασμό, αυτό.

Ε: Σχετικά με το θέμα του σχολικού εκφοβισμού έχετε λάβει ποτέ κάποια επιμόρφωση;

Σ: Σε κάποιες ημερίδες που έχω πάρει απλά μέρος και σε σεμινάρια που έχω συμμετάσχει και από ότι μας έρχονται στο σχολείο ή φυλλάδια ή μέσω e-mail που στέλνει η πρωτοβάθμια όλα αυτά που μας γνωστοποιούν το θέμα και βέβαια με ψυχολόγους που κάνουν εδώ στο δημοτικό συναντήσεις και πηγαίνω και μαθαίνω.

Ε: Έχετε παρατηρήσει ποτέ ή έχετε αντιληφθεί τέτοιου είδους φαινόμενα στην τάξη σας ή να σας έχει διηγηθεί κάποιος συνάδελφό σας κάτι.

Σ: Ναι, γνωρίζω πιο πολύ με παιδιά του δημοτικού μέσα εδώ στα νήπια δεν μπορώ να πω ακριβώς για εκφοβισμό, τώρα αν κάποιος μαθητής είναι λίγο πιο εύσωμος από άλλα παιδιά και ρίξει κάτω ένα παιδί δεν νομίζω, δεν θα έλεγα ότι είναι ακριβώς εκφοβισμός αυτό, ακόμη τα παιδιά δεν έχουν υπόψη τους πως μπορούν να επιβληθούν άσχημα και να κάνουν εξαναγκασμό στους συμμαθητές τους, τουλάχιστον από όλα τα χρόνια μου εμένα και από την εμπειρία μου, ότι υπάρχουν παιδιά που μπορεί να είναι ηγετικές μορφές και να θέλουνε να επιβληθούνε εντός εισαγωγικών στην ομάδα και να τραβήξουν τους άλλους με το μέρος τους και αυτοί να είναι οι αρχηγοί αυτό είναι άλλο πράγμα, αλλά να εξαναγκάζουν με τη βία να κάνουν πράγματα, όχι δεν το έχω παρατηρήσει μέσα στα νήπια.

Ε: Θεωρείται πως σχετίζεται το φαινόμενο με το φύλο των μαθητών, υπάρχουν διαφορές εκδήλωσης ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια;

Σ: Χωρίς να είναι σεξιστικό αυτό νομίζω ότι στα αγόρια παρατηρείται πιο πολύ, δεν έχω ακούσει για κορίτσια να εκφοβίζουν συμμαθητές του, τουλάχιστον σωματικά, γιατί το λεκτικό επίπεδο είναι άλλο έτσι η γλώσσα κόκκαλα δεν έχει και κόκαλα τσακίζει αυτό είναι γνωστό και μπορεί να συμβεί οπουδήποτε και με οποιονδήποτε, αλλά σωματικά και σωματική βία πιο πολύ στα αγόρια νομίζω παρατηρείται.

Ε: Εεε, ας περάσουμε λίγο στην εκδήλωση του φαινομένου, η οικογένεια πιστεύετε ότι συμβάλλει στην εκδήλωση τέτοιων συμπεριφορών;

Σ: Δεν ξέρω αν σχετίζεται, αλλά έχω ακούσει μερικές φορές που λένε κυρίως μπαμπάδες και θείοι ότι έχω πει στο παιδί μου να δέρνει γιατί έτσι θα γίνει άντρας ή έχω πει να είναι ζωηρός γιατί έτσι πρέπει να είναι οι άντρες ή έχω πει παιδί μου εσύ θα είσαι ο καλύτερος από όλους και το παιδί μέσα στο μυαλό του το καλύτερος από όλους το εκλαμβάνει ότι πρέπει να επιβληθεί ντε και καλά και χωρίς να το θέλει ένας γονιός μπορεί αυτό να το λέει για να αποκτήσει το παιδί άμυνες, αλλά χωρίς να το θέλει το παιδί το εκλαμβάνει διαφορετικά μέσα στο μυαλό του και σου λέει για επιβληθώ πρέπει να δείρω, πρέπει να χτυπήσω να τον κάτσω κάτω, αλλά δυστυχώς γίνεται και ηθελημένα, θα μάθεις να δέρνεις για να γίνεις άντρας και αυτό συμβαίνει πιο πολύ στα αγόρια, τα κορίτσια έχουν βέβαια άλλα όπλα, εντός εισαγωγικών με την έννοια ότι κάνουν τα τσαλιμάκια προσπαθούν να τραβήξουν έτσι ως γυναίκες και το έχουν μάθει από τώρα αυτό να το χειρίζονται πάρα πολύ καλά, οπότε μπορεί κάποιο αγόρι να το στεναχωρήσει γιατί η προτίμησή της είναι προς άλλη κατεύθυνση, έχουν δει πολλά τα μάτια μας και πρέπει να μάθουμε να τα διαχειριζόμαστε.

Ε: Η προσωπικότητα του παιδιού, τα ατομικά του χαρακτηριστικά συμβάλλουν;

Σ: Ο χαρακτήρας εδώ, ο χαρακτήρας πλάθεται επί το πλείστον έχουμε βέβαια και την κληρονομικότητα που λέμε κουβαλάει γονίδια φασαρίας, ήταν ο θεός του έτσι όταν ήταν μικρός και ο δικός μου τα ίδια, μου έλεγε η μάνα του, είναι και τα γονίδια πιστεύω, αυτό είναι η κληρονομικότητα όμως ο χαρακτήρας σε μεγάλο ποσοστό πλάθεται και εδώ πάλι ερχόμαστε στην οικογένεια, η προσωπικότητα είναι αυτή που θα γίνει μέχρι να έρθει το παιδί σχολείο και εκεί πέρα παλεύουμε μετά εμείς εδώ πέρα με μία μισοέτοιμη κατάσταση, είναι μισοέτοιμη όμως γιατί μπορούμε να φέρουμε βελτίωση, ήδη εδώ φέτος έχουμε μέσα στην τάξη περιπτώσεις που έχουν υποστεί βελτίωση στη συμπεριφορά, γιατί το συμπεριφορικό πρόβλημα είναι πολύ πιο σοβαρό από το να έχει το παιδάκι ένα πρόβλημα ή νόηση ή μια καθυστέρηση ή αυτισμό, αυτά όλα τα ξέρουμε είναι άλλες μαθησιακές δυσκολίες, το συμπεριφορικό πρόβλημα δεν παλεύεται και είχαμε και πέρυσι εδώ θέμα που δεν παλεύόταν και από ότι μαθαίνω ούτε παλεύτηκε αλλά φέτος δεν υπήρχαν περιπτώσεις τραβηγμένες και ιδιαίτερες αλλά που θέλανε ιδιαίτερη μεταχείριση, οπότε έχουμε βελτίωση σε πολλά περιστατικά, αυτός είναι ο χαρακτήρας ο οποίος εδώ στο νηπιαγωγείο μπορεί να

υποστεί αλλαγές θέλουμε προς το καλύτερο να πιστεύουμε γιατί αυτή είναι και η δουλειά μας , άμα τα πράγματα γίνονται χειρότερα τότε δεν κάνουμε τίποτα όμως νομίζω ότι όλοι οι συνάδελφοι παλεύουμε για το καλύτερο και έχουμε αποτελέσματα.

Ε: Κάνατε και μια αναφορά στην επόμενη ερώτηση, για το ρόλο του σχολείου και του εκπαιδευτικού στην πρόληψη του φαινομένου. Θεωρείται πως είναι σημαντικός;

Σ: Ναι, γιατί είπαμε ότι ευτυχώς δεν έχει παρατηρηθεί φαινόμενο στα νήπια άρα πια είναι η θέση μας, να το προλάβουμε το φαινόμενο, τώρα πως γίνεται αυτό με το να παρατηρούμε τους χαρακτήρες και τις προσωπικότητες και τα χαρακτηριστικά που είπες τα ατομικά από την αρχή και να δούμε που μπορούμε να επεμβούμε, αυτό θα γίνει σε συνεργασία με την οικογένεια, πότε όταν η οικογένεια παραδεχτεί ότι ναι έχω ένα παιδί ζωνρό πείτε μου τι να κάνω για να βοηθήσω, όταν όμως η οικογένεια πει όχι δεν μιλάμε για το ίδιο παιδί και στο σπίτι είναι παναγία και εδώ δεν ξέρω τι κάνετε και συμβαίνει αυτό , τότε αρχίζουμε να πρέπει να βάλουμε και το γονιό σε σειρά και όχι μόνο το παιδί και αυτό συμβαίνει και δικαιωνόμαστε γιατί, γιατί εμείς προσπαθούμε και ας έχει βγει ο γονιός από τη συνεργασία αλλά επειδή έχουμε συνεννόηση και με τους δασκάλους του δημοτικού και βλέπουμε μετά στην πρώτη δημοτικού τι γίνεται αυτό που παρατηρούσαμε εμείς και ότι αρχίζει ο δάσκαλος να καλεί το γονιό συνέχεια και να λέει τι συμβαίνει με το παιδί τότε λέμε να δικαιωνόμαστε και ότι ο γονιός απλά δεν ήθελε να παραδεχτεί ένα ζωνρό παιδί και αυτό είναι πρόβλημα.

Ε: Ωραία και ία τελευταία ερώτηση, φαντάζομαι πως η λογοτεχνία χρησιμοποιείται κατά κόρον εδώ στο νηπιαγωγείο έτσι;

Σ: Ειδικά στο συγκεκριμένο όπου είμαι εγώ ναι, πάρα πολύ.

Ε: Γνωρίζετε αν υπάρχουν κατάλληλα παιδικά λογοτεχνήματα για την ευαισθητοποίηση πάνω σε ένα τέτοιο θέμα;

Σ: Ναι, υπάρχουν, βεβαίως υπάρχουν, υπάρχουν βιβλία για τα συναισθήματα, υπάρχουν βιβλία για το πώς να κυριαρχήσουμε επάνω στα αρνητικά συναισθήματα και πώς να τα διαχειριστούμε, υπάρχουν όμορφα παιχνίδια που μπορούν να βγουν από ένα βιβλίο και βέβαια υπάρχουν και βιβλία όχι μόνο με τον εκφοβισμό αλλά και να μην επιτρέπεις στο παιδί βέβαια εδώ είναι άλλο το φαινόμενο, κάποιος άλλος και μεγάλος γιατί φεύγουμε από το συμμαθητικό τέλος πάντων έτσι και να πάμε για

κάποιο μεγάλο να μην αφήσει να του ασκούνε ή βία ή κάποιο πράγμα που δεν του αρέσει, ναι ευτυχώς υπάρχουν και εγώ έχω γράψει το μικρό ρυμουλκό και μάλιστα θα το χρησιμοποιήσω και στο φεστιβάλ που θα γίνει τώρα τον Απρίλιο έχει μέσα για την αποδοχή του άλλου όπως είναι, χωρίς να εκφράζουμε λεκτική βία και χωρίς να παρουσιάζουμε άρνηση απέναντί του, δηλαδή να δεχτούμε το φίλο μας το συμμαθητή μας, το συνάνθρωπό μας κοιτάζοντας πως είναι αυτός σαν χαρακτήρας και εκμεταλλευόμενοι τη θετική του πλευρά, οπότε ναι υπάρχουν βιβλία και μπορούμε να τα χρησιμοποιήσουμε πάρα πολύ άνετα και τα βιβλία τους αρέσουν.

Ε: Ωραία ευχαριστώ πολύ!

Σ: Μόνο αυτά ήτανε, αα, μια χαρά, να είσαι καλά παιδί μου.

Συνέντευξη 12 (Σ12)

Σ: Συνεντευξιαζόμενος

Ε: Ερευνήτρια

Ε: Πόσα χρόνια δουλεύετε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση;

Σ: 12 χρόνια.

Ε: Και τι σπουδές έχετε κάνει;

Σ: Έχω αποφοιτήσει από το τμήμα προσχολικής εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Ε: Και η ειδικότητά σας;

Σ: Είμαι νηπιαγωγός.

Ε: Τον όρο, το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού το γνωρίζετε;

Σ: Φυσικά και το γνωρίζω.

Ε: Πώς θα το ορίζατε;

Σ: Πώς θα το όριζα, είναι μία επαναλαμβανόμενη αρνητική συμπεριφορά από ένα παιδί σε ένα άλλο το οποίο προκαλεί αρνητικά συναισθήματα στο παιδί που δέχεται, στο θύμα και βασικά εγώ πιστεύω ότι αυτό που το ξεχωρίζει από οποιαδήποτε άλλη επιθετική συμπεριφορά είναι ότι είναι επαναλαμβανόμενη.

Ε: Έχετε λάβει κάποια επιμόρφωση σχετικά με το θέμα;

Σ: Εε, ναι μας έχουν κάνει κάποιες ομιλίες, έχω παρακολουθήσει κάποιες σχετικές ομιλίες, έχω παρακολουθήσει κάποιες ομιλίες, κάποιες συναντήσεις εκπαιδευτικών σχετικά με το θέμα.

Ε: Στα χρόνια που δουλεύετε έχετε παρακολουθήσει ποτέ ή έχετε αντιληφθεί τέτοιου είδους φαινόμενα στο χώρο του σχολείου σας;

Σ: Εε, ναι έχουν παρατηρηθεί κυρίως στο διάλειμμα γίνονται κάποια τέτοια περιστατικά και ξαναλέω ότι το διαφοροποιούμε, γιατί πολλές φορές κάποιες φορές κάποια παιδιά ενοχλούνε κάποια άλλα, είναι πολύ συχνό στα μικρά παιδιά η επιθετική συμπεριφορά, είναι στα πλαίσια και του παιχνιδιού τους πολλές φορές, απλά έχει παρατηρηθεί κάποιες φορές να είναι επαναλαμβανόμενη σε κάποιο παιδί από κάποιο συγκεκριμένο, οπότε τότε μιλάμε για bullying.

Ε: Θα μπορούσατε να μου περιγράψετε ένα τέτοιο περιστατικό;

Σ: Καλύτερα όχι, δεν θα ήθελα.

Ε: Ωραία, θεωρείται πως υπάρχουν διαφορές εκδήλωσης ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια, δηλαδή διαφοροποιείται το φαινόμενο ανάμεσα στα δύο φύλλα.

Σ: Εε, στα αγόρια είναι κάποιες φορές λίγο πιο έντονο και εκδηλώνεται πολλές φορές και με πράξεις σωματικής βίας, αυτό έχω να παρατηρήσω εγώ, ενώ αντίθετα τα κορίτσια δεν το εκδηλώνουν τόσο έντονα και αν το εκδηλώσουν το κάνουν πιο πολύ με το λόγο, λεκτικά.

Ε: Και τώρα θα ήθελα να μου πείτε για την εκδήλωση του φαινομένου. Η οικογένεια θεωρείται πως συμβάλλει στο να εκδηλωθούν τέτοιου είδους πράξεις;

Σ: Στο να εκδηλώσει;

Ε: Ναι, ο ρόλος της οικογένειας γενικά θέλω να πω ποιος είναι σε ένα τέτοιο φαινόμενο;

Σ: Φυσικά, φυσικά θεωρώ ότι όλα ξεκινούν από την οικογένεια, βέβαια σε συνεργασία με το σχολείο το παιδί πρέπει να έχει από την οικογένεια τις κατάλληλες βάσεις και αρχές, που σημαίνει μαθαίνω να μην χτυπάω τον άλλο, δεν κάνω κάτι στον άλλο που δεν θα μου άρεσε να μου κάνει και εκείνος, αυτά όλα ξεκινούν από την οικογένεια προφανώς ένα παιδί που ασκεί αυτή τη συμπεριφορά δεν έχει σαφή όρια από το σπίτι του και ίσως βιώνει και κάποια άσχημη κατάσταση και στο σπίτι του ίσως είναι και αυτό θύμα μιας κατάστασης.

Ε: Κατάλαβα. Ας περάσουμε λίγο στην προσωπικότητα του παιδιού, στα ατομικά του χαρακτηριστικά. Θεωρείται πως υπάρχουν παιδιά που έχουν μια προδιάθεση, μία ροπή προς αυτό; Παίζει ρόλο δηλαδή η προσωπικότητά του ή είναι θέμα μόνο περιβαλλοντικών ερεθισμάτων και επιρροών;

Σ: Νομίζω ότι είναι θέμα κοινωνικών ερεθισμάτων, δεν νομίζω ότι κάποιο παιδί είναι επιρρεπές, να έχει κάποια προδιάθεση ας πούμε για να εμφανίσει το φαινόμενο αυτό, νομίζω είναι καθαρά θέμα..

Ε: Δηλαδή ακόμα και αυτό που λένε ότι στα ζωντανά παιδιά είναι πιο πιθανό να παρουσιαστεί μια τέτοια συμπεριφορά, το πιστεύετε;

Σ: Όχι όχι.

Ε: Ή ότι θύματα μπορεί να είναι τα παιδιά που έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση; Γιατί αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό της προσωπικότητάς του.

Σ: Όσον αφορά τα θύματα είναι πιο επιρρεπή, σαφώς, αυτά τα παιδιά που είναι πιο συνεσταλμένα, πιο μαζεμένα, αλλά όσον αφορά τους θύτες αυτούς δηλαδή που ασκούν αυτό το φαινόμενο νομίζω ότι είναι καθαρά θέμα περιβαλλοντικό, πως έχουν μεγαλώσει, τι αρχές έχουν πάρει, μπορεί να έχουν βιώσει και αυτά κάποιο ανάλογο περιστατικό στην οικογένειά τους.

Ε: Και να περάσουμε λίγο στο σχολείο και στον ρόλο των εκπαιδευτικών. Ποιος είναι ο ρόλος του εκπαιδευτικού και του σχολείου στην πρόληψη του φαινομένου;

Σ: Κατ' αρχήν πρέπει να το αντιληφθούν, γιατί πολλές φορές συμβαίνουν διάφορα δεν είναι ότι συμβαίνει εδώ μέσα σχολικός εκφοβισμός ή bullying πρέπει να το διαφοροποιήσουμε από μία απλή ας πούμε διένεξη ενός παιδιού με κάποιο άλλο και μετά πρέπει να το αντιμετωπίσει πρώτα μιλώντας με το παιδί και τα παιδιά και κατ' επέκταση με τους γονείς.

Ε: Και μια τελευταία ερώτηση σχετικά με την παιδική λογοτεχνία και το πόσο μπορεί να βοηθήσει στην ευαισθητοποίηση των παιδιών σχετικά με το θέμα. Υπάρχουν παιδικά λογοτεχνήματα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για αυτό το σκοπό.

Σ: Έχουν βγει κάποια σχετικά παραμύθια ειδικά τον τελευταίο καιρό που ακούγεται και πιο έντονα το φαινόμενο, γιατί πιστεύω πάντα υπήρχε απλά δεν ακούγονταν τόσο έντονα και ίσως και λόγω των κοινωνικών συνθηκών είναι και πιο έντονο, εε, υπάρχουν κάποια σχετικά παραμύθια τα οποία εμείς, όποτε μπορούμε διαβάζουμε στα παιδιά, τώρα κάποια άλλα...

Ε: Θεωρείται δηλαδή ότι μπορεί η λογοτεχνία να αποτελέσει ένα καλό εργαλείο στα χέρια του εκπαιδευτικού;

Σ: Φυσικά, φυσικά, βασικά οτιδήποτε θέλουμε να περάσουμε σε ένα παιδί σε ένα νήπιο, το μεγαλύτερο εργαλείο μας είναι η λογοτεχνία, η παιδική λογοτεχνία και τα παραμύθια, μέσα από εκεί τα παιδιά σαν τρίτοι απ' έξω το φαινόμενο, μπορούν να το παρατηρήσουν καλύτερα, να το σχολιάσουν και να το κατανοήσουν.

Ε: Ωραία, εντάξει, τελειώσαμε, ευχαριστώ πολύ.

Σ: Τίποτα να 'σαι καλά.

Συνέντευξη 13 (Σ13)

Σ: Συνεντευξιαζόμενος

Ε: Ερευνήτρια

E: Πόσα χρόνια δουλεύετε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση;

Σ: 23 χρόνια.

E: Και τι σπουδές έχετε κάνει;

Σ: Σχολή νηπιαγωγών Καρδίτσας έχω τελειώσει.

E: Η ειδικότητά σας;

Σ: Δεν έχω κάποια ειδικότητα.

E: Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού το γνωρίζετε;

Σ: Ναι βέβαια.

E: Τι είναι για σας ο σχολικός εκφοβισμός, πώς θα το ορίζατε;

Σ: Η μορφή που έχει, είναι μία μορφή βίας βασικά τώρα μέσα στο νηπιαγωγείο είναι κυρίως λεκτική αν πρέπει να προχωρήσω να το αναλύσω, αλλά για τώρα θα περιοριστώ σε αυτό ότι είναι μία μορφή βίας.

E: Έχετε κάνει κάποια επιμόρφωση σχετικά με το θέμα;

Σ: Περιορισμένα πράγματα, κάποια σεμινάρια, ένα δύο στον αριθμό, αυτό πιο πολύ.

E: Έχετε παρατηρήσει ποτέ ή έχετε αντιληφθεί κάποιο φαινόμενο σχολικού εκφοβισμού στο σχολείο σας, στην τάξη σας;

Σ: Ναι, αλλά είναι ήπιες οι βίαιες αυτές εκδηλώσεις από μέρους των παιδιών και έχουν την μορφή κυρίως της κοροϊδίας ας πούμε, είναι δηλαδή κάποιες κοροϊδευτικές εκδηλώσεις, ας το πω καλύτερα ότι είναι λεκτικός ο εκφοβισμός περισσότερο και σπάνια εντάξει υπάρχουν κάποιες βίαιες σωματικές αντιδράσεις, ας πούμε έτσι, είναι σωματικός ο εκφοβισμός αυτός, δηλαδή κάποιες κλωτσιές σπρωξιές, τέτοιου είδους.

E: Θεωρείται πως το φαινόμενο σχετίζεται με το φύλο των μαθητών; Παρατηρείται διαφορές εκδήλωσης ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια;

Σ: Ναι, τα αγόρια νομίζω ότι είναι λίγο πιο βίαια, εκείνα προβαίνουν πιο συχνά σε κοροϊδίες και κυρίως σε σωματικές αντιδράσεις, δηλαδή πιο πολύ ένα αγόρι θα σπρώξει, θα χτυπήσει και θα κλωτσήσει και τα κορίτσια αλλά πολύ λιγότερο.

Ε: Ας περάσουμε λίγο στην εκδήλωση του φαινομένου, θεωρείται πως η οικογένεια συμβάλλει στο να εκδηλωθούν τέτοιου είδους φαινόμενα από τη μεριά του παιδιού;

Σ: Νομίζω ναι, αν μια οικογένεια είναι απαξιωτική προς κάποιες κατηγορίες μαθητών, πολιτών γενικώς, αυτό περνάει και στο χαρακτήρα του παιδιού, δηλαδή υιοθετούν κάποιες συμπεριφορές των γονέων τα παιδιά και τις εκδηλώνουν στο σχολείο, επίσης η συμπεριφορά των γονιών είναι καταλυτική, αν δουν ας πούμε μία εκδήλωση βίαιη από μέρους των παιδιών αυτό που πρέπει να κάνουν είναι να την καταστείλουν, εε, αν δεν το κάνουν είναι υπεύθυνοι και θα μεγαλώσει αυτή η άσχημη συμπεριφορά των παιδιών τους προς τα άλλα τα παιδιά, μ' αυτή την έννοια νομίζω ότι η οικογένεια είναι πολύ σημαντική έχει μεγάλη ευθύνη.

Ε: Η προσωπικότητα του παιδιού, τα ατομικά του χαρακτηριστικά συμβάλλουν στην εκδήλωση του φαινομένου;

Σ: Δηλαδή;

Ε: Εννοώ η βία μπορεί να είναι στοιχείο της προσωπικότητας ενός παιδιού ή είναι μόνο οι κοινωνικοί παράγοντες που συμβάλλουν στην εκδήλωση τέτοιων φαινομένων;

Σ: Εε, πιστεύω ότι ανάλογα με τις αξίες που μέχρι τώρα έχει πάρει από την οικογένειά του ή γενικώς από το περιβάλλον που ζει με αυτή την έννοια είναι και στοιχείο της προσωπικότητάς του, δεν νομίζω όμως κάποιος να γεννιέται με αυτή τη βία όχι μου φαίνεται λίγο περίεργο να έχει κάποιος μέσα του αυτή τη βίαιη συμπεριφορά, εντάξει είναι πολύ μικρά παιδιά και δεν ξέρουν ακόμα να κουμαντάρουν τις αντιδράσεις τους τις βίαιες που τυχόν τους γεννιούνται εντάξει, αλλά πιστεύω ότι περισσότερο ενθαρρύνεται αυτή η συμπεριφορά από το περιβάλλον.

Ε: Να περάσουμε λίγο στην πρόληψη τώρα. Ο ρόλος των εκπαιδευτικών και του σχολείου σε αυτό ποιος είναι πιστεύετε;

Σ: Εεε, επίσης ο εκπαιδευτικός έχει πολύ μεγάλη ευθύνη, δηλαδή μόλις αντιληφθεί ότι υπάρχει αυτή η συμπεριφορά στα παιδιά θα πρέπει να τις καταστείλει τις

συμπεριφορές αυτές και να παρακολουθεί συνεχώς και να εξηγεί και να προστατεύει εννοείται τα άλλα τα παιδιά, είναι πάρα πολύ σημαντικός, γιατί αν επίσης ένας εκπαιδευτικός είναι απαξιωτικός ή αδιάφορος όταν βλέπει να εκδηλώνεται μια τέτοια συμπεριφορά έχει άρα πολύ μεγάλη ευθύνη, πιστεύω ότι εντάξει έχουμε και εμείς πάρα πολλά στο κεφάλι μας και ειδικά όταν έχουμε τόσα πολλά παιδιά σίγουρα κάποιες αντιδράσεις μας διαφεύγουν και δεν μπορούμε να είμαστε συνέχεια εκεί, στο διάλειμμα και δεν τα βλέπουμε όλα και έρχονται μετά εκ των υστέρων και μας λένε ότι με χτύπησε ή με κορόιδεψε, πολλές φορές μπορεί να μας διαφεύγουν τέτοιες συμπεριφορές ή να μην είμαστε αμέσως, να μην διορθώσουμε τη συμπεριφορά αλλά πρέπει να έχουμε ενδιαφέρον και αμέσως να, να παρακολουθούμε δηλαδή, αυτό πιστεύω.

Ε: Και μια τελευταία ερώτηση, φαντάζομαι πως η λογοτεχνία χρησιμοποιείται συχνά εδώ στη διδασκαλία στο νηπιαγωγείο, έτσι;

Σ: Ναι, ναι.

Ε: Θεωρείται πως υπάρχουν παιδικά έργα, λογοτεχνήματα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ευαισθητοποίηση των παιδιών πάνω στο συγκεκριμένο θέμα;

Σ: Σίγουρα θα βοηθούσε υπάρχουν κάποια σίγουρα, ένα τελευταίο που τους είχα διαβάσει δεν τους κέντρισε και πάρα πολύ το ενδιαφέρον ότι κάποια μπορεί να είναι πολύ έντεχνα και δεν ξέρω πόσο ωφελούν, αν είναι καλογραμμένο σαφώς θα μπορεί να το κάνει, να παίξει αυτό το ρόλο εγώ τώρα δεν έχω υπόψη μου κάποιους τίτλους βιβλίων, αλλά γενικότερα μέσα από τη λογοτεχνία περνούν οι αξίες υπάρχουν δηλαδή και γενικώς όταν διαβάζουμε πολύ και συζητάμε και πολύ σε αυτά τα πράγματα, σαφώς, δεν χρειάζεται δηλαδή κάποιο βιβλίο ειδικό και μέσα από μια άλλη ιστορία που παρουσιάζονται οι σχέσεις όπως πρέπει να είναι, οι αρμονικές σχέσεις, οι ειρηνικές σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους, αυτό.

Ε: Ωραία, εντάξει, τελειώσαμε. Ευχαριστώ πάρα πολύ.

Σ: Εγώ ευχαριστώ πολύ κοπέλα μου.

Συνέντευξη 14 (Σ14)

Σ: Συνεντευξιαζόμενος

Ε: Ερευνήτρια

Ε: Λοιπόν, πόσα χρόνια δουλεύετε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση;

Σ: Έχω φέτος 25 χρόνια υπηρεσίας.

Ε: Και ποιες είναι οι σπουδές σας;

Σ: Έχω αποφοιτήσει από το τμήμα των νηπιαγωγών στο πανεπιστήμιο Πατρών.

Ε: Μάλιστα και η ειδικότητά σας ποια είναι;

Σ: Είμαι νηπιαγωγός.

Ε: Ωραία, ας μιλήσουμε λίγο τώρα για το θέμα που ερευνώ και εγώ, τον σχολικό εκφοβισμό. Γνωρίζετε το φαινόμενο, το έχετε ακούσει ξανά;

Σ: Εε, ναι φυσικά ειδικά τώρα τελευταία το ακούμε όλο και πιο συχνά.

Ε: Ωραία τότε. Εσείς πώς θα το ορίζατε το φαινόμενο;

Σ: Είναι μορφή βίας, μάλλον να το πω αλλιώς, είναι σωματική, λεκτική, συναισθηματική βία μπορεί να πάρει και άλλες μορφές φαντάζομαι και ασκείται από ένα μαθητή, συνήθως πιο δυνατό σε ένα άλλο.

Ε: Εσείς έχετε λάβει κάποια επιμόρφωση σχετικά με το θέμα;

Σ: Όχι, όχι, δυστυχώς, ότι γνωρίζω είναι με δική μου πρωτοβουλία.

Ε: Κατάλαβα. Έχετε παρατηρήσει ποτέ ή έχετε αντιληφθεί ανάμεσα στους μαθητές σας κάποιο τέτοιο φαινόμενο; Έχετε γίνει ποτέ μάρτυρας;

Σ: Κοίταξε να δεις, εδώ στο νηπιαγωγείο μιλάμε για παιδιά μικρής ηλικίας, εντάξει βλέπουμε καμιά φορά βίαιες ας το πούμε συμπεριφορές, δηλαδή κάποιος να

κλωστήσει κάποιον στον τσακωμό, γιατί παιδιά είναι τσακώνονται, κάποιος να κοροϊδέψει, αλλά δεν νομίζω ότι μπορούμε αυτά τα γεγονότα να τα πούμε bullying, όχι σε καμία περίπτωση. Μπορώ όμως να σου πω, ένα συμβάν, στην αρχή που δούλευα, στην επαρχία, σε μία περιοχή επαρχιακή, είχα ένα μαθητή, ένα παιδάκι, που είχε κάποιο πρόβλημα και δεν είχε μαλλιά, ας μην πω λεπτομέρειες για αυτό και είχε δημιουργηθεί μεγάλο θέμα, το κορόιδευαν πολύ οι συμμαθητές του, εντάξει και εγώ νέα στο επάγγελμα έκανα ότι μπορούσα, αλλά εδώ είχαν εμπλακεί και οι γονείς των παιδιών είχε πάρει άλλες διαστάσεις το θέμα, τέλος πάντων η μαμά από ότι έμαθα δεν έστειλε το μαθητή στο σχολείο της περιοχής, αλλά αλλού και όσο είχε μείνει στο νηπιαγωγείο μετά από αυτό δεν έρχονταν συνέχεια σχολείο, αυτό ας πούμε να το θεωρώ, σχολικό εκφοβισμό, αλλά είχαν εμπλακεί πολλοί εδώ, καταλαβαίνεις τι εννοώ.

Ε: Ναι φυσικά και καταλαβαίνω. Ας περάσουμε τώρα σε κάτι άλλο. Διαφορές εκδήλωσης ανάμεσα στα δύο φύλα πιστεύετε ότι υπάρχουν. Γενικότερα εντοπίζετε διαφορές ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια σε ότι αφορά το φαινόμενο;

Σ: Εε, δεν το έχω σκεφτεί ποτέ να σου πω την αλήθεια, αλλά θεωρώ πως μπορεί και να υπάρχουν διαφορές, να θεωρώ ας πούμε και το βλέπω κιόλας τόσα χρόνια, πως τα κορίτσια δεν είναι τόσο βίαια όσο τα αγόρια σωματικά τουλάχιστον, τα αγόρια σαν αγόρια σε ένα τσακωμό θα απλώσουν πιο εύκολα χέρι να χτυπήσουν ενώ τα κορίτσια χρησιμοποιούν την γλώσσα πιο πολύ για να σε πληγώσουν, αυτό νομίζω εγώ, όχι ότι δεν υπάρχουν εξαιρέσεις, αλλά νομίζω πως σε γενικές γραμμές έτσι είναι τα πράγματα.

Ε: Πολύ ωραία. Ας περάσουμε λίγο τώρα στην οικογένεια και στον ρόλο της στην εκδήλωση του φαινομένου. Θεωρείται ότι παίζει σημαντικό ρόλο σ' αυτό η οικογένεια;

Σ: Ε, καλά τον πρώτο και σημαντικότερο ρόλο τον έχει η οικογένεια, αρχικά η οικογένεια είναι ο πρώτος φορέας κοινωνικοποίησης και το πρώτο σύνολο μέσα στο οποίο θα καλλιεργήσει αξίες όπως ο σεβασμός προς τον συνάνθρωπο, ο σεβασμός στο διαφορετικό, το κάνει πρώτα στην οικογένεια σε ένα μικρό σύνολο, το μαθαίνει και έτσι μετά είναι έτοιμο να το κάνει και στο σχολείο και πιο μετά στην κοινωνία, επίσης αυτό που λένε τα παιδιά βλέπουν τα παιδιά κάνουν, αν το παιδί δηλαδή ζει μέσα σε ένα περιβάλλον όπου κυριαρχεί η βία ανάμεσα στα μέλη σίγουρα θα

επηρεαστεί από αυτό και θα μεταφέρει συμπεριφορές τέτοιες και στο σχολείο, και μετά αυτό που είπα και πριν ξανά αν η οικογένεια δεν μάθει το παιδί να σέβεται το διαφορετικό, να το δέχεται αλλά υποκινεί τέτοιες καταστάσεις, εδώ αναφέρομαι και στο περιστατικό που σου είπα και πριν όπου ένα μεγάλο μερίδιο ευθύνης είχε και η οικογένεια, εεε, τότε λοιπόν καταλαβαίνεις πως συνεχώς θα δημιουργούνται τέτοια προβλήματα, σίγουρα, η οικογένεια παίζει μεγάλο ρόλο, έχει όλη την ευθύνη του παιδιού, εγώ αυτό βλέπω τα παιδιά επηρεάζονται πολύ και από τις πράξεις και από αυτά που λένε οι γονείς, αυτό.

Ε: Ναι, ναι. Τα προσωπικά χαρακτηριστικά του κάθε παιδιού, η προσωπικότητά του συνδέεται με την εκδήλωση του φαινομένου;

Σ: Μμ, δεν ξέρω να σου απαντήσω και πολύ σίγουρα, σίγουρα υπάρχουν παιδιά που είναι από τη φύση τους, όπως λέμε ζωηρά, πιο ηγετικά πιο δυνατά, το δυνατά μέσα σε εισαγωγικά, αλλά και παιδιά που είναι πιο ήρεμα, πιο αδύναμα σχεδόν άβουλα θα έλεγα, αλλά νομίζω πως το πώς αυτό θα εξελιχθεί, δηλαδή αν θα καταλήξει ένα παιδί να γίνει θύτης ή θύμα εξαρτάται από το πώς θα το διαχειριστεί πρώτα από όλα το σπίτι, οι γονείς και έπειτα εμείς οι εκπαιδευτικοί, να το βοηθήσουμε να αναπτύξει την αυτοπεποίθησή του, τον αυτοσεβασμό του και όλα αυτά που καλούμαστε να κάνουμε.

Ε: Ας περάσουμε λίγο τώρα στην πρόληψη του φαινομένου. Ποιος είναι ο ρόλος του σχολείου και των εκπαιδευτικών σ' αυτό; Είναι σημαντικός;

Σ: Λοιπόν, εγώ νομίζω πως αμέσως μετά την οικογένεια και το σπίτι είναι το σχολείο, είναι από τα πιο σημαντικά σίγουρα, εεε, ειδικά εδώ στο νηπιαγωγείο που το νηπιαγωγείο είναι και η πρώτη επαφή των παιδιών με το σχολείο, το σχολείο και ο νηπιαγωγός έχει να κάνει πάρα πολλά, από την πρώτη στιγμή που το παιδί θα έρθει στο σχολείο, θα πρέπει να καλλιεργηθεί η ενσυναίσθηση, πολύ βασικό, ότι δεν θέλω να μου κάνουν δεν το κάνω, ο σεβασμός στο διαφορετικό, να καταλάβουμε ότι όλοι είμαστε ίσοι, δεν έχει σημασία δηλαδή αν κάποιος είναι λίγο πιο εύσωμος, ή δεν έχει πολύ ωραία ρούχα, ή ακόμα και αυτό το άλλο που κάνουν τα παιδιά, δεν πειράζει αν κάποιος δεν τα καταφέρνει καλά με τις εργασίες ή στις δραστηριότητες, δεν πρέπει να τον κοροϊδεύουμε και σαφώς όλα αυτά για να γίνουν απαιτούν και μια άριστη σχέση με το σπίτι, γιατί αν εμείς τα λέμε και τα δουλεύουμε εδώ όλα αυτά αν στο σπίτι γίνονται τα αντίθετα, εεε, τότε θα έχουμε μάλλον άσχημα αποτελέσματα.

Ε: Ωραία και μια τελευταία ερώτηση. Η παιδική λογοτεχνία ή μάλλον στην παιδική λογοτεχνία υπάρχουν κατάλληλα έργα που μπορούν να βοηθήσουν τον εκπαιδευτικό να προσεγγίσει το θέμα ή να ευαισθητοποιήσει τα παιδιά;

Σ: Ναι λοιπόν κοίτα, τα παραμύθια είναι πολύ χρήσιμα στη δουλειά μας, είναι οικεία στα παιδιά και τα βοηθούν να καταλάβουν και να κατανοήσουν πάρα πολύ καλά πράγματα, βέβαια όταν γίνεται σωστά, όχι διαβάζουμε ένα βιβλίο, και εντάξει το μάθαμε τέλος, υπάρχουν βιβλία που μιλούν για το σεβασμό στο διαφορετικό, για την ενσυναίσθηση που τα παιδιά βάζουν τον εαυτό τους σε διάφορους ρόλους και λένε τι θα κάνανε τότε ή τι θα γινότανε σε αυτή την περίπτωση, είναι χρήσιμη η λογοτεχνία, δεν ξέρω συγκεκριμένα να σου πω κάποιο βιβλίο ή κάποιο συγγραφέα, δεν έχω δουλέψει και το θέμα και δεν το έχω ψάξει, αλλά μπορεί να γίνει με οποιοδήποτε βιβλίο αν το δουλέψεις σωστά και το πας εκεί που εσύ θες.

Ε: Ναι, ναι κατάλαβα. Εντάξει, ωραία τελειώσαμε, σας ευχαριστώ πάρα πολύ για το χρόνο σας.

Σ: Τίποτα να 'σαι καλά, καλή επιτυχία.

Συνέντευξη 15 (Σ15)

Σ: Συνεντευξιαζόμενος

Ε: Ερευνήτρια

Ε: Αρχικά θα ήθελα να σας ρωτήσω πόσα χρόνια δουλεύετε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση;

Σ: Δουλεύω εδώ και 32 χρόνια.

Ε: Και ποιες είναι οι σπουδές που έχετε κάνει;

Σ: Έχω τελειώσει την ακαδημία Λαμίας και ΣΕΛΔΕ, επίσης δεν ξέρω αν αυτά χρειάζονται θα στα πω, έχω αγγλικά και υπολογιστές, αυτά.

Ε: Μάλιστα και ποια είναι η ειδικότητά σας;

Σ: Είμαι Π.Ε. 70, δάσκαλος.

Ε: Πολύ ωραία, θα ήθελα τώρα να σας ρωτήσω αν γνωρίζετε το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού;

Σ: Ναι, ναι το γνωρίζω, έχω ακούσει δηλαδή.

Ε: Και πώς θα το ορίζατε;

Σ: Ο σχολικός εκφοβισμός κατά τη γνώμη μου, είναι μια μορφή βίας που έχει 3 κυρίως χαρακτηριστικά ένα, η επιθετική συμπεριφορά είναι συνειδητή, εσκεμμένη, δεν γίνεται κατά λάθος, δύο επαναλαμβάνεται, έχει επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα, διότι αν απλά γίνει μία δύο φορές δεν νομίζω ότι μιλάμε για σχολικό εκφοβισμό και τρία υπάρχει μία, πώς να το πω διαφορά ισχύος ανάμεσα στον θύτη και στο θύμα, δηλαδή μιλάμε συνήθως για ένα αδύναμο παιδί, με χαμηλή αυτοεκτίμηση και αυτό φαίνεται και για ένα παιδί πιο δυνατό, αυτό.

Ε: Πολύ ωραία, εσείς έχετε λάβει κάποια επιμόρφωση σχετικά με το θέμα;

Σ: Θα έλεγα πως η επιμόρφωσή μου είναι μερικώς και αποσπασματική, ότι έχω διαβάσει δηλαδή είναι περισσότερο από δικό μου ενδιαφέρον και σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα.

Ε: Κατάλαβα. Δουλεύετε εδώ και 32 χρόνια όπως μου είπατε, έτσι, Έχετε γίνει ποτέ μάρτυρας κάποιου τέτοιου επεισοδίου;

Σ: Θα σου έλεγα πως σχεδόν καθημερινά εκδηλώνονται τέτοια φαινόμενα και συμπεριφορές ή μάλλον θα πω πως αυτό που παρατηρείται είναι λίγο πιο αυξημένη βία ανάμεσα στα παιδιά, αλλά δεν ξέρω αν αυτό είναι bullying και δεν μιλάω μόνο για σωματική βία, μιλάω και για λεκτική, για πράγματα που μπορεί να ειπωθούν και να γίνουν πάνω στο παιχνίδι, αλλά και πάλι σου λέω πως δεν ξέρω αν αυτό είναι σχολικός εκφοβισμός, θα έλεγα πως πολλές φορές αυτό όλο γίνεται στα πλαίσια της κοινωνικοποίησης των παιδιών, θα μπορούσα να πω ότι όλο αυτό παίρνει την μορφή

που όρισα πιο πάνω σε μεγαλύτερες τάξεις από την Τετάρτη και έπειτα αλλά και πάλι με κάποια επιφύλαξη.

Ε: Δηλαδή κάποιο συγκεκριμένο φαινόμενο δεν έχετε να μου αναφέρετε;

Σ: Όχι όχι δεν έχω παρατηρήσει ποτέ κάτι.

Ε: Μάλιστα, κατάλαβα, ωραία. Να σας ρωτήσω τώρα κάτι άλλο, πιστεύετε πως υπάρχουν διαφορές στην εκδήλωση του φαινομένου ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια; Το εκδηλώνουν διαφορετικά;

Σ: Σε γενικές γραμμές θα έλεγα πως όχι, ειδικά στην σημερινή εποχή πιστεύω πως τα δύο φύλα είναι απόλυτα εξισωμένα, αν θα μπορούσα κάτι να επισημάνω θα ήταν ότι ίσως τα αγόρια είναι λίγο πιο επιρρεπή στην σωματική βία, δεν λέω κάτι φοβερό, αλλά θα απλώσουν πιο εύκολα χέρι, αυτό που λέμε, ενώ τα κορίτσια όχι.

Ε: Ωραία, να σας ρωτήσω τώρα για τη οικογένεια, ποιος είναι ο ρόλος της πιστεύετε στην εκδήλωση του φαινομένου;

Σ: Να πω αρχικά πως στη σημερινή εποχή η οικογένεια, ο θεσμός της οικογένειας περνάει εξαιρετικά δύσκολες στιγμές, οπότε φαντάζομαι πως η κρίση αυτή διαφαίνεται και στις σχέσεις της με τα παιδιά της, τώρα από εκεί και πέρα η επιρροή της στο παιδί είναι τεράστια, εεε, αποτελεί το πρότυπο του παιδιού, αν το παιδί γίνεται μάρτυρας βίας μέσα στην οικογένεια τότε πολύ πιθανό να εκδηλώσει κάτι αντίστοιχο, αν οι γονείς δεν δίνουν την κατάλληλη σημασία στο παιδί, αν το απαξιώνουν, το μειώνουν δεν σκύβουν πάνω από τα προβλήματά του και τις ανάγκες του τότε τα αποτελέσματα στην προσωπικότητα και στη συμπεριφορά του παιδιού θα είναι ιδιαίτερα άσχημα, α, και κάτι άλλο πρέπει να το μάθει να μιλάει χωρίς φόβο, να λέει τι είναι αυτό που το ενοχλεί χωρίς να σκέφτεται τις συνέπειες, είναι κάτι όλο αυτό που θέλει χρόνο, υπομονή, αλλά αυτός είναι και ο ρόλος που της έχει δώσει και η κοινωνία.

Ε: Ωραία ας αφήσουμε για λίγο την οικογένεια. Θ ήθελα να μου πείτε αν τα προσωπικά, ατομικά χαρακτηριστικά του κάθε παιδιού, επηρεάζουν την εκδήλωση του φαινομένου; Τι πιστεύετε;

Σ: Ναι, να σου πω πιστεύω πως αυτό που λέμε DNA του καθένα, παίζει κάποιο ρόλο στη συμπεριφορά που θα έχουμε αλλά για μένα όλο αυτό το ατομικό, η

προσωπικότητα του κάθε παιδιού συνθλίβεται κάτω από όλα αυτά τα στερεότυπα που καλλιεργεί η κοινωνία, η οικογένεια, το σχολείο, όλα είναι αλληλένδετα, ένας φαύλος κύκλος όλα αυτά που υπάρχουν μέσα στην κοινωνία, άρα σου λέω πως για μένα μικρή σημασία η ιδιοσυγκρασία, αυτή νομίζω είναι η σωστή λέξη, διότι όλα αυτά μπορούν να τα αλλάξουν οι κοινωνικές επιρροές.

Ε: Εντάξει, εεεμ, ο ρόλος του σχολείου και των εκπαιδευτικών ποιος θεωρείται ότι είναι στην πρόληψη κυρίως του φαινομένου;

Σ: Ο ρόλος του σχολείου είναι σημαντικότερος, όχι μόνο στην πρόληψη αυτού του φαινομένου, αλλά και γενικά στην δημιουργία στάσεων και στην καλλιέργεια αντιλήψεων στα παιδιά, θέλω να πω πως ο ρόλος μας είναι πολύ σημαντικός απέναντι στους μαθητές μας, αν μιμούνται τους γονείς μια εμάς μας μιμούνται δέκα, άρα πρέπει εμείς πρώτα πρώτα να μάθουμε να αντιμετωπίζουμε τους μαθητές μας το ίδιο, γιατί δυστυχώς και από εμπειρία στο λέω αυτό, υπάρχουν και άσχημες συμπεριφορές από συναδέλφους, να μάθουμε αυτό που λέμε, να μην κάνουμε διακρίσεις, γιατί είμαστε πολύ σημαντικοί για τα παιδιά, να μην χρησιμοποιούμε την ισχύ μας και την δύναμή μας στα παιδιά γιατί μετά δεν μπορούμε να τους ζητήσουμε να μην κάνουν το ίδιο, από εκεί νομίζω πρέπει να ξεκινάνε όλα, αυτό πρώτα και όλα τα άλλα θα τα κάνουμε, αν φυσικά έχουμε και μια σωστή κατάρτιση σαν εκπαιδευτικοί.

Ε: Και μια τελευταία ερώτηση. Γνωρίζετε αν υπάρχουν, ή αν έχετε χρησιμοποιήσει να μας το αναφέρετε, κάποια παιδικά λογοτεχνήματα που να αναφέρονται στο θέμα; Και αν δεν αναφέρονται να είναι ικανά να ευαισθητοποιήσουν και να ενημερώσουν τα παιδιά;

Σ: Σίγουρα υπάρχουν, και ειδικά για τις ηλικίες που θα ασχοληθείς εσύ, την προσχολική ηλικία, νομίζω ότι είναι κα ένας πολύ καλός τρόπος, όχι ότι δεν είναι και για μεγαλύτερα παιδιά, απλά εδώ στο δημοτικό δεν υπάρχει χρόνος, ούτε οι κατάλληλες δομές για να ασχοληθούμε ιδιαίτερα με τη λογοτεχνία και αυτός είναι και ο λόγος που δεν γνωρίζω συγκεκριμένα να σου πω, πάντως βιβλία για το σεβασμό, το διαφορετικό και όλα αυτά νομίζω μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν για κάτι τέτοιο.

Ε: Μάλιστα, πολύ ωραία, ευχαριστώ για το χρόνο σας.

Σ: Τίποτα, καλή συνέχεια παιδί μου.

Συνέντευξη 16 (Σ16)

Σ: Συνεντευξιαζόμενος

Ε: Ερευνήτρια

Ε: Έχω κάποιες εισαγωγικές ερωτήσεις. Πόσα χρόνια εργάζεσθε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση;

Σ: 17 χρόνια.

Ε: και τι σπουδές έχετε κάνει;

Σ: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Διδασκαλείο, Μεταπτυχιακό και έπειτα Διδακτορικό.

Ε: Η ειδικότητά σας;

Σ: Νηπιαγωγός.

Ε: Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού το γνωρίζετε;

Σ: Ναι.

Ε: Και πώς θα το ορίζατε, τι είναι για εσάς ο σχολικός εκφοβισμός;

Σ: Εντάξει ο ορισμός του θεωρώ ότι είναι, επειδή είναι ένα πολυπαραγοντικό φαινόμενο είναι λίγο δύσκολο να το προσδιορίσεις, αλλά έτσι από τα πιο τρανταχτά φαινόμενα μια μορφή παρενόχλησης θα έλεγα, έτσι πολύ γενικά θα το προσδιόριζα, τώρα πιο συγκεκριμένα μπορεί να, εκφράζεται με διάφορες μορφές μπορεί να είναι με λεκτική βία, με σωματική βία ή ψυχολογική, αυτές θεωρώ ότι είναι εκφάνσεις του σχολικού εκφοβισμού και πάντα συνήθως εμφανίζονται στα πλαίσια του σχολείου.

Ε: Μάλιστα. Έχετε λάβει κάποια επιμόρφωση σχετικά με το θέμα;

Σ: Νομίζω πριν από δύο χρόνια είχα παρακολουθήσει από το Ι.Ε.Π, το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, είχα παρακολουθήσει μια επιμόρφωση που ήτανε εξ' αποστάσεως με σύγχρονη τηλεκπαίδευση με ένα υλικό που μας έδιναν και το

μελετούσαμε και κάποια, κάποιους τρόπους αντιμετώπισης, κάποια παραδείγματα από την εμπειρία άλλων εκπαιδευτικών όχι όμως κάτι στην πράξη.

Ε: Εεε, εργάζεστε πολλά χρόνια όπως μου είπατε, έχετε παρατηρήσει ποτέ ή έχετε αντιληφθεί ποτέ στην τάξη σας κάποιο τέτοιο φαινόμενο, σχολικού εκφοβισμού;

Σ: Εεεμ, όχι δεν μου έχει τύχει γιατί συνήθως δουλεύω σε μικρές σχολικές μονάδες και μικρές κοινωνίες, δούλευα συνήθως σε χωριά έτσι εδώ του Πηλίου ή στην Εύβοια που δούλευα και τώρα τα τελευταία χρόνια είμαι σε ένα σχολείο μιας περιοχής εδώ στο Βόλο, στη Νέα Ιωνία που είμαι μόνη μου με maximum 20-22 παιδιά και συνήθως είναι έχω μια προσωπική, γνωρίζω πάρα πού καλά τα παιδάκια από κοντά οπότε και πολλές φορές αν δω, όπως φέτος για παράδειγμα μου συμβαίνει μία περίπτωση με ένα κοριτσάκι το οποίο με πλάγιο τρόπο έτσι προσπαθεί με ψίθυρους στα αυτιά και να πιέζει ένα άλλο κοριτσάκι και να το χειρίζεται πάρα πολύ έντονα, με την έννοια να ικανοποιεί τις δικές του ανάγκες και επιθυμίες, επειδή το έχω αντιληφθεί λόγω των συνθηκών του σχολείου προσπαθώ με διάφορους τρόπους να το αντιμετωπίσω, οπότε έτσι έντονα προβλήματα και φαινόμενα όχι δεν έχω παρατηρήσει.

Ε: Θεωρείτε πως σχετίζεται το φαινόμενο με το φύλο των μαθητών, υπάρχουν διαφορές εκδήλωσης δηλαδή ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια;

Σ: Θεωρητικά υπάρχουν αλλά δεν το έχω, επειδή δεν το έχω αντιμετωπίσει στο σχολείο δεν μπορώ να το επιβεβαιώσω, στη θεωρία όμως ισχυρίζονται κάτι τέτοιο, ναι ναι.

Ε: Να περάσουμε λίγο στην εκδήλωση του φαινομένου. Ποιος είναι ο ρόλος της οικογένειας σε αυτό, θεωρείτε ότι συμβάλλει στο να εκδηλώσει ένα παιδί μια τέτοια συμπεριφορά;

Σ: Νομίζω με βεβαιότητα ότι συμβάλλει στην εκδήλωση αυτών των συμπεριφορών, μου έρχεται στο νου η φράση πολλών γονιών που ωθούν τα παιδιά τους στο να αντιδρούν με τέτοιο τρόπο ώστε να διεκδικήσουν κάτι, είναι δηλαδή τακτική της οικογένειας ,εε, και την ενθαρρύνουν στο πλαίσιο το οικογενειακό, οπότε είναι πιο εύκολο αυτά τα παιδιά να την εκδηλώσουν να την υιοθετήσουν μάλλον και να τη εφαρμόσουν και στο σχολικό πλαίσιο, ενώ άλλα παιδιά που τα συμβουλεύουν να μην αντιδρούν με αυτό τον τρόπο να χρησιμοποιούν το διάλογο και όλα αυτά είναι πιο

εύκολο, μάλλον πιο πιθανό να μην εκδηλώσουν τέτοιες συμπεριφορές, εκτός αν τα ίδια γίνουν θύματα και επιλέξουν από μόνα τους να αντιδράσουν με κάποιον άλλο τρόπο, πιο έντονο από αυτό που συνηθίζεται στο οικογενειακό πλαίσιο, δηλαδή προσπεράσουν το διάλογο με αυτή την έννοια.

Ε: Κατάλαβα τι λέτε. Η προσωπικότητα τώρα του κάθε παιδιού, τα ατομικά του χαρακτηριστικά θεωρείτε ότι συνδέονται με την εκδήλωση του φαινομένου ή είναι καθαρά θέμα περιβαλλοντικών ερεθισμάτων και επιρροών στο παιδί;

Σ: Νομίζω ότι είναι συνδυασμός, κάποιες συμπεριφορές ένα παιδί που έχει και την τάση και τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του για παράδειγμα είναι πιο εριστικό, είναι πιο πιθανό να εκδηλώσει τέτοιου είδους συμπεριφορές σε περιπτώσεις όπως ανέφερα την προηγούμενη που μπορεί από το σπίτι του να δέχεται διαφορετικές συμβουλές και κατευθύνσεις αλλά ακριβώς επειδή το ίδιο μπορεί να είναι ευέξαπτο ως προσωπικότητα να τις εκδηλώσει πιο εύκολα παρόλο που δέχεται άλλου είδους νουθεσίες από το σπίτι.

Ε: Δηλαδή ακόμα και ένα παιδί που ας πούμε είναι πιο επιρρεπές στο να εμφανίσει τέτοιες συμπεριφορές, πιστεύετε ότι υπάρχει τρόπος να μην εμφανιστούν εν τέλει αυτές οι συμπεριφορές, παίρνει δηλαδή εκπαίδευση και χειρισμό κάτι τέτοιο, αυτό θέλω να πω, υπάρχει τρόπος να μην τις παρουσιάσει δηλαδή;

Σ: Νομίζω ότι μαθαίνονται τέτοιες συμπεριφορές και ότι επιδέχονται εκπαίδευση οπότε μπορούμε και, αν όχι να τις εξαλείψουμε τουλάχιστον να τις μετριάσουμε.

Ε: Κατάλαβα, σε ότι αφορά τώρα την πρόληψη του φαινομένου, ο ρόλος των εκπαιδευτικών και του σχολείου σε αυτό ποιος θα πρέπει να είναι;

Σ: Ε, είναι καθοριστικός, θα πρέπει μέσω της παρατήρησης να είμαστε ευαίσθητοι σε αυτού του είδους τις συμπεριφορές να τις αντιλαμβανόμαστε εγκαίρως και να υπάρχει πρόληψη, γιατί εάν εκδηλωθεί το φαινόμενο θεωρώ ότι είναι πολύ πιο δύσκολο να παρέμβουμε, εεε, αν το καταφέρουμε αυτό εν τη γενέσει του είναι πιο εύκολο να το αντιμετωπίσουμε αποτελεσματικά.

Ε: Ωραία και μια τελευταία ερώτηση έχω. Ξέρουμε και εμείς τόσα χρόνια στις σπουδές μας πως η λογοτεχνία γενικότερα είναι ένα εργαλείο που χρησιμοποιείται κατά κόρον στο νηπιαγωγείο. Γνωρίζετε εσείς ή έχετε χρησιμοποιήσει ποτέ κάποιο

αντίστοιχο λογοτέχνημα παιδικό που να μπορεί να ευαισθητοποιήσει τα παιδιά πάνω σε ένα τέτοιο θέμα όπως είναι ο σχολικός εκφοβισμός;

Σ: Ξέρω ότι κυκλοφορούν διάφορα αναγνώσματα.

Ε: Η γενικότερα, συγνώμη που σας διακόπτω, βιβλία που θα μπορούσαν αν όχι να έχουν ακριβώς το περιεχόμενο αυτό να μπορούν να χρησιμοποιηθούν προς την κατεύθυνση αυτή.

Σ: Τώρα δεν μου έρχεται κάποιος τίτλος, σίγουρα έχω συναντήσει, αλλά δεν μου έρχεται κάποιος τίτλος εγώ συνήθως χρησιμοποιώ κυρίως βιντεάκια που είναι σχετικά και είτε κάποια σποτάκια που έχουνε δημιουργηθεί για αυτό το λόγο , γιατί είναι πιο ελκυστικά και πιο έτσι, αντιλαμβάνονται το νόημα και τους στόχους τα παιδιά καλύτερα και πιο εύκολα από ότι ένα κείμενο, δεν μου έρχεται κάποιος τίτλος, ξέρω ότι υπάρχουνε εγώ δεν έχω χρησιμοποιήσει κάτι, κυρίως χρησιμοποιώ βιντεάκια ή συγκεκριμένα έτσι σποτάκια που έχουν αυτό το σκοπό.

Ε: Μάλιστα, πολύ ωραία, τελειώσαμε. Ευχαριστώ πολύ για το χρόνο σας.

Σ: Αυτό ήτανε, τίποτα, καλή επιτυχία στην εργασία σου.

Έντυπο συγκατάθεσης

Αγαπητέ εκπαιδευτικέ,

Θα ήθελα να ζητήσω τη συμμετοχή σας στην έρευνα που διεξάγω με θέμα “Οι αντιλήψεις και οι εμπειρίες των σύγχρονων εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης γύρω από το θέμα του σχολικού εκφοβισμού” στα πλαίσια εκπόνησης της πτυχιακής μου εργασίας, με υπεύθυνη την καθηγήτρια του παιδαγωγικού τμήματος προσχολικής εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Θεσσαλίας κα. Μιχαλοπούλου Αικατερίνη.

Θα ήθελα να ζητήσω την άδεια σας να ηχογραφήσω την συνέντευξη που θα μου παραχωρήσετε, οι οποία θα διαρκέσει περίπου 10-15 λεπτά. Η ηχογράφηση θα απομαγνητοφωνηθεί και θα χρησιμοποιηθεί ως δεδομένο για ερευνητικούς σκοπούς ενώ ταυτόχρονα θα διαφυλαχθεί η ανωνυμία σας.

Σας ευχαριστώ εκ των προτέρων για την συνεργασία σας.

Η ερευνήτρια

Ο/Η εκπαιδευτικός

Καρασαντέ Ευγενία

